

नेपालमा भाषिक अपसरण

अध्ययन प्रतिवेदन (नेपाली अनुवाद)

भाषा आयोग, सङ्खमुल, काठमाण्डौ, नेपालमा प्रस्तुत

प्रस्तोता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र (CERID)

बल्खु, काठमाण्डौ

२०७५

अनुवादक: जयप्रसाद लम्साल

परियोजना सुपरिवेक्षक: प्रा. डा. जीवनाथ धिताल

अनुसन्धान टोली

डा. रेणुकुमारी लामा थापा

डा. विनोद लुईटेल

भिमलाल गौतम्

कमलराज देवकोटा

व्यवस्थापन सहयोगी

विष्णुविक्रम गिरी

भक्तबहादुर श्रेष्ठ

कृतज्ञता

भाषा मानव सञ्चार र विचार विनिमयको शसक्त माध्यम र सम्बन्धित समुदायको पहिचान वा परिचायक पनि हो । त्यसैले मुलुक भित्र बोलिने सबै भाषा भाषिकाको संरक्षण र सम्वर्धन गरिनु आवश्यक छ । नेपालमा नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा र बहुसंख्यक नेपाली समुदायको सञ्चारमा प्रयोग हुने भाषा पनि हो । यो भाषा नेपालका अधिकांस विद्यालयहरूको पठन पाठनको माध्यम भाषा, प्राज्ञिक संस्थाहरूमा प्रयोग हुने भाषा र यस भाषा बाहेकका अधिकांस भाषा भाषी समुदाय विचको सञ्चारको माध्यम भाषा पनि हो । नेपालको बहुभाषिक अवस्थामा नेपाली भाषासँगको सम्पर्कका कारण यहाँका अन्य कतिपय भाषा अपसरण भइ नेपाली भाषाको स्वरूपमा आउने र नेपाली भाषा पनि बाह्य जगतका अङ्ग्रेजी तथा हिन्दी भाषातर्फ अपसरण हुने क्रम बढेर गएको अनुभव हुन्छ । यस अध्ययनमा नेपाली भाषा लगायत नेपालका अन्य केही भाषामा भएको अपसरणका बारेमा खोज गर्ने प्रयास भएको छ ।

यस अध्ययनलाई पूर्ण गर्नका लागि विभिन्न संस्था तथा महानुभावहरूको सहयोग प्राप्त भएको छ । सहयोग गर्नेहरूमा आदिवासी जनजाति समुदायका महानुभावहरू विद्यालयका शिक्षक तथा विद्यार्थी, बुद्धिजीवी, राजनीतिकर्मी, समाजसेवी, भाषिक अभियन्ता, व्यपारी, दोकानदार, खुद्रापसले, किसान, पर्यटक गाइड, गृहिणी आदि हुनुहुन्छ । अध्ययन टोली उहाँहरू सबैप्रति आभारी छ ।

अध्ययन गर्ने यो अवसर उपलब्ध गराइदिएकोमा हामी भाषा आयोग, नेपाललाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छौ । हामीलाई आवश्यक पृष्ठपोषण दिनुहुने आयोगका अध्यक्ष श्री लभदेव अवस्थी, आयोगका सहसचिव श्री रामसरण सापकोटा र उपसचिव जयप्रसाद लम्सालप्रति पनि हामीले धन्यवाद दिनुपर्ने हुन्छ । हामी र भाषा आयोग विचको सहकार्य भविष्यमा अभै बढेर जाने हाम्रो आशा छ । अध्ययनको क्रममा हामीले विभिन्न सामग्री अध्ययन गरेका थियौ, ती सामग्रीका लेखक तथा अध्ययन गर्ने महानुभाव पनि धन्य हुनुहुन्छ ।

अध्ययन कार्यमा निरन्तर सहयोग, सल्लाह र निर्देशन दिनुहुने शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्रका कार्यकारी निर्देशकप्रति पनि हामी धन्यवाद दिन चाहन्छौ । अन्तमा हामीलाई व्यवस्थापकीय काममा सहयोग गर्नुहुने शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्रका कर्मचारी मित्रहरूप्रति पनि धन्यवाद व्यक्त गर्नुपर्ने हुन्छ ।

डा. रेणुकुमारी लामा थापा

टोली प्रमुख

२०७५, असार

अध्ययनको सार-सङ्क्षेप

पृष्ठभूमि र उद्देश्य

भाषा पारस्परिक सम्वाद वा सञ्चार(communication) को एउटा माध्यम हो । नेपालको सन्दर्भमा सरकारी कामकाजको भाषाको रूपमा र धेरैजसो विद्यालयहरूमा पठन-पाठनको माध्यमको रूपमा नेपाली भाषालाई प्रयोगमा ल्याइएको भए तापनि, नेपाली समाज बहुभाषिक प्रकृतिको रही आएको यथार्थ हाम्रा सामु स्पष्टै छ । यस क्रममा एक भाषा-भाषीको अरु भाषा-भाषीहरूसँग हुने भाषिक सम्पर्क, अनि त्यसै क्रममा देखा पर्ने भाषिक अपसरण (language shifting) पनि नेपालको सन्दर्भमा स्वाभाविक हुनुका साथै ऐतिहासिक यथार्थको रूपमा रहेको पाइन्छ । भाषिक अपसरण भनेको कुनै भाषिक समुदायमा (वा यसका सदस्यहरूमा) देखिने यस्तो प्रक्रिया हो जहाँ दोभाषी मानिसहरू एउटा भाषा छाडेर अर्को भाषाको प्रयोगतर्फ अग्रसर हुन्छन् ।

भाषिक अपसरणले समाजमा रहेका भाषा-भाषी समुदायमा विभिन्न किसिमको प्रभाव पार्न सक्दछ । भूमण्डलीकरणका विभिन्न प्रभावहरूमध्ये एउटा भाषिक अपसरण पनि हो । भाषिक अपसरणले कतिपय सन्दर्भमा व्यक्ति वा समुदायको पहिचान (identity) मा फेरबदल पनि ल्याउन सक्ने र कतिपय अवस्थामा नयाँ भाषा अपनाउने क्रममा व्यवधान पनि सिर्जना गर्न सक्ने सम्भावना रहन्छ । यस प्रसंगमा नेपालको परिवेशमा भाषिक अपसरणको स्वरूप के-कस्तो छ र यसका प्रभावहरू कस्ता छन् भन्ने सम्बन्धमा जिज्ञासा हुनु र यी सवालहरूमा अध्ययन-अनुसन्धानको आवश्यकता महशुस हुनुस्वाभाविक छ ।

यसै क्रममा यो अध्ययन गरिएको छ । यो अध्ययनका विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका थिए :

- नेपालमा भाषिक अपसरणको अवस्था सम्बन्धमा खोजिनिति (explore) गर्नु,
- अन्तर-पुस्तागत (intergenerational) भाषिक अपसरणको अवस्था पत्ता लगाउनु,
- भाषिक अपसरणका कारणहरू पत्ता लगाउनु,
- नेपालका भाषाहरूमा भाषिक अपसरणले पारेको प्रभावको अध्ययन गर्नु,
- देशको भाषिक नीतिका सम्बन्धमा चाल्नु पर्ने उपयुक्त कदमबारे राय सुझाव दिनु ।

अनुसन्धान विधि

तथ्य संकलनका लागि यस अध्ययनमा अनुसन्धानका गुणात्मक (qualitative) साधनहरूलाई प्रयोग गरिएको छ । अन्तरवार्ता र सघन समूह-छलफल (FGD), सर्वेक्षण फारम, साथै अवलोकनका माध्यमबाट तथ्यहरूको संकलन गरिएको छ । तथापि, सर्वेक्षणमा सम्पूर्ण रूपमा सम्बन्धित भाषिक समुदायको प्रतिनिधित्व हुने गरी नमूना छनोट भएको नभई सांकेतिक (indicative) ढंगले मात्र सर्वेक्षण फारम प्रयोग गरी फिल्डबाट तथ्यहरू संकलन भएको छ । त्यस्तै, समग्र देशका सबै भाषाको प्रतिनिधित्व पनि यसमा हुन सकेको छैन ।

विभिन्न भाषा-भाषी समुदायहरू पाइने स्थानहरूको पहिचान गरी देशका जम्मा १० जिल्लाहरूमा स्थलगत भ्रमण गरेर माथि उल्लेखित अनुसन्धानका साधनहरूको प्रयोग गरी अवस्था अध्ययन गरिएको छ । यसरी छनोट गरिएका जिल्लाहरू हुन् – सुनसरी, धनुषा, बारा, काठमाडौं, काभ्रे, काश्की, दाङ, जुम्ला, कैलाली र कञ्चनपुर । अध्ययनमा सहभागी भाषिक वक्ताहरू विभिन्न मातृभाषी पृष्ठभूमिका रहेका छन् । यसमा मुख्य गरी मैथिली, नेवार, गुरुङ, राई, लिम्बू, मारवाडी, भोजपुरी, थकाली, थारु, जुम्ली, डोट्याली, बभाङ्गी, नेपाली लगायतका मातृभाषा बोल्ने मानिसहरूको संलग्नता छ ।

सूचना संकलनमा विविध भाषा भाषीहरूको संलग्नता रहे पनि कतिपय भाषाहरूको हकमा नमूना (sample) व्यक्तिहरू सीमित संख्यामा रहेको साथै समय तथा स्रोत-साधनको सीमितताले गर्दा, ६ वटा भाषामा पाइएको भाषिक अपसरणको अवस्थालाई विशेष रूपमा चित्रित गर्ने प्रयत्न यस अध्ययनमा भएको

छ । ती भाषा हुन् – डोट्याली, नेवार, जुम्ली, मैथिली, नेपाली र थारु । यी प्रत्येक भाषामा तीन पुस्ताका वक्ताहरूबाट सूचना संकलन गरिएको छ, ती हुन्: १५-२५ वर्ष उमेरको समूह, ३०-५५ वर्ष उमेरको समूह, र ६० वर्ष वा सो भन्दा माथिको उमेर समूह । सम्भव भएसम्म महिला तथा पुरुष, अनि शिक्षित र कम शिक्षित/अशिक्षित सबै खालका वक्ताहरूको प्रतिनिधित्व भएको छ । जम्मा १२२ ओटा सर्वेक्षण फाराममार्फत् २१ ओटा सघन समूह-छलफलमार्फत्, र ३० ओटा अन्तरवार्ताहरूमार्फत् संकलन गरिएका तथ्य र सूचनाहरूमा यो अध्ययन आधारित छ ।

संकलित सूचना र तथ्यहरूको व्याख्या-विश्लेषण गरिएको छ । तथ्य विश्लेषणको क्रममा सकेसम्म त्रिकोणीकरण (Triangulation) को उपाय अवलम्बन गरिएको छ । तथ्य-सूचनाको विवेचना गरेर

अध्ययनको उद्देश्य अनुसार विभिन्न शीर्षक-उपशीर्षकहरू अन्तर्गत विवेचित सामग्रीहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रमुख प्राप्तिहरू (Major findings)

- व्यक्तिगत प्रयोगमा परिवारभित्र र अनौपचारिक सन्दर्भमा आआफ्ना मातृभाषाहरूको प्रयोग कायम रहेको छ । ख्याल-ठुट्टा गर्दा, मनमनै (वा एकलै) गीत गाउँदा, भृगडा गर्दा, परिवारका सदस्यहरूको भेटघाट हुँदा, केटाकेटीहरूलाई कथा सुनाउँदा, अनि धार्मिक र साँस्कृतिक कार्यहरूमा डोट्याली, जुम्ली, नेवार, थारु र मैथिली मातृभाषीहरूले आ-आफ्नो मातृभाषा प्रयोगमा ल्याएको अवस्था विद्यमान छ । तर यी सबै मातृभाषीहरूमा अन्य व्यक्तिगत कार्यहरूका लागि नेपाली भाषा प्रयोगमा ल्याउने प्रवृत्ति प्रस्ट रूपमा देखिन्छ । यस्ता कार्यहरू: गणना गर्ने, बजारमा किनमेल गर्ने, समाज/समुदायका भेला भेटघाट वा बैठक गर्ने, अरुलाई सुनाउन गीत गाउने, अरुलाई कथा सुनाउने (घर परिवारका सदस्य बाहेकलाई) र बाहिरका साँस्कृतिक लगायतका कार्यक्रमहरूमा बोलचाल गर्ने आदि हुन् ।
- पढ्ने-लेख्ने कार्यहरूमा, जागिरको वा कामको खोजिमा, परीक्षा दिँदाको बखतमा, शिक्षक र बौद्धिक वर्गसँगको कुराकानीमा, कार्यालयमा र प्रशासनिक कामहरूका साथै सामाजिक-राजनैतिक गतिविधिहरूमा अन्य मातृभाषाभन्दा नेपाली भाषा बढी मात्रामा प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । यसरी नेपालका विभिन्न भाषाका वक्ताहरू नेपाली भाषा तर्फ अपसरणको क्रममा रहेको अनुभव गर्न सकिन्छ ।
- टेलिभिजनका टेलिश्रृङ्खलाहरू (serials) हेर्दा र समाचार हेर्दा, गीत-संगीत सुन्दा, अन्तरवार्ताहरू सुन्दा, समाचारपत्र पढ्दा र रासीफल पढ्दा नेपाली भाषाको प्रयोग बढ्ता हुने गरेको पाइएको छ । यी कार्यहरूमा मातृभाषाबाट नेपालीतर्फ मात्र होइन हिन्दी र अंग्रेजीतर्फ समेत भाषिक अपसरण हुने क्रम पाइएको छ ।
- घरमा आउने साथीसँगैहरूसँग नेपाली र मातृभाषा दुवैको र घरबाहिर साथीसँगैहरूसँग भेटघाट हुँदाको अवस्थामा नेपाली भाषाकै प्रयोगको बाहुल्य पाइएको छ ।

- सामान्यतः नयाँ पुस्ता (१५-२५ वर्ष उमेर) मा मातृभाषाप्रतिको आकर्षणमा कमी हुने गरेको पाइएको छ ।
- भाषिक अपसरणमा आम संचार, बसाइँसराइ र विवाहका कारणले ठूलो भूमिका खेलेको पाइन्छ । बजारको माग तथा आर्थिक फाइदाका कुराहरू पनि यसमा कारण भएर काम गरिरहेका छन् । मातृभाषाबाट राष्ट्रिय भाषा हुँदै वैदेशिक/अन्तर्राष्ट्रिय भाषातर्फको आकर्षण बढ्नुमा शिक्षाको माध्यम र लामो समयसम्म राज्यमार्फत् गरिएको हस्तक्षेपकारी अभिमुखीकरण पनि प्रमुख कारणको रूपमा रहेको देखिन्छ ।
- जातीय/सामुदायिक पहिचान तथा समूहगत एकता (communal solidarity) को भावना जागृत गराउनमा मातृभाषाप्रति मानिसहरूको लगावले एक हदसम्म काम रहरहेकै अवस्था विद्यमान छ । यस्ता कारणले मातृभाषाहरू अहिलेको स्थितिसम्म बाँचिरहेको देखिन्छ ।
- अन्तर-भाषी समुदायहरूका बीचको सञ्चारमा “भाषिक पुल” को आवश्यकताका कारणले र मानिसहरूका विविध आवश्यकताको परिपूर्ति गर्ने साधन (instrument) को रूपमा बहुसंख्यकले बेल्ने भाषाको प्रयोग गर्नुपर्ने भएकाले नेपाली र क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भाषा जान्न र प्रयोग गर्नतर्फ मानिसहरू अभिप्रेरित भइरहेको पाइन्छ ।

मुख्य सुझावहरू

- अहिले गरिएको अध्ययन सांकेतिक (indicative) मात्र भएकोले नेपालका भाषाहरूमा पाइने भाषिक अपसरणको विस्तृत सर्वेक्षण गर्नु पर्ने,
- नेपालको संविधानको प्रारूप भित्र समेटिए बमोजिम विभिन्न भाषाहरूलाई बहुभाषिक शिक्षा/मातृभाषामा शिक्षा/ समावेशी शिक्षाको प्रारूप भित्र संलग्न गराउनु पर्ने,
- नेपालका विभिन्न मातृभाषीहरूको आफ्नै मातृभाषामा आधारभूत शिक्षाको पहुँच पुऱ्याउने सम्बन्धमा सम्भाव्यता अध्ययन गरिनु पर्ने,

- विभिन्न मातृभाषाहरूको आमसञ्चार माध्यमहरूमा रहेको समावेशिताका सम्बन्धमा अवस्था अध्ययन गरी, सोबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा आमसञ्चारमा मातृभाषा प्रयोग बारे नीति निर्माण गर्नु पर्ने,
- यस अध्ययनले समेटेका भाषाहरू बाहेक नेपालमा बोलिने अन्य भाषाहरूको पनि भाषिक अपसरणको प्रवृत्ति, कारणहरू र असरहरू सम्बन्धमा अध्ययन गराउनु पर्ने ।

विषयसूचि

कृतज्ञता

अध्ययनको सारसंक्षेप

विषयसूचि

परिच्छेद एक: परिचय

१.१. पृष्ठभूमि

१.२. पूर्वकार्य समीक्षा

१.३. सोध समस्या

१.४. सोधको उद्देश्य

१.५. अध्ययनको औचित्य

१.६. अध्ययन प्रतिवेदनको संरचना

परिच्छेद दुई अध्ययन विधि

२.१. गुणत्मक अध्ययन ढाचा

२.२. तथ्याङ्क सङ्कलनको फिल्ड क्षेत्र

२.३. सूचनादाता वा सहभागी

२.४. प्रथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

२.५. तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन

सर्भे फारम

समूह छलफल निर्देशिका

अन्तवार्ता निर्देशिका

अवलोकन फारम

२.६. साधनको पूर्वपरीक्षण

२.७. तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

२.८. तथ्याङ्क विश्लेषण

२.९. अध्ययन आचारको पालना

२.१०. अध्ययनका सिमितता

परिच्छेद तीन: भाषिक अपसरणको स्थिति

३.१. विभिन्न भाषाका वक्तामा भाषिक अपसरणको स्थिति

३.१.१. डोट्याली भाषाका वक्तामा अपसरणको स्थिति

३.१.१.१. वैयक्तिक क्रियाकलाप

३.१.१.२. औपचारिक कार्य

३.१.१.३. मिडिया र मनोरञ्जन

- ३.१.१.४. धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप
- ३.१.१.५. परिवार र साथीभाइ
- ३.१.२. जुम्लेली भाषाका वक्तामा अपसरणको स्थिति
 - ३.१.२.१. वैयक्तिक क्रियाकलाप
 - ३.१.२.२. औपचारिक कार्य
 - ३.१.२.३. मिडिया र मनोरञ्जन
 - ३.१.२.४. धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप
 - ३.१.२.५. परिवार र साथीभाइ
- ३.१.३. मैथिली भाषाका वक्तामा अपसरणको स्थिति
 - ३.१.३.१. वैयक्तिक क्रियाकलाप
 - ३.१.३.२. औपचारिक कार्य
 - ३.१.३.३. मिडिया र मनोरञ्जन
 - ३.१.३.४. धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप
 - ३.१.३.५. परिवार र साथीभाइ
- ३.१.४. नेवार भाषाका वक्तामा अपसरणको स्थिति
 - ३.१.४.१. वैयक्तिक क्रियाकलाप
 - ३.१.४.२. औपचारिक कार्य
 - ३.१.४.३. मिडिया र मनोरञ्जन
 - ३.१.४.४. धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप
 - ३.१.४.५. परिवार र साथीभाइ
- ३.१.५. थारू भाषाका वक्तामा अपसरणको स्थिति
 - ३.१.५.१. वैयक्तिक क्रियाकलाप
 - ३.१.५.२. औपचारिक कार्य
 - ३.१.५.३. मिडिया र मनोरञ्जन
 - ३.१.५.४. धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप
 - ३.१.५.५. परिवार र साथीभाइ
- ३.१.६. नेपाली भाषाका वक्तामा अपसरणको स्थिति
 - ३.१.६.१. वैयक्तिक क्रियाकलाप
 - ३.१.६.२. औपचारिक कार्य
 - ३.१.६.३. मिडिया र मनोरञ्जन
 - ३.१.६.४. धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप
 - ३.१.६.५. परिवार र साथीभाइ

३.२.भाषिक अपसरणको पुस्तागत प्रभाव
निस्कर्ष

परिच्छद् चारः भाषिक अपसरणका कारण र प्रभाव

४.१. भाषिक अपसरणका कारण

४.१.१.मिडिया, बसाइँसराइ र विवाह

४.१.२. शिक्षा

४.१.३.बजार र आर्थिक लाभ

४.१.४. राजनैकि विचार र हस्तक्षेप

४.२. भाषिक अपसरणका प्रभाव

४.२.१.अवधारणात्म प्रभाव

४.२.१.उत्प्रेरणात्म प्रभाव

निस्कर्ष

सिफारिस

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूचि एकः सर्भे फारम

अनुसूचि दुईः अन्तवार्ता निर्देशिका

अनुसूचि तीनः समूह छलफल निर्देशिका

अनुसूचि चारः वैयक्तिक कार्यमा विभिन्न उमेर समूहका मानिसले गर्ने भाषा प्रयोग

अनुसूचि पाँचः सूचनादाता/सहभागीहरूको समूहगत प्रतिनिधित्वको तथ्याङ्क

अनुसूचि छः विभिन्न भाषिक समूहका वक्ताको वैयक्तिक क्रियाकलापमा भाषाको प्रयोग

परिच्छेदः एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपाल भाषा, धर्म, संस्कृति, जातजाति, भूगोल तथा वातारणका दृष्टिले विविधता युक्त मुलुक हो । बहुभाषिकता नेपालको ऐतिहासिक पहिचान हो । नेपालमा १२३ भाषा बोलिन्छन् (सी वी एस., सन २०११) । नेपालमा बोलिने भाषा विभिन्न चार भाषा समूहः चिन तिब्बती भाषा परिवारको भोट बर्मेली समूह, भारोपेली भाषा परिवारको भारतेली आर्य समूह, अस्ट्रोएसियाली र द्रविड भाषा परिवार समूहका भाषा पर्दछन् । कुसुण्डा भाषाको भाषा परिवार पहिचान हुनसकेको छैन । नेपाली भाषा यहाँको सरकारी कामकाजको भाषा र विभिन्न भाषा समुदायका मानिस बिचको सञ्चारको भाषा हो । नेपालमा ४४.६४ प्रतिशत जनताले मातृभाषाको रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दछन् भने यस भाषालाई ३२.७७ प्रतिशत जनताले दोस्रो भाषाको रूपमा प्रयोग गर्दछन् (यादव, इ. २०१४) । नेपालका अधिकतम् विद्यालयहरूमा नेपाली भाषालाई पठनपाठनको माध्यम भाषाको रूपमा पनि प्रयोग गरिन्छ ।

बहुभाषिकता, भाषिक अन्तरसम्बन्ध र भाषिक अपसरण नेपालका भाषाहरूको भाषिक विशेषता हो । यो अध्ययन फिसरम्यानको सन २०११ को रिभर्सिड ल्याङ्ग्वेज सिफ्टसँग सम्बन्धित छ । भाषिक अपसरण भनेको त्यस्तो प्रक्रिया हो जसमा एउटा भाषिक समुदायका मानिस समाजमा भएको द्विभाषिक वा बहुभाषिकताको अवस्थाको कारण आफ्नो मातृभाषामा दोस्रो भाषा मिसाउँदै जान्छन् र आफ्नो भाषाको मौलिक स्वरूपमा परिवर्तन गराउँछन् । भाषिक अपसरणको खास कारण समाजमा विभिन्न भाषाको प्रयोग नै हो । यसमा सानो भाषिक समुदायले ठुलो भाषिक समुदायको भाषा ग्रहण गर्दै जान्छन् । यस अध्ययन मूलतः भाषिक समुदायका आफ्ना भाषा प्रयोगका विभिन्न क्षेत्रमा व्यक्त वा अव्यक्त भावनामा केन्द्रित छ । यसका अतिरिक्त यो अध्ययन नेपालको सन्दर्भमा भाषिक अपसरणले पुऱ्याउने असरका बारेमा पनि केन्द्रित छ ।

भाषिक अपसरणलाई कहिलेकहीं भाषाको स्थानान्तरण वा भाषा बदली वा भाषिक सम्मिलनको प्रक्रियाका रूपमा पनि लिइन्छ जसका कारण एउटा भाषिक समुदाय खास समयको अन्तरालपछि दोस्रो भाषा प्रयोग गर्न थाल्दछन् (<http://en.wikipedia.org?Langage Shift>)। भाषिक समुदायमा भाषिक अपसरणको विभिन्न असर पर्दछ । भाषिक अपसरणसँगै संस्कृतिको पनि अपसरण र लोप हुन सक्तछ ।

भाषिक अपसरणबाट भाषा लोप हुन गएको अवस्थामा त्यस भाषामा रहेका कागजात तथा अध्ययन सामग्री पढ्न नसकिने हुन्छ र त्यस भाषामा रहेका ज्ञान सिपका कुरा पनि लोप हुनसक्छन् । भाषिक अपसरणका कारण कहिलेकहीं दोस्रो भाषाको विकास पनि हुनसक्छ । भाषिक अपसरणले एउटै भाषिक समुदायका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरु र पुरानो पुस्ता तथा नया पुस्ता बिच सञ्चारको समस्या आउन सक्छ । खासगरी भूण्डलिकरणका कारण भाषिक अपसरण हुने गर्दछ । नेपालमा भाषिक अपसरणको मुख्य कारण बसाइँ सराइलाई लिन सकिन्छ । नेपालका विभिन्न भाषिक समुदायका मानिस रोजगारका लागि आफ्नो थात थलो छोडेर नेपालकै अर्को भागमा वा विदेसमा जाने गर्दछन् । यसले गर्दा उनीहरुले आफ्नो भाषाको सट्टा दोस्रो भाषा वा विदेसी भाषा प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । यसको परिणाम उनीहरुको भाषामा अपसरण हुनजान्छ । नेपालमा ठुलो समुदायले नेपाली भाषा बोल्ने र यो भाषा नेपालको सरकारी काम काजको भाषा पनि भएकाले यस अध्ययनमा नेपाली भाषा र अन्य केही भाषाहरुको अपसरणको प्रकृतिको लेखाजोखा गरिने छ ।

१.२ पूर्व कार्य समीक्षा

विश्वका अन्य स्थानको तुलनामा नेपालको बहुभाषिकता र भाषिक अपसरण विशेष प्रकारको र जटिल पनि देखिन्छ । यसको खास कारण नेपालको एकिकरण पूर्व किराँत, लिच्छवी र मल्ल शासन कालदेखिनै नेपाली भाषा र यहाँका अरु भाषामा साँस्कृत भाषाको प्रभाव हो । हालमा पनि बसाइँ सराइ र भूण्डलिकरणको त्यतिकै प्रभाव छ । नेपालमा निर्दलीय शाही शासन कालको एक भाषिक नीतिले नेपालको बहुभाषिकतालाई स्थान दिएको थिएन (सोनताग, सन २००७, पृ.२००५) । बि.सं. २०४६ सालको ऐतिहासिक जनआन्दोलनले यहाँ बहुभाषिकताले स्थापित हुने मौका पायो । मावोवादी आन्दोलन (सन १९९६-२००६) ले नेपालको सामाजिक तथा साँस्कृतिक क्षेत्रमा ल्याएको परिवर्तनको असर नेपालको बहुभाषिकता समेतमा पारेको छ । यस आन्दोलनका कारण कतिपय नेपाली शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, आर्थिक विकास तथा राजनैतिक गतिविधिका लागि आफ्नो थात थलोबाट काठमाण्डौ लगायत अन्य सहरी क्षेत्रमा पलायन हुन पुगे । यसले गर्दा कतिपयको भाषा प्रभावित हुनपुग्यो । यी कुराले गर्दा नेपालका नेपाली लगायत अन्य भाषाको अपसरणमा मल जल हुन पुग्यो । नेपालमा भाषाको अपसरणका बारेमा खोज अनुसन्धानका काम थोरै मात्र भएका छन् तिनका बारेमा यहाँ पुनरावलोकन गर्ने प्रयास भएको छ ।

इडवार्ड (सन १९८५) ले नेपाली र नेवार भाषाका विभिन्न पक्ष र प्रयोगका साथै दुवै भाषाका शब्द निर्माण, शब्दार्थ, वाक्य संरचना जस्ता पक्षको तुलना गर्नुभएको छ। यी दुई भाषा मध्ये नेपाली भाषा भारोपेली र नेवार भाषा भोट बर्मेली परिवारमा पर्ने भएता पनि आपसी सम्पर्कका कारण दुवै भाषा बिचमा कतिपय विशेषता समान देखिएका छन्।

टर्नर (सन १८८५) ले गोरखा प्रेस बनारबाट नेपाली भाषामा प्रकाशन भएका कथामा आधारित भएर यस भाषाका धातुका विभिन्न पक्षमा छलफल गरेका छन्। यसमा उनले गोर्खाली (सेना विशेष) ले विभिन्न समयमा सुनाएका कथामा आफ्नो अनुभव राखेका छन्, जसले लामो समयसम्म भाषा सम्पर्कको काम दियो। उनले नु, न, ने का बारेमा अध्ययन गर्न वीरशिखा अनुवादसमेत गरे, टर्नर (सन १८८५)। उनको *फिचर, स्पेसिमेन्स नेपाली* शीर्षकको (इण्डियन, एन्टिक्वाइरी, १९२२) लेखमा पहिलो विश्वयुद्धमा विभिन्न स्थान: गाजा, जेरुस्लम, फ्रान्स र अफगानिस्तानमा गोर्खा बटालियन र ब्रिटिस तथा स्कट बिचमा भाषिक सम्पर्कका बारेमा बताइएको छ। टर्नरले गोर्खाली फौजले रचना गरेका बम बारुद, नाका कब्जा आदिका विषयमा लेखिएका युद्ध गीत पनि अनुवाद गरेर नेपाली, हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषा बिचको सम्पर्क र सम्बन्ध पनि केलाएका छन्।

इजरेल (सन १९९६) ले भारतको उरिसा राज्यको कोरापुर जिल्लामा बोलिने ड्राभिडियन भाषा परिवारको कुभी नामको भाषामा विशेष केन्द्रित भएर विभिन्न भाषा बिचको सम्पर्क र सम्बन्धका कारण भाषिक समाहितका बारेमा केलाउने प्रयास गरेका छन्। उनले त्यस ठाउँको बहुभाषिक अवस्था र एकनासको आपसी अन्तरक्रियाका कारण ड्राभिडियन भाषाले आफ्नो जातिगत मौलिकता गुमाउँदै गएको र सम्पर्क भाषा उन्मुख रहेको देखाएका छन्। भाषिक समाहिता उच्चारण, शब्द भण्डार र वाक्य संरचना आदिमा देखिएको छ। इजरेलले कुभी नामको भाषामा विशेष केन्द्रित भएर तयार गरेको आफ्नो लेख *लेङ्गुएज सिचुएसन एण्ड लेङ्गुस्टिक कन्भर्जेन्स* मा ड्राभिडियन/ड्राभिडियन बंस र कुभी भाषाको समाहितताका विभिन्न उदाहरण दिएका छन्।

अवी (१९९६) ले भारतको झारखण्ड राज्यमा भएका विभिन्न भारोपेली परिवारका भाषा र तिनका भाषिका जस्तो मुण्डा र ड्राभिडियन भाषाको सम्पर्कको अवस्थाका बारेमा विश्लेषण गरेकी छन्। उनले कुरुख र खरिया भाषाको उदाहरण दिएर तिनका विशेष शब्द, सजातिय शब्द लगायत भाषाका विभिन्न अङ्गमा भएको क्षति र भाषिक दुर्बलता केलाएर समाज भाषाको अवस्थाका बारेमा छोटो व्याख्या

गरेकी छन् । तिनले त्यहाँका जातिय भाषाहरू अन्य भाषालाई उपयोग गर्दै र स्वयंलाई बदल्दै प्रभावी भाषाको स्वरूपमा समाहित हुन थालेका खुलाएकी छन् ।

नुनन (सन. २००३) ले आफ्नो रिसेन्ट लेङ्गुएज कन्ट्याक्ट इन द नेपाल हिमालय भन्ने लेखमा यहाँका मुख्य खुख्य भाषा परिवार अन्तर्गतका भाषाका वक्ता विचमा भाषा सम्पर्कको अवस्थाका बारेमा प्रकाश पारेका छन् । उनले १६ ओटा भोट बर्मेली भाषा परिवारका भाषामा विभिन्न शब्द र व्याकरणीय कुराको ग्रहण उल्लेख गरेर भाषा सम्पर्कको अवस्था देखाएका छन् । उनले यी भाषाहरू नेपाली भाषासँग तुलना गरेर देखाउँदै यी भाषाको जोखिम अवस्था प्रस्तुत गरेका छन् । उनले यी भाषा नेपाली भाषा तर्फ समाहित हुँदै गएको चित्रण गरेका छन् ।

लुईटेल (सन. २००३) ले भारतको हैदरावद शहरमा हिन्दी भाषाको प्रभावका कारण नेपाली भाषी समुदायका हजुर बुवा र नाती पुस्तामा बोलिने नेपाली भाषाको फरक अवस्थाका बारेमा व्याख्या गरेका छन् । उनले बहुसङ्ख्यक वक्ताले बोल्ने भाषाको प्रभावका कारण अल्पसङ्ख्यक वक्ताले बोल्ने मातृभाषा लोप हुन सक्ने अवस्था भल्काएका छन् ।

नुनन (सन. २००८) ले सम्पर्कका भाषाहरूको बंससम्बन्धको अध्ययन अध्ययन गरेका छन् । सम्पर्क भाषाका कुरा गर्दा उनले एउटा माउ भाषाबाट विस्तारित भएका विभिन्न भाषाहरूको पारिवारिक रूखको नमूना देखाएका छन् । भाषाहरूको बंसगत वर्गिकरण गर्दै उनले भाषिक सापटी, भाषाको घट्टो प्रभाव, भाषा साभिकरण, वर्णसंङ्कर भाषा (दुई भाषाको सम्पर्कबाट तेस्रो भाषा जन्मने कुरा) का बारेमा बताएका छन् ।

क्रिस्टिन (सन. २००८) ले आफ्नो लेख: *हाउ लो क्यान यु गेट ?* मा चाइना भोट परिवारको मनाङ्गे भाषाको अरू भाषासँगको सम्पर्कका बारेमा छलफल गरेकी छन् । उनले नेपाली भाषासँगको सम्पर्कका कारण यस भाषामा आएको परिवर्तन जस्तो ध्वनी पददति, नामको पददति, वाक्यांस मिलान, शब्द भण्डार तथा अङ्क आदि देखाएकी छन् । उनले ग्रामिण क्षेत्र तथा शहरी क्षेत्रमा भएको भाषिक सम्पर्कका बारेमा पनि बताएकी छन् ।

गौतम (सन. २०१२) ले काठमाण्डौमा सम्पर्क भाषाका रूपमा नेपाली भाषा र यसको समाज भाषा विज्ञानको सन्दर्भको संक्षिप्त परिचय दिएका छन् । उनले काठमाण्डौ उपत्यकाको परिचयात्मक रूपरेखाका साथै यसको ऐतिहासिक विकासका बारेमा उल्लेख गरेका छन् । उनले प्राचिन नेपालले

आर्यन तथा भारतको मुगल साम्रज्यको प्रभाव बेहोरेको कुरा बताएका छन् । त्यसै गरी उनले नेपालको एकिकरणको आन्दोलन र भानुभक्तको नेपाली भाषाको रामायणका कारण यहाँ नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषाका साथै मुलकभरिाको सम्पर्क भाषा हुन गएको र काठमाडौँ उपत्यकामा पनि यो भाषाले सम्पर्क भाषाको स्थान लिएको र समय बितेसँगै यसको प्रभाव बढेको कुरा खुलाएका छन् । पञ्चायती व्यवस्थाको विरुद्धमा सञ्चालिन विभिन्न राजनैतिक आन्दोलन खासगरी सन १९९० को आन्दोलनले बहुदलिय शासन प्दतिको पुनर्वहालीले भाषाप्रतिको सचेतना बढाएको छ । सन १९९६ देखि सन २००६ सम्मको १० वर्षे माओवादी आन्दोलनका समयमा शिक्षा, रोजगारी लगायतका अवसरका लागि गाउँबाट सहर सहरबाट काठमाण्डौँ उपत्यकामा बसाइँसराइ बढ्नगयो । गौतमले काठमाण्डौँमा सम्पर्क भाषाको रूपमा नेपाली भाषाको विभिन्न क्षेत्रमा प्रयोगसहित बसाइँसराइको प्रकृतिका बारेमा पनि बोलेका छन् । गौतमले तराइबाट भारोपेली भाषा परिवारका मैथिली, भोजपुरी र थारू भाषीहरू राजधानीमा र टिबेटो बर्मन भाषा परिवार अन्तर्गतका विभिन्न भाषीहरू पहाडी भागबाट अन्यत्र बसाइँसराइ हुने गरेको कुरा पनि बताएका छन् ।

रेग्मी (सन. २०१३) ले भोट बर्मेली भाषा परिवार अन्तर्गतको भुजेल भाषाको समाज भाषा विज्ञानको अवस्थाका बारेमा बयान गर्दै सम्पर्क भाषाको दबावका कारण यस भाषामा आएको परिवर्तन देखाएका छन् । उनले भुजेल भाषाको परिचय दिँदै ध्वनी, शब्द, शब्दार्थ र वाक्य संरचना आदिका आधारमा यस भाषालाई चेपाङ भाषासँग तुलना गरेका छन् । उनले भुजेल भाषीको मातृभाषा प्रयोगको दक्षता, यस भाषीको सामाजिक सम्बन्धको इतिहास, उनीहरूको नजिक रहेका भाषिक समुदाय: नेपाली, गुरूङ, मगर, घले आदि भाषामा बहुभाषिक दक्षताको पनि उल्लेख गरेका छन् । रेग्मीले सम्पर्क भाषाका कारण भुजेल भाषामा आएको परिणाम पनि देखाएका छन्, यसका लागि उनले आधारभूत शब्दहरू (सी.डी. एल.टी. यु.) को शब्द तुलना गरेर भुजेल भाषामा नेपाली शब्दको प्रभाव केलाएका छन् । उनले समग्रमा नेपाली भाषाका कारण भुजेल भाषामा आएको ध्वनी, घर्षण ध्वनी, स्वर वर्ण, मर्मर, स्ट्रेस आदि परिवर्तनका बारेमा छटलफल गरेका छन् । त्यसैगरी उनले शब्द क्रम, डेटिभ कर्ता निर्माण, न्युमरल ल्कासिफायर, कोरिलेटिभ कन्सट्रक्सन, रिलेटिभ ल्कज, कन्भर्स, कजेटिभाइजेसन, प्यासिभाइजेसन, संयोजक आदि बाट दुवै भाषा बिचमा शब्द निर्माण तथा वाक्य संरचनाको पनि छलफल गरेका छन् । उनले भुजेल भाषासम्बन्धी सङ्कलित तथ्याङ्कबाट सम्पर्क भाषाका कारण भुजेल भाषामा आएका परिवर्तनका

अनेकन उदाहरण पनि दिएका छन् । उनले सम्पर्क भाषा नेपालीको प्रभावबाट भुजेल भाषीमा उनीहरूको भाषा प्रयोगका क्षेत्रमा आएका परिवर्तनका कारणको पनि जानकारी गराएका छन् ।

ढकाल (सन. २०१४) ले भारोपेली परिवारको नेपाली भाषाको भोट बर्मेली भाषा परिवारको बराम भाषामा शब्द, शब्द निर्माण तथा वाक्य संरचनाको प्रभावका बारेमा अध्ययन प्रयास गरेका छन् । उनले आफ्नो लेखमा नेपाली र बराम भाषाको समाज भाषाको स्थिति र दुवै भाषा बिचका केही प्रकारका समानता केलाएका छन् । उनले अध्ययन गरेका बराम भाषामा प्रयोग हुने ३६५२ शब्द मध्ये केवल १०२२ शब्द बराम भाषाका आफ्ना मौलिक शब्द र बाँकी सबै नेपाली भाषाबाट ग्रहण गरिएका शब्द हुन् भनेकाछन् । यी शब्दमा विशेषतः नाम, क्रियापद् र विशेषण छन् । ढकालले बराम भाषाका हन्टर (सन १८७८) र कंसाकार (२०११ वी) ले सङ्ग्रह गरेका जम्मा १७६ शब्दबाट बराम भाषाका आफ्ना र नेपालीबाट ग्रहण गरिएका शब्दको सार संक्षेप पनि दिएका छन् । उनले शब्द निर्माण तहमा सम्पर्क भाषाको प्रभावको उदाहरणका रूपमा नेपाली भाषामा प्रत्यय ह्रू जोडेर बहुवचन गराए जस्तै बराममा *वान* जोडेर बहुवचन हुने कुराको पनि छलफल गरेका छन् । उनले बराम भाषाका न्युमरल र जेनेटिभ मेकरका बारेमा पनि बताएका छन् । बराम भाषाका वाक्य संरचनाका बारेमा कुरा गर्दा नेपाली भाषाका वाक्य गठनका पद्ति पनि यस भाषामा ग्रहण गरिएका पाइन्छन् । ढकालकाअनुसार बराम भाषामा कुनै सन्दर्भमा यसै भाषाका र कुनै सन्दर्भमा नेपाली भाषाका शब्द निर्माण र वाक्य गठन पद्दति अपनाइएको देखिन्छ ।

राष्टोगी (सन. २०१५) ले भारतको उत्तराखण्ड राज्यमा बोलिने जातीय (ट्राइबल) राजी (यो भाषा नेपालमा पनि बोलिन्छ) भाषामा सम्पर्क भाषा कारण परेको प्रभावका बारेमा छलफल गरेकी छन् । राजी भाषा निरन्तर कुमाउनी र हिन्दी भाषाको सर्कमा रह्यो र यस भाषामा यी दुइ भाषाको प्रभाव पाउन सकिन्छ । उनले राजी भाषी वक्ता सन १८२३ देखि भारतको उत्तराखण्डमा रहेका र तिनका सन्तान कुमाउ र नेपालमा रहेका बताएकी छन् । अहिले यस भाषाका वक्ता आर्य, ड्राभिड तथा मङ्गोलको मिश्रित स्वरूप र गुणका देखिन्छन् । राष्ट्रोगीले राजी भाषाका केही सङ्ख्यात्मक शब्द प्रस्तुत गरेकी छिन् जुन नेपालमा बोलिन मगर र खाम भाषीले प्रयोग गर्ने जस्तै छन् । उनले आफ्नो लेखमा समर्क भाषाको प्रभावको महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा राजी भाषीलाई उनीहरूको आफ्नो भाषाप्रतिको धारणबारे सोधेकी छन् । उनले सम्पर्क भाषाको प्रभावको रूपमा राजी भाषामा आएको नाके ध्वनी र

ग्लोटलाइजेसनको ह्रास, रेट्रोल्फेक्स ध्वनीको विकास, कन्सिच्युयन्ट क्रम, बहुवचन निर्माण र नया शब्द भण्डारको विकास पनि औँल्याएकी छन् ।

फ्याक (सन. २०१६) ले नेपालको बहुभाषिक परिवेसमा प्रभावी भाषाका विचार/सोचका बारेमा अध्ययन गरेका छन् । उनका अनुसार प्रभावी भाषा (नेपालमा नेपाली भाषा) विचारका आधारमा तय भएका शिक्षाका नीति र अभ्यासले यहाँका विभिन्न भाषिक समुदायमा सामाजिक असमानतामा बढाएको छ । शिक्षासम्बन्धी यस्तो असमानताका बारेमा देवकोटा (सन २०१८) ले अध्ययन गरेका छन् । देवकोटा भूमण्डलिकरण, मिडिया र प्रविधिको प्रभावका कारण अभिभावक तथा बालबालिका नेपाली तथा अङ्ग्रेजी भाषा तर्फ अकर्षित भएको तर्क गर्छन् । सामाजिक असमानता तर्फ केन्द्रित भए पनि यी अध्ययनले नेपाली जनता आआफ्ना भाषाबाट प्रभावी भाषातर्फ अपसरण हुँदै गएका पनि देखाउँछन् ।

१.३. समस्या कथन

भाषिक अपसरणबाट सम्बन्धित भाषिक समुदायमा विभिन्न प्रभाव पर्दछ । समुदायको भाषिक मौलिकता हराएर जान्छ । भाषाको शब्द भण्डार अर्कै भाषाका शब्दले भरिन्छ । उदाहरणका लागि नेपाली भाषाको अपसरणलाई लिऔँ । यसमा विदेशी भाषा मूलतः हिन्दी र अङ्ग्रेजी तथा नेपाल भित्रकै नेवार भाषा आदिका शब्द मिसिन सक्छन् । यस अवस्थामा भाषाको मौलिक स्वरूप जोगाउन समस्या हुन्छ । यो अध्ययन नेपालका नेपाली लगायत केही भाषामा भएको अपसरणको खोज गरी यसको रोकथामका लागि आवश्यक नीति तय गर्ने विषयमा केन्द्रित छ ।

१.४. अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य नेपालमा भाषिक अपसरणको वास्तविकताको खोज गर्ने रहेको छ । यसका विशिष्ट उद्देश्य निम्नानुसार रहेका छन्:

भाषिक अपसरणको अवस्थाको खोज गर्ने

भाषिक अपसरणको पुस्तगत प्रभाव पहिचान गर्ने

भाषिक अपसरणका कारणको पहिचान गर्ने

भाषिक अपसरणको प्रभावको लेखाजोखा गर्ने

भाषिक अपसरणको रोकथामको नीतिगत व्यसथका लागि आवश्यक सुभावा दिने ।

१.५. अध्ययनको औचित्य

शहर बजार खास गरी राजधानी र व्यापार व्यवसायमा प्रयोग हुने भाषाले आसपासका ग्रामिण क्षेत्रको भाषामाथि प्रभाव पार्ने गर्दछ । भाषामा आउने अपसरणले भाषिक समुदायको पहिचानसमेतमा परिवर्तन ल्याउँछ र मानिसले परिवर्तित भाषाको सहज प्रयोग गर्न थाल्दछन् । प्रयोगमा आएको नयाँ भाषा र नयाँ पहिचान केही समयमै स्थापित हुनपुग्छ । बसाइ सरेर विभिन्न सहरमा बसोबास गर्ने पुगेका मानिसमा प्रतक्ष वा परोक्ष रूपमा विश्वव्यापिकरण, वाह्य सम्पर्क र सञ्चारको प्रभावमा पर्न थाल्दछन् ।

नेपाल बहुजातीय तथा बहुभाषिक मुलुक हो । यहाँका मानिस मिश्रित अवस्थामा विभिन्न सामाजिक, साँस्कृतिक तथा उत्सव कार्यमा सहभागी हुने क्रममा क्रमसः आफ्नो पुर्ख्यौली भाषा त्यागेर नया भाषा ग्रहण गर्नपुग्दछन् । नेपालमा अहिले सङ्घीय शासन पद्धति स्थापित हुँदैछ, यहाँको विभिन्न प्रदेशमा खास खास भाषाको प्रधानता छ । यहाँ मातृभाषाको रूपमा नेपाली भाषा ठुलो सङ्ख्यका मानिस (४४ प्रतिशत) ले बोल्ने गर्दछन् । यहाँका विभिन्न भागमा मैथिली, भोजपुरी, नेवार, तामाङ र अरू पनि भाषाको प्रधानता छ । सञ्चार माध्यम, बसाइँ सराई तथा व्यापार व्यावसायका कारण यी भाषाका बिचमा हुने सम्पर्क सम्बन्ध र प्रभावबाट समाज भाषाको क्षेत्रमा भाषिक अपसरण एउटा जल्दोबल्दो मुद्दा हुन गएको छ । सङ्घीय प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न नेपालले तय गर्नुपर्ने भाषिक नीतिका लागि यस अध्ययनको आवश्यकता र औचित्य देखिन्छ । भविश्यमा समाजभाषाका क्षेत्रमा नेपालका विभिन्न भागमा बोलिने भाषा बिचको सम्बन्ध अध्ययन गर्न चाहाने अनुसन्धाताका लागि पनि यो अध्ययन उपयोगी हुने देखिन्छ । यो अध्ययनले

यस अध्ययनमा प्रयोग भएका भाषाहरूको ऐतिहासिक, सामाजिक तथा मनोवैज्ञानिक सम्बन्ध केलाउनका लागि पनि मद्दत पुऱ्याउन सक्तछ । यसले नेपालको सम्बिधान २०७२ को भावनाअनुसारको नया सङ्घीय नीति परिभाषित गर्न र कार्यान्वयन गर्न पनि सघाउन सक्तछ ।

१.६ अध्ययन प्रतिवेदनको संरचना

अध्ययन प्रतिवेदनको संरचना निम्नानुसार हुनेछ :

पहिलो खण्डमा अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्या कथन, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको आवश्यकता औचित्य रहेका छन् । भाषिक अपसरणको पूर्व कार्य समीक्षालाई पनि यसै खण्डमा समावेस गरिएको छ । दोस्रो खण्डमा यस अध्ययनमा प्रयोग गरिएको अध्ययन विधिका बारेमा चर्चा गरिएको छ । अध्ययन विधि अन्तर्गत अध्ययन गरिएको क्षेत्र, अध्ययनको जनसङ्ख्या, तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन, तथ्याङ्क सङ्कलनको प्रक्रिया र तथ्याङ्क विश्लेषणका बारेमा प्रकाश पारिएको छ । अध्ययनका सिमालाई यसै खण्डमा समावेस गरिएको छ । तेस्रो खण्डमा सङ्कलित तथ्याङ्कको विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणको काम तथ्याङ्क सङ्कलनमा प्रकट भएका थिममा आधारित छ । विश्लेषणमा भाषाका विभिन्न प्रयोग क्षेत्रमा डोटेली, जुम्लेली, मैथिली, थारु, नेवार र नेपाली भाषाको अपसरणको प्रवृत्ति हेर्न खोजिएको छ । चौथो खण्डमा भाषिक अपसरणका असरका बारेमा चर्चा गरिएको छ । पाँचौ खण्डमा अध्ययनका प्राप्ति र सुभावहरू खुलाइएको छ ।

परिच्छेद: दुई अध्ययन विधि

यस खण्डमा अध्ययन विधिका बारेमा बताइएको छ । अध्ययन विधि अन्तर्गत अध्ययनको रूपरेखा, नमुना, नमुना छनौट प्रक्रिया, सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया, सूचना सङ्कलनका साधन, क्षेत्र छनौट, सूचना स्थलमा गरिने कार्य, सूचना तथा तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण, अध्ययनको आचारगत विषय र अध्ययनका सिमा आदि कुरा समेटिएका छन् ।

२.१. अध्ययनको रूपरेखा

यस अध्ययनका लागि मिस्रित अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको छ । यस विधिमा गुणात्मक तथा परिमाणत्मक प्रकृतिका तथ्याङ्क सङ्कलन गरिन्छ । सभै फारम प्रयोग गरेर नमुना जनसङ्ख्याबाट परिमाणत्मक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । नमुनाले अध्ययनका लागि छनौट गरेका क्षेत्रको सम्पूर्ण जनसङ्ख्याको प्रतिनिधित्व गर्ने अवस्था नभएकाले सङ्कलित तथ्याङ्कलाई तालिका, ग्राफ, बार चित्र आदिमा देखाइए पनि प्रतिसतमा भने राखिएको छैन । उक्त तथ्याङ्कलाई गुणात्मक रूपमा राखेर व्याख्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । गुणात्मक तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि अबलोकन प्रक्रिया पनि अर्पनाइएको छ । भाषाको कार्यगत प्रयोग र अपसरणका बारेमा नमुना जनसङ्ख्याको अन्तरभावना व्यक्त गराउनका लागि अन्तरवार्ता र समूह छलफलको प्रयोग गरिएको थियो । नेपाली भाषासमेतका लागि यसै प्रकारका गुणात्मक तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया अर्पनाइएको थियो ।

यस अध्ययनले नेपालमा किन र कसरी भाषिक अपसरण भइरहेको छ भन्ने बारेमा उत्तर खोज्ने प्रयास गरेको छ । गुणात्मक अध्ययनको उद्देश्य कुनै पनि कुरालाई मानिसले किन र कसरी लिन्छन् भन्ने बारेमा उत्तर खोज्नु हो (अम्बर्ट, अडलर, अल्बर्ट र डेट्जन् १९९५ इ. सं, पृ ८८०) । त्यसैले नेपालका

खास खास क्षेत्रमा भाषाको अपसरण किन र कसरी हुँदैछ, भन्ने बारेमा जवाफ पाउन गुणात्मक विधि पनि अर्जान्नु पर्ने हुन्छ ।

खास क्षेत्रबाट छनौट गरिएको नमुना जनसङ्ख्याबाट मुलुकको समग्र अवस्था बुझ्न सकिदैन कि भन्ने सोचाइले मामिला अध्ययन प्रक्रियाबाट पनि सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । मामिला अध्ययनबाट कुनै खास क्षेत्रको भाषिक अपसरणको आगमन पददतिको अध्ययन हुनसक्छ (फिल्ड, २००९) । यस अध्ययनमा नमुनाका रूपमा रहेका सूचना दाताको भाषाप्रतिको दृष्टिकोण र विभिन्न क्षेत्रमा यसको प्रयोगका बारेमा भएको अनुभव र बुझाइ सम्बन्धित क्षेत्रको भाषाको अपसरण विश्लेषणको आधार भएको छ । सर्वे फारमका माध्यमले प्राप्त हुने परिमाणत्मक तथ्याङ्कलाई पनि एक्सेल प्रोग्राममा व्यवस्थित गरेर गुणत्मक रूपमा व्यख्या गरिएको छ ।

२.२ तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि फिल्ड क्षेत्र

अध्ययनका लागि विभिन्न भाषिक समुदायबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न फिल्ड क्षेत्रको रूपमा खास खास भाषिक समुदायको बाहुल्य भएका १० ओटा जिल्ला छनौट गरियो । त्यसमा सुनसरी, धनुषा, पर्सा, काठमाण्डौं, काभ्रे, कास्की, दाङ, जुम्ला, कैलाली र कञ्चनपुर जिल्ला छनौट गरिएको थियो । छनौट गर्दा प्रत्येक प्रदेशबाट कम्तिमा एउटा जिल्ला परोस भन्ने सोच राखिएको थियो । त्यसै गरी खास खास भाषाको बाहुल्यता र भाषिक विविधता दुबैलाई ख्याल गरिएको थियो । यसमा प्रदेश नं २, ३ र सुदुर पश्चिम प्रदेशबाट दुई दुई जिल्ला रहेका थिए ।

खास भाषा र फिल्ड क्षेत्र छान्ने आधार भाषिक जागरण र उद्देश्यपरक स्याम्प्लड पनि थिए । यसबाट भाषिक अपसरणको चित्र सप्रष्ट पार्न सकिन्थ्यो । प्रदेशगत जिल्ला छान्नुको उद्देश्य प्रदेशगत बहुसङ्ख्यकले बोल्ने भाषामा भएको अपसरण हेर्नु पनि थियो ।

२.३ सूचना दाता/सहभागी^३

यस अध्ययनमा सूचना दाता/सहभागी विभिन्न भाषिक समुदाय: राई, लिम्बु, मारवाडी, मैथिली, भोजपुरी, तामाङ, नेवार गुरुङ,थकाली, थारु, जुम्ली, डोटेली, बभ्राङ्गी, बैतडेली र नेपालीबाट छनौट गरिएका थिए । छनौट भएका सूचना दाता/सहभागीमा विद्यार्थी, किसान, गृहिणी, शिक्षक वा प्राज्ञिक

^३ परिमाणात्क तथ्याङ्क दिनेलाई सूचना दाता र गुणत्मक तथ्याङ्क वा सूचना दिनेलाई सहभागी भन्न उपयुक्त भए पनि दुवै शब्दलाई समान अर्थी शब्दका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

व्यक्ति, राजनीतिक व्यक्ति वा भाषाका अभियन्ता, व्यपारी वा पसले, पथप्रदर्शक, श्रमिक र समाजसेवीको प्रतिनिधित्व गराइएको थियो । यसमा विभिन्न तीन उमेर समूह: २५ वर्षभन्दा कम, ३० देखि ५५ वर्ष र ६० वर्षभन्दा माथि; महिला र पुरुष तथा शाक्षर र निरक्षर आदिको पनि प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिएको थियो । यस आधारमा छनौट गरिएका सूचना दाता/सहभागीको चित्रात्मक फलको तलको पाइ चार्टमा देखाइएको छ ।

जम्मा नमुना जनसङ्ख्या/सूचना दातामा उमेर समूहको प्रतिनिधित्व: ६० र त्यसभन्दा माथि, ३०-५५, १५-२५

.....

जम्मा नमुना जनसङ्ख्या/सूचना दातामा लैङ्गिक प्रतिनिधित्व: महिला, पुरुष

.....

जम्मा नमुना जनसङ्ख्या/सूचना दातामा मातृभाषी समूहको प्रतिनिधित्व: नेपाली डोट्याली, जुम्लेरी, नेवार मैथिली, थारू, तामाङ, भोजपुरी, गुरुङ, अन्या

.....

चित्र नं. १: सूचना दाताहरूको मातृभाषा, उमेर र लिङ्ग

यस अध्ययनमा शहरी र शहर उन्मुख वस्ती समेट्ने प्रयास भएको छ, जसमा भाषिक अपसरण गराउने मुख्य कारक तत्व सञ्चार जगत र आधुनिकिकरणको प्रतक्ष प्रभाव देख्न सकिने हुन्छ ।

२.४. प्राथमिक तथ्याङ्क तथा सूचना सङ्कलन प्रक्रिया

यस अध्ययनका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका, समूह छलफल निर्देशिका र सर्भे फारमका माध्यमले सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । अध्ययनमा परिमाणतमक तथा गुणात्मक तथ्याङ्क सङ्कलनको प्रक्रिया अपनाइएको थियो । निर्देशिकाको प्रयोग गरेर गरिएको समूह छलफल र अन्तर्वार्ताका माध्यमले गुणात्मक प्रकृतिको गैर संरचनात्मक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो । तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि सूचना दाताको सहमति लिनु पर्दछ (क्रिसवेल, २०१२) भन्ने

मान्यताअनुसार उनीहरूको सहमतिले तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो । प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलनमा अवलोकनको प्रक्रिया पनि अघि बढाएको थियो । यसमा सूचना दातालाई गाउँ घरमा गरिने सामान्य कुराकानी गर्न लगाएर अवलोकन गरिएको थियो । भाषाको अपसरणको अवलोकन गर्ने क्रममा अनुसन्धान कर्मिले भाषा समुदायका भाषामा कुराकानी र साँस्कृतिक क्रियाकापको अवलोकन गरिएका थिए । परिमाणत्क तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नको लागि फारम प्रयोग गरिएको थियो र त्यसमा सूचना दाताको भाषिक पृष्ठभूमि, उसले भाषा प्रयोग गर्ने क्षेत्र, परिवार र समुदायमा कुरा गर्दा उसले प्रयोग गर्ने भाषा आदि कुरा सम्बन्धित सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो ।

२.५. तथ्याङ्क तथा सूचना सङ्कलनका साधन

माथि भनिएअनुसार तथ्याङ्क तथा सूचना सङ्कलन गर्न सभै फारम, अन्तरवार्ता र समूह छलफल निर्देशिका आदि विकास गरिएको थियो । यसका बारेमा तल बताइएको छ ।

सभै फारम

परिमाणात्क सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि सूचना दाताको वैयक्तिक विवरण, भाषा प्रयोगका विभिन्न क्षेत्र र सूचना दाताको आफ्नो भाषाप्रतिको धारणासँग सम्बन्धित प्रश्नावली राखिएका १२२ ओटा सभै फारम विकास गरिएको थियो । यसै फारमबाट परिमाणात्क तथ्याङ्क सङ्कलन गरियो । भाषिक समुदायका सूचना दाताको सजिलो र प्रष्टताका लागि फारममा भाषा प्रयोगका विभिन्न काम क्रियाकलाप वा क्षेत्र: प्रार्थना, गणना, गायन, कथा बाचन, पारिवारिक भेला, ठट्टा, छलफल वा विवाद, किनमेल, गाली, स्थानीय भेला आदिमा विभिन्न विकल्प रोज्ने ढाँचा राखिएको थियो ।

समूह छलफल निर्देशिका

यस अध्ययनमा सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि प्रति फिल्ड क्षेत्र तिन ओटा समूह छलफलका दरले २१ ओटा समूह छलफल गर्ने तय गरिएको थियो । निर्देशिकामा समूह छलफलको पहिलो चरणमा सहभागीहरूको वैयक्तिक विवरण: नाम, लिङ्ग, भाषिक पृष्ठभूमि, जातिय समूह, वासस्थान, शिक्षा आदिका बारेमा छलफल गर्ने निर्देश गरिएको छ । दोस्रो चरणमा सहभागीको भाषाको नेपाली भाषा र क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भाषा जस्तो हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषा तर्फ भइरहेको अपसरणका बारेमा छलफल गर्ने निर्देश गरिएको छ । त्यसपछि बसाइ सराइका कारण भाषामा देखिएको अपसरण, आफ्नो भाषामा आएको अपसरणका सम्बन्धमा सहभागीको सोच र अवधारणा, अपसरणका कारण सम्बन्धित

भाषा समुदायको सामाजिक तथा साँस्कृतिक गतिविधिमा पर्न गएको असरका बारेमा पनि छलफल गर्न निर्देश गरिएको छ । त्यसैगरी अपसरणका कारण सहभागीले आफ्नो भाषा प्रयोग गरेर गर्ने काम क्रियाकलापमा परेको प्रभाव र अभिभावकले आफ्ना सन्तानको प्रयोगका लागि इच्छाएको भाषाका बारेमा पनि छलफल गर्न निर्देश गरिएको थियो ।

व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता

अन्तरवार्ता प्रयोग गरेर भ्रमण गरिएका १० जिल्लाबाट ३० जनासँग अन्तरवार्ता लिइएको थियो । अन्तरवार्तामा तिन फरक उमेर समूहका सूचना दातालाई सहभागी गराइएको थियो । फरक उमेर समूहका सूचनादाताले दिएको सूचना तथा तथ्याङ्कबाट भाषाको अपसरणवा बारेमा प्रष्ट जानकारी हुन आएको छ ।

अन्तरवार्ता निर्देशिकामा सहभागीले परिवारका सदस्य, नातागोता, छिमेकी, अड्डा वा कार्यालयका कर्मचारी आदिसँग बोल्ने भाषाका बारेमा सूचना लिने कुरालाई महत्व दिइएको छ । यस निर्देशिकामा सूचना दाताले कुन कुन भाषा बोल्ने गरेका छन् र दैनिक जीवन र सामाजिक परिवेसमा कुन भाषाको प्रयोग गर्दछन् भन्ने बारेमा जानकारी लिने कुराको पनि निर्देश गरिएको छ । निर्देशिकामा मातृभाषा बाहेकका भाषा सिकेर प्रयोग गर्नुपर्ने कारण र विभिन्न उमेर समूहका व्यक्तिले मातृभाषाको प्रयोग समान रूपमा गरेका छन् छैनन् भन्ने कुरा पनि सोधपुछ गर्न भनिएको छ ।

सर्भे फारम भाषिक अपसरणका सम्बन्धमा सूचना दाताबाट परिमाणत्मक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने प्रयोजनका लागि प्रयोग गरिएको छ । सर्भे फारममा विशेषतः सूचना दाताका वैयक्तिक क्रियाकलापमा भाषाको प्रयोग सम्बन्धित सूचना सङ्कलन गर्ने निर्देश गरिएको छ । सर्भे फारमले विभिन्न भाषिक समुदायका मानिसले वैयक्तिक, सामाजिक, राजनैतिक, मनोरञ्जन र धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप र औपचारिक अवस्थामा प्रयोग गर्ने भाषाका बारेमा जानकारी लिन खोजेको छ । त्यसै गरी यो फारमले परिवार तथा समाजका मान्छेसँग प्रयोग गर्ने भाषाका बारेमा सूचना तथा जानकारी लिन पनि निर्देश गरेको छ ।

अवलोकन

अवलोकनका माध्यले सूचना लिनका लागि निश्चित साधन विकास गरिएको छैन । तर फिल्ड रिसर्चरले अनौपचारिक तरिका जस्तो भाषिक समुदायका मानिस विचको कुराकानी तथा छलफल आदि अवलोकन गरेर सूचना सङ्कलन गरेका छन् । यसका अतिरिक्त फिल्ड रिसर्चरले भाषि समुदायका भाषा संस्कृतिका विभिन्न गतिविधि पनि अवलोकन गरेका थिए ।

२.६.साधनको पूर्व परीक्षण

विकास गरिएका साधनलाई वास्तविक फिल्डमा प्रयोग गर्नु पूर्व नुवाकोट जिल्लामा पूर्व परीक्षण गरी आवश्यक सुधार परिमार्जनसमेत गरिएको थियो । परीक्षणबाट अध्ययनको उद्देश्यसँग मेल नखाएका प्रश्न वा सूचना आइटमलाई हटाइएका थिए । यसले फिल्ड रिसर्चमा तथ्याङ्क सङ्कलनको सिप पनि बढाएको थियो । साधनको पूर्व परीक्षणमा १२ जनामा सभै फारम, तिन जनामा अन्तरवार्ता र तिन समूहमा समूह छलफल निर्देशिकाको प्रयोग गरिएको थियो ।

२.७. तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

यो अध्ययन फिल्ड कार्यबाट प्राप्त परिमाणत्मक तथा गुणात्मक तथ्याङ्कमा आधारित छ । माथि भनिए जस्तै गुणत्मक तथ्याङ्क अन्तरवार्ता, समूह छलफल र अवलोकनका माध्यमले सङ्कलन गरिएको थियो भने परिमाणत्मक तथ्याङ्क सभै फारमको माध्यमले सङ्कलन गरिएको थियो । तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि स्थानीय सङ्कलक नियुक्त गरी आवश्यक अभिमुखिकरण गरी काममा लगाइएको थियो । अभिमुखिकरण एक दिनको थियो र यो काम फिल्ड खटेका अनुसन्धाताबाट गरिएको थियो । अभिमुखिकरण सकिनासाथ उनीहरूलाई तथ्याङ्क सङ्कलनको काममा लगाइएको थियो । समूह छलफलको स्थान र समूह छलफलका सहभागीको छनौट स्थानीय तथ्याङ्क सङ्कलक र समुदायका अगुवाको सहमतिमा गरिएको थियो । स्थान तोकिएपछि तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि फिल्ड खटेका अनुसन्धाताले र स्थानीय तथ्याङ्क सङ्कलकको सहयोगमा समूह छलफल, अन्तवार्ता, अवलोकनका काम गरेका थिए । यी काम तिन चरणमा: पहिले परिचय र अनुसन्धनका बारेमा जानकारी त्यसपछि सघन छलफल तथा अन्तरवार्ता र अन्तमा सार खिच्ने काम भएको थियो । तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा कतिपय स्थानमा भाषा आयोग र सेरिडका पदाधिकारीको पनि सहभागिता थियो । यसले तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि उपयुक्त माहोल बनेको थियो ।

सङ्कलित परिमाणात्मक तथा गुणात्मक तथ्याङ्क आपसमा समायोजन गरेर विश्लेषण गरिएको थियो । परिमाणात्मक तथ्याङ्कलाई टेबुल, बार ग्राफ, चार्ट आदिमा प्रस्तुत गरिएको छ भने गुणात्मक तथ्याङ्क यसैमा मिलान गरिएको छ ।

द्वितीयक तथ्याङ्क विभिन्न प्रकारका दस्तावेज: पुस्तक, लेख, पि.एच. डी. थिसिस आदिको अध्ययनबाट सङ्कलन गरिएको थियो ।

२.८. तथ्याङ्क विश्लेषण

तथ्याङ्क विश्लेषण भनेको सङ्कलित तथ्याङ्कबाट व्यक्तिका सोच विचार समूहकृत गरेर सार खिच्ने काम हो (क्रिसवेल, २०१२ इ.सं.) यस अध्ययनमा परिमाणतक तथा गुणात्मक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो । त्यसैले तथ्याङ्क विश्लेषण मिश्रित विधिमा आधारित छ । विश्लेषण गर्दा रेकर्ड गरेर ल्याइएका अन्तर्वार्ता र छलफललाई जस्ताको तस्तै लेख्ने प्रयास भएको छ । लेखन पछि तथ्याङ्कलाई सङ्केत दिएर व्यवस्थित गरिएको थियो । तथ्याङ्कलाई सङ्केतिकरण गर्नुको अर्थ यसलाई बुझ्नु, वर्गिकरण गर्नु र रूपान्तरण गर्नु हो (ल्वुर र उड २००६ इ. सं.)। “यसका लागि तथ्याङ्क धेरै पटक पढ्नु पर्दछ, बुझेका कुरा लेखेर व्यवस्थित गर्नुपर्दछ । त्यसपछि थिम तयार गर्नुपर्दछ” (डेन्जिन र लिन्कोन, २०११ इ.सं.) । वर्गिकरण गरिएका तथ्याङ्कलाई एकिकरण मिलान आदि गरेर समूहकृत गरिन्छ । यसबाट तथ्याङ्कले दिने अर्थ निकाल्ने प्रयास गरिन्छ । यस प्रक्रियाबाट यस अध्ययनमा केही सिमित थिम चयन गरिएका छन् । थिम चयन गर्दा भाषिक अपसरणको बारेमा साधारण सूचना दिनेभन्दा पनि सघन सूचना दिने गरी चयन गरिएका छन् ।

परिमाणतमक तथ्याङ्कको विश्लेषका सम्बन्धमा सबभन्दा पहिले त्यस्तो तथ्याङ्कलाई तालिकरण गरियो । यसका लागि एक्सेल प्रोग्रामको आधार लिइएको थियो । परिमाणतम तथ्याङ्क विश्लेषण पनि गुणात्मक तथ्याङ्कका लागि चयन गरिएका थिममै आधारित गरेर विश्लेषण गरिएको थियो । गुणात्मक तथा परिमाणतमक तथ्याङ्कलाई मिश्रित प्रक्रियाबाट विश्लेषण गर्न क्रिसवेल (२००९ इ.सं.) को कन्भर्जेन्ट प्रक्रिया अपनाइएको थियो ।

सङ्कलित तथ्याङ्कलाई अध्ययन उद्देश्यका आधारमा विभिन्न थिममा विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणका क्रममा विभिन्न जाति, भाषा समूह, उमेर समूह, भौगोलिक क्षेत्र तथा प्रदेशको प्रतिनिधित्व हुने गरी गरिएको समूह छलफल, अन्तरवार्ता, सर्भे, अवलोकन आदिबाट सङ्कलित तथ्याङ्कलाई

Comment [U1]:

भिडाएर भरपर्दो प्रतिफल खोद्याउने प्रयास भएको थियो । सङ्कलित गुणात्मक तथा परिमाणत्मक तथ्याङ्कलाई आपसमा मेल खाने वा नखाने जे छ त्यसै प्रकारले व्यख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

२.९. अध्ययन आचारको पालना

“माहोल तयार गर्न सूचनादाता र सूचना सङ्कलक विचमा आफूलाई सहज बनाउने प्रयास हुन्छ तर पनि सूचना सङ्कलकले सूचना दातालाई चोट पर्ने, उसको व्यक्तिगत जीवनमा दखल हुने, उसको कुनै कुरा नोक्सान हुने र उसको दैनिक जीवनका काम क्रियकलापमा बाधा पार्नु हुँदैन (टेलर र व्यगडन, सन १९९८, पृ ८२) यस कुरालाई ख्याल गरेर फिल्ड क्षेत्रमा खटेका फिल्ड रिसर्चर तथा सूचना सङ्कलकले सूचना दातालाई सबै कुरामा निर्धक्क भएर सूचना दिने वातावरण बनाएका थिए ।

अध्ययनमा सहभागीको गोपनीयताको आदर गर्नु फिल्ड रिसर्चरको आचारको कुरो हो । अन्तरवार्ता दिदा वा छलफलमा सहभागी हुँदा सहभागीले कुनै प्रकारले आफ्ना गोपनीय कुरा खुस्काउन सक्तछन् । रिसर्चरले त्यसलाई प्रचारमा ल्याउनु कदापी हुँदैन । यसले सहभागीको सामाजिक मान प्रष्टिामा आँच आउन सक्ने भएकाले यस अध्ययनमा यस्ता कुरा समावेस नै गरिएका छैनन् । फ्याङ्कफर्ट-न्याचिमयाज र न्याचिमयाज (२०००) ले सामाजिक क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने अध्येताले अध्ययनका सहभागीको अधिकार र हितको उलङ्घन गर्न हुँदैन भनेका छन् । उनीहरूको भनाइअनुसार सहभागीको अहित हुने कुनै पनि सूचना र तथ्याङ्क यस अध्ययनमा समावेस गरिएको छैन ।

यस अध्ययनमा सूचना र तथ्याङ्क सङ्कलनको क्रममा फिल्ड रिसर्चरले सहभागीलाई दिक्क हुने कुनै पनि कुरा गरेका छैनन् । सहभागीहरूलाई उपयुक्त हुने समयमा उनीहरूसँग अन्तरवार्ताको काम र समूह छलफल गरिएको थियो । कुराकानी गर्दा सहभागीले कुनै असजिलो मानेका अवस्थामा कुराकानी रोकिएको थियो । त्यसपछि सहभागीले दिएको समयमा पुनः अन्तरवार्ता र समूह छलफलको काम अगाडि बढाइएको थियो ।

अध्ययनको कार्य भाषा आयोगका नीति नियम र सिमतता भित्र रहेर गरिएको थियो ।

२.१०. अध्ययनका सिमितता

यो अध्ययन नेपाली भाषामा अन्य भाषा र नेपाली भाषा अन्य भाषा तर्फ अपसरण हुने कुराको अवलोकनमा सिमित छ । यस सन्दर्भमा छ ओटा भाषा: डोट्याली, जुम्लेली, नेवार, थारू, मैथिली र

नेपाली भाषा केन्द्रित रहेर अध्ययनको कार्य गरियो । सूचना तथा तथ्याङ्कनका लागि भने नेपाली बाहेकका भाषाका लागि सम्बन्धित भाषिक समुदायको बाहुल्य क्षेत्रको भ्रमण गरिएको थियो । अध्ययन गर्दा भाषा प्रयोगका सबै क्षेत्र समेटेर अपसरणको खोजविन गर्न सकिएको छैन । अध्ययन गर्दा धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्यकलाप, मिडिया र मनोज्ञन, परिवार र साथी सङ्गती, औपचारिक गतिविधि जस्ता भाषा प्रयोगका क्षेत्रलाई महत्व दिइएको छ । अध्ययनमा समावेश यी कार्यकलाप पनि भाषा प्रयोगका क्षेत्र मात्र हुन् भन्न सकिदैन ।

अध्ययनमा गुणतमक तथा परिमाणतमक सूचना तथा तथ्याङ्क लिइएका छन् । परिमाणतमक तथ्याङ्कलाई तालिकामा पस्तुत गरिएको छ । तर त्यो तथ्याङ्कले भाषिक समुदायको सानो हिस्सा मात्र समेटेको छ । सम्बन्धित पुरै भाषिक समुदायको प्रतिनिधित्व गर्दैन ।

अध्ययनले सबै सात प्रदेश समेट्ने प्रयास गरेको छ । तर ती प्रदेशका सबै भाषिक समुदाय समेट्न सकेको छैन । अध्ययनको बजेट र समयको सिमितताका कारण मुलुकका १२३ भाषा समेट्न सम्भव थिएन । छनोट गरिएका भाषा भने सम्बन्धित क्षेत्रका प्रमुख भाषा मध्येका थिए ।

परिच्छेद: तिन

भाषिक अपसरणको स्थिति

यस परिच्छेदमा सङ्कलित तथ्याङ्क विश्लेषण गर्ने काम भएको छ । यस अध्ययनमा फिल्ड रिसर्चरले सात ओट्टै क्षेत्रका १० स्थानमा १२० ओटा प्रश्नवलीको प्रयोग गरेर तथ्याङ्क सङ्कलन गरेका थिए । तथ्याङ्क सङ्कलनमा केही बढी भाषा समेटिए पनि छ ओटा भाषामा केन्द्रित भएर तथ्याङ्क विश्लेषण गरी ती भाषाका वक्ताबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा ती भाषाको अन्य भाषा तर्फ भएको भाषिक अपसरण केलाउने प्रयास भएको छ । यी पाँच भाषामा देखिएका अपसरणको स्थिति तलका विभिन्न उपशीर्षकमा चित्रण गर्ने प्रयास गरिएको छ । अपसरणको स्थिति भाषा प्रयोगका विभिन्न क्षेत्रमा आधारित भएर प्रस्तुत गरिएको छ । साथै अपसरणका कारण र त्यसले अध्ययनमा समेटिएका भाषा र सम्बन्धित भाषिक समुदायका मानिसमा परेको प्रभावका बारेमा पनि चर्चा गरिएको छ ।

सिमित सूचना दाता बाट सङ्कलित सूचना तथा तथ्याङ्कमा आधारित यस अध्ययनमा प्रस्तुत गरिएको भाषिक अपसरणको स्थितिले नेपालको भाषिक अपसरणको समग्र परिमाणत्मक प्रतिनिधित्व नगरेर केवल साङ्केतिक जनाउ मात्र गर्दछ । त्यसैगरी यस अध्ययनका विश्लेषणका विभिन्न उपशीर्षकामा राखिएका भाषा प्रयोगका क्षेत्र पनि पूर्ण हुन भन्न सकिन्न ।

सूचना दातासँग सम्बन्धित विभिन्न भाषाको भाषिक अपसरणको स्थिति तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.१. विभिन्न मातृभाषाका वक्तामा भाषिक अपसरणको स्थिति

३.१.१. डोट्याली भाषाका वक्तामा भाषिक अपसरण

डोट्याली भाषा नेपालको सुदूर पश्चिम प्रदेशमा बोलिने भाषा हो । तथ्याङ्कले डोट्याली भाषा नेपाली भाषा तर्फ अपसरण हुँदै गरेको कुरा भाषा प्रयोगका केही क्षेत्रमा देखिएको कुरा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.१.१.१. वैयक्तिक क्रियाकलाप

डोट्याली भाषा डोटी, डडेलधुरा, कञ्चनपुर, बाजुरा, बैतडी, अछाम, बझाङ र कैलालीमा बोल्ने गरिन्छ । तलको वार डायग्रामले डोट्याली मातृभाषा बोल्ने वक्ताले विभिन्न वैयक्तिक क्रियाकलापमा डोट्याली भाषा के कति प्रयोग गरेका छन्, त्यसको स्थिति देखाउँछ ।

डोट्याली भाषाका वक्ताले सामाजिक क्रियाकलापमा प्रयोग गर्ने भाषा

ठट्टा

घरभित्र गीत गाउँदा

घर बाहिर गीत गाउँदा

पूजा तथा प्रार्थना

गणना

छलफल

भैँभगडा

किनमेल

गाली बेइज्जति

केटाकेटीका लागि कथा वाचन

अन्य अवस्थामा कथा वाचन

पारिवारिक भेला

सामुदायिक भेला

डोट्याली, नेपाली, हिन्दी, अङ्ग्रेजी

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथिको वार डायग्रामअनुसार डोट्याली भाषीले ठट्टा गर्दा र पारिवारिक भेलामा अत्यधिक रूपमा यस भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । तर घर बाहिर गीत गाउँदा, गणना गर्दा, छलफल गर्दा, विभिन्न व्यक्ति माझमा कथा भन्दा डोट्यालीको तुलनामा नेपाली भाषाको बढी प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । घरभित्र गीत गाउँदा, भैँभगडा गर्दा, किनमेल गर्दा र सामुदायिक भेलामा डोट्याली र नेपाली भाषाको उस्तै उस्तै प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । यी कार्यमा सानो मात्रामा भए पनि हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषासमेत प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । गुणात्मक तथ्याङ्कअनुसार डोट्याली भाषाको कुराकानीमा प्रसस्त

मात्रामा हिन्दी शब्द मिसिएको भन्ने देखिन्छ । तर ती शब्द डोट्याली र नेपाली भाषाका शब्दभन्दा कमै रहेका छन् ।

सूचना दाताको जीवनमा आधारित सूचनाअनुसार डोट्याली भाषिक समुदायका घरायसी तथा साँस्कृतिक कार्यमा डोट्याली भाषा र सार्वजनिक स्थानमा नेपाली भाषाको प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । यस भाषामा भाषिक अपसरण हुनुको मुख्य कारण बसाइँ सराइ रहेको छ । महिलाको विवाह उनीहरूको बसाइ सराइको मुख्य कारण देखिन्छ । एक जना दैलेखमा हुर्केकी ३६ वर्षे महिला भन्नुहुन्छ “म त दैलेखी बोल्छु तर के गर्ने बिहेपछि सबै डोट्याली बोल्ने ठाउँमा आइयो त्यसैले मेरो भाषा कि नेपाली कि डोट्याली भएको छ” (अन्तरवार्ता, अप्रिल, २०१८ इ.सं.) । अझै पनि बुढा पाका डोट्यालीका लागि मनपर्ने भाषा डोट्याली नै हो । उनीहरू डोट्याली नै बोल्छन् । शिक्षा तथा व्यवसायमा प्रयोग हुने भाषा नेपाली भएको र मिस्रित भाषाका मानिसको बसोबास भएका ठाउँमा आपसी सञ्चारको माध्यम भाषा पनि नेपालीनै भएकाले नया पुस्ता भने नेपाली भाषा तर्फ आकर्षित भएका छन् ।

३.१.१.२. औपचारिक कार्य

तलको तालिकाले औपचारिक कार्यमा डोट्याली भाषिक समुदायले प्रयोग गर्ने भाषा देखाएको छ ।

कार्य	डोट्याली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१७ जना सूचना दाता)				
	डोट्याली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
पढाइ लेखइ	५	१७	४	१०	
कामको खोजी	३	१६	२	८	
परीक्षा	१	१६	२	११	
शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी	५	१७	२	८	
वैदधिक वर्गसँग कुराकानी	५	१७	२	३	
कार्यालय र कार्यस्थल	६	१७	१	३	
सामाजिक तथा राजनैतिक गतिविधि	७	१६	१	३	
सार्वजनिक समारोह	६	१७	१	३	
प्रशासनिक कार्य (कागत पत्रको काम)	२	१७	१	२	

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि देखाइएका सबै क्रियाकलापमा डोट्याली भाषाको तुलनामा नेपाली भाषा अधिक रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । अङ्ग्रेजी भाषा पनि पढाइ, लेखाइ, कामको खोजी, परीक्षा, शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी गर्दाका अवस्थामा उल्लेख्य मात्रामा प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । तै पनि यो भाषा नेपाली भाषाको तुलनामा कमै प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । हिन्दीको प्रयोग पनि केही मात्रामा हुने गरेको देखिन्छ तर यसको प्रयोग नेपाली अङ्ग्रेजी भाषाको तुलनामा अत्यन्त न्यून रहेको देखिन्छ ।

३.१.१.३. मिडिया र मनोरञ्जन

अध्ययन गरिएको भाषा प्रयोगको एउटा क्षेत्र मिडिया र मनोरञ्जन पनि हो । यस क्षेत्रमा डोट्याली भाषाका वक्ताले कुन कुन भाषाका मिडियाको प्रयोग गर्छन् भन्ने कुरा तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

मिडिया र मनोरञ्जका कार्यक्रम	डोट्याली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१७ जना सूचना दाता)				
	डोट्याली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
टेलिभिजन सिरियल हेराइ	६	१४	१०	३	
टेलिभिजन समाचार हेराइ	३	१६	८	४	
सङ्गीत सुनाइ	१०	१५	१०	४	
समाचार सुनाइ	६	१७	६	४	
अन्तरवार्ता सुनाइ हेराइ	६	१७	६	६	
अखबार पढाइ	४	१७	४	३	
रासीफल पढाइ	३	१६	५	२	

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएका सबै क्रियाकलापमा डोट्याली भाषाका वक्ताले डोट्याली, नेपाली, हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषाको उल्लेख्य प्रयोग गरेको देखिन्छ । तर नेपाली भाषा सबै क्रियाकलापमा मुख्य रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ । नेपालीको तुलनामा डोट्याली भाषाको प्रयोग निकै कम देखिए पनि सङ्गीत सुनाइमा भने माथि नै देखिन्छ । तालिकामा दिएअनुसार हिन्दी भाषाको प्रयोग सिरियल हेराइ र सङ्गीत सुनाइमा भने उल्लेख्य देखिन्छ । यो भाषाको प्रभाव नेपालीको जस्तो नदेखिए पनि तुलना गरेर हेर्दा डोट्यालीभन्दा अगाडि देखिन्छ । अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग अरूको तुलनामा कम भए पनि गुणत्मक तथ्याङ्कबाट डोट्याली वक्ता यो भाषाको प्रयोगप्रति निकै आकर्षित छन् भन्ने देखाउँछ । जे भए पनि

फिल्ड अध्ययनबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कका आधारमा डोट्याली युवा पुस्ता नेपाली र हिन्दीकै बढी प्रयोगमा लागेका प्रष्ट देखिन्छ ।

३.१.१.४. धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप

तलको तालिकामा डोट्याली भाषाका वक्ताले धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्यमा प्रयोग गर्ने भाषा देखाइएको छ ।

धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप	डोट्याली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१७ जना सूचना दाता)				
	डोट्याली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
धार्मिक पर्व	१५	१०	२		
आम समुदायको साँस्कृतिक कार्यक्रम	१२	११	२		
मृत्यु संस्कार तथा अन्य संस्कार	१७	६			
विवाह बर्याँती	१७	९	३		
जन्मोत्सव	१७	६			
साँस्कृतिक पर्व	१४	११	२		

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएका सबै क्रियाकलापमा नेपाली भाषाको तुलनामा डोट्याली भाषाको उल्लेख्य प्रयोग भएको देखिन्छ । तै पनि नेपाली भाषाको प्रयोग धार्मिक पर्व, आम समुदायको साँस्कृतिक कार्यक्रम तथा पर्वमा निकै माथि छ । हिन्दी पनि थोरै मात्रामा प्रयोग भएको देखिन्छ तर अङ्ग्रेजी भने कति पनि प्रयोग भएको छैन ।

३.१.१.५. परिवार साथीभाइ

तलको तालिकामा डोट्याली भाषाका वक्ताले परिवार साथीभाइ भेटघाट तथा भेलामा प्रयोग गर्ने भाषा देखाइएको छ ।

परिवार तथा साथीभाइ	डोट्याली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१७ जना सूचना दाता)				
	डोट्याली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
बुवा	१७	३			
आमा	१७	३			

दाजुभाइ	१७	९			
श्रीमान् र श्रीमती	१०	६			
घरमा साथीभाइ आउँदा	१५	१५			
घर बाहिर साथीभाइ भेट हुँदा	७	१७	३	४	

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएअनुसार डोट्याली भाषाका वक्ता घरको वातावरणमा आमा बुवा, केटाकेटी र श्रीमान् श्रीमती बिचमा कुराकानी गर्दा डोट्याली भाषाको उल्लेख्य प्रयोग गर्छन भन्ने देखिन्छ । उनीहरू घरको वातावरणमा साथीभाइसँग कुराकानी गर्दा डोट्याली र नेपाली भाषाको बराबर प्रयोग गर्छन भन्ने देखिन्छ । घरभन्दा बाहिरको वातावरणमा भने साथीभाइसँग कुराकानी गर्दा नेपाली भाषा नै बढी प्रयोग गर्छन भन्ने देखिन्छ । घरभन्दा बाहिरको वातावरणमा साथीभाइसँग कुराकानी गर्दा हिन्दी र अङ्ग्रेजी केही मात्रामा प्रयोग हुन्छ भन्ने देखिन्छ । घरायसी वातावरणमा डोट्याली भाषाको उल्लेख्य प्रयोग हुन्छ भन्ने सन्दर्भमा फिल्ड अध्ययनबाट प्राप्त सूचना दाताको जीवन अनुभवबाट पनि पुष्टि हुन्छ । एक जना १५ वर्षका युवाको भनाइ छ “ मैले आमा बाबुबाट डोट्याली भाषामा बोल्न सिकें । मलाई अहिले उहाँहरूसँग यसै भाषामा कुराकानी गर्दा आनन्द लाग्छ । मैले यस भाषामा उहाँहरूसँग कुराकानी गर्दा हामी बिचमा आत्मियता सम्बन्ध भएको अनुभव हुन्छ (अन्तरवार्ता, अप्रिल, २०१८ इ.सं.) ।

३.१.२. जुम्लेली भाषाका वक्तामा भाषिक अपसरण

३.१.२.१. वैयक्तिक क्रियाकलाप

। तलको बार डायग्रामले जुम्लेली भाषा बोल्ने वक्ताले विभिन्न वैयक्तिक क्रियाकलापमा जुम्लेली भाषा के कति प्रयोग गरेका छन्, त्यसको स्थिति देखाउँछ ।

जुम्लेली भाषाका वक्ताले वैयक्तिक क्रियाकलापमा प्रयोग गर्ने भाषा

ठट्टा

घरभित्र गीत गाउँदा

घर बाहिर गीत गाउँदा

पूजा तथा प्रर्थना

गणना

छलफल

भैँभगडा

किनमेल

गाली वेइज्जति

केटाकेटीका लागि कथा वाचन

अन्य अवस्थामा कथा वाचन

पारिवारिक भेला

सामुदायिक भेला

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथिको वार डायग्रामअनुसार जुम्लेली भाषीले ठट्टा गर्दा, भैँभगडा र गाली वेइज्जतिमा अत्यधिक रूपमा यस भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ। तर घर बाहिर गीत गाउँदा, गणना गर्दा, छलफल गर्दा, किनमेल गर्दा र सामुदायिक भेलामा जुम्लेलीको तुलनामा नेपाली भाषाको बढी प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। घरभित्र गीत गाउँदा, प्रार्थना गर्दा र घरको अवस्थामा भन्दा बाहिर कथा भन्दा जुम्लेली र नेपाली भाषाको उस्तै उस्तै प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। डोट्याली भाषाका वक्ताको विपरित जुम्लेली वक्ताले कुनै पनि क्रियाकलापमा हिन्दी भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको देखिदैन। घरभित्र गीत गाउँदा, गणना गर्दा, छलफल गर्दा, किनमेल गर्दा, घरको अवस्थामा भन्दा बाहिर कथा भन्दा जुम्लेली वक्ताले अङ्ग्रेजी भाषा पनि केही मात्रामा प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ।

३.१.२.२. औपचारिक कार्य

तलको तालिकाले औपचारिक कार्यमा जुम्लेली भाषी समुदायले प्रयोग गर्ने भाषा देखाएको छ।

कार्य	जुम्लेली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१३ जना सूचना दाता)				
	जुम्लेली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
पढाइ लेखइ	४	११		५	
कामको खोजी	२	१२		२	
परीक्षा		१३		७	
शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी	४	१३		३	
वैदधिक वर्गसँग कुराकानी	२	१३		१	

कार्यालय र कार्यस्थल	१	१३		२	
सामाजिक तथा राजनैतिक गतिविधि		१३			
सार्वजनिक समारोह	५	९		१	
प्रशासनिक कार्य (कागत पत्रको काम)		१३		३	

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि देखाइएका सबै क्रियाकलापमा जुम्लेली भाषाको तुलनामा नेपाली भाषा अधिक रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ। जुम्लेली भाषा स्थानीय भाषाको रूपमा पढाइ लेखाइ, शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी गर्दा सार्वजनिक समारोह केही मात्रामा प्रयोग हुनेगरेको देखिन्छ। तै पनि यो भाषा नेपाली भाषाको तुलनामा कमै प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। तालिकाबाट अङ्ग्रेजी भाषा पनि कतिपय औपचारिक कार्यमा प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। तर यो भाषा नेपाली भाषाको तुलनामा कमै प्रयोग हुने गरेको छ। हिन्दी भने कुनै पनि क्रियाकलापमा प्रयोग भएको देखिदैन। जुम्लेली भाषा वक्ताले औपचारिक कार्यमा अत्यधिक नेपाली भाषाको प्रयोग गर्नुपर्ने कारण उनीहरूका आवश्यकता परिपूर्तिका लागि हो। जुम्लेली भाषाका सूचना दाता आफ्नो जीवन अनुभवबाट बताउँछन् “हामी काम र शिक्षाका लागि नेपालगञ्ज जान्छौं। त्यहाँ हामी अङ्ग्रेजी भाषाको सम्पर्कमा पुगिन्छ। आफ्नो गाउँ समुदायमा फर्कदा अङ्ग्रेजी लिएर फर्कन्छौं” (अन्तरवार्ता, अप्रिल, २०१८ इ.सं.)

३.१.१.३. मिडिया र मनोरञ्जन

जुम्लेली भाषाका वक्ताले कुन कुन भाषाको मिडियाको प्रयोग गर्छन् भन्ने कुरा तलको तालिकामा देखाइएको छ।

मिडिया र मनोरञ्जका कार्यक्रम	जुम्लेली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१३ जना सूचना दाता)				
	जुम्लेली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
टेलिभिजन सिरियल हेराइ		१२	३		
टेलिभिजन समाचार हेराइ	१	१३	१		
सङ्गीत सुनाइ	२	११	६		
समाचार सुनाइ	१	१३		१	
अन्तरवार्ता सुनाइ हेराइ	१	१२		१	
अखबार पढाइ	१	१२		१	
रासीफल पढाइ	१	११		१	

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएका सबै खालका मिडिया र मनोज्ञनमा जुम्लेली भाषाका वक्ताले यस भाषाको निम्न प्रयोग गरेको देखिन्छ । नेपाली भाषा सबै सबै खालका मिडिया र मनोज्ञनमा मुख्य रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ । तालिकामा दिएअनुसार हिन्दी भाषाको प्रयोग सिरियल हेराइ र सङ्गीत सुनाइमा भने केही देखिन्छ । जुम्लेली भाषीमा अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग अरूको तुलनामा एकदम न्यून देखिन्छ ।

३.१.२.४. धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप

तलको तालिकामा जुम्लेली भाषाका वक्ताले धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्यमा प्रयोग गर्ने भाषा देखाइएको छ ।

धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप	जुम्लेली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१३ जना सूचना दाता)				
	जुम्लेली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
धार्मिक पर्व	८	५			
आम समुदायको साँस्कृतिक कार्यक्रम	७	७		१	
मृत्यु संस्कार तथा अन्य संस्कार	८	६			
विवाह बर्याँती	७	९			
जन्मोत्सव	७	६			
साँस्कृतिक पर्व	९	६			

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएका सबै क्रियाकलापमा नेपाली र जुम्लेली भाषाको बराबर जस्तो प्रयोग भएको देखिन्छ । तै पनि विवाह बर्याँती लाई छोड्दा नेपाली भाषाको तुलनामा जुम्लेली भाषाको प्रयोग केही माथि छ । धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्यमा जुम्लेली भाषी समुदायमा हिन्दी र अङ्ग्रेजी भने कति पनि प्रभाव देखिदैन ।

३.१.२.५. परिवार साथीभाइ

तलको तालिकामा जुम्लेली भाषाका वक्ताले परिवार साथीभाइ भोटघाट तथा भेलामा प्रयोग गर्ने भाषा देखाइएको छ ।

परिवार तथा साथीभाइ	जुम्लेली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१३ जना सूचना दाता)				
	जुम्लेली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
बुवा	१०	७			
आमा	१०	६			
दाजुभाइ	९	८			
श्रीमान् र श्रीमती	७	६			
घरमा साथीभाइ आउँदा	१०	११			
घर बाहिर साथीभाइ भेट हुँदा	६	१३		२	

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएअनुसार जुम्लेली भाषाका वक्ता परिवार र साथीभाइसँग जुम्लेली भाषाको उल्लेख्य प्रयोग गर्छन भन्ने देखिन्छ। तर पनि नेपाली भाषाको प्रयोग त्यति कम देखिदैन। तालिकाबाट परिवारका सदस्यसँग कुराकानी गर्दा जुम्लेली भाषीले जुम्लेली भाषाको बढी प्रयोग गर्ने र घरभन्दा बाहिरको वातावरणमा भने साथीभाइसँग कुराकानी गर्दा नेपाली भाषा नै बढी प्रयोग गर्छन भन्ने देखिन्छ। परिवारका सदस्यसँग कुराकानी गर्दा जुम्लेली भाषा र घरभन्दा बाहिरको वातावरणमा भने नेपाली भाषा बढी प्रयोग हुने गरेको सन्दर्भमा सूचना दाताको जीवन अनुभवबाट पनि पुष्टि हुन्छ। एक जना ३० वर्षकी महिलाको भनाइ छ “ मेरो परिचयसँग गाँसिएकाले म घरमा जुम्लेली भाषामा बोल्ने गर्छु। बाहिर जाँदाका अवस्थामा भने नेपाली बेल्दछु, बाहिरी संसारसँग सम्बन्ध राख्न नेपाली भाषाकै प्रयोग गर्नु आवश्यक हुन्छ (अन्तरवार्ता, अप्रिल, २०१८ इ.सं.)।

३.१.३. मैथिली भाषाका वक्तामा भाषिक अपसरण

३.१.३.१. वैयक्तिक क्रियाकलाप

। तलको वार डायग्रामले मैथिली भाषा बोल्ने वक्ताले विभिन्न वैयक्तिक क्रियाकलापमा मैथिली भाषा के कति प्रयोग गरेका छन्, त्यसको स्थिति देखाउँछ।

मैथिली भाषाका वक्ताले वैयक्तिक क्रियाकलापमा प्रयोग गर्ने भाषा

ठट्टा

घरभित्र गीत गाउँदा

घर बाहिर गीत गाउँदा

पूजा तथा प्रर्थना

गणना

छलफल

भैभगडा

किनमेल

गाली वेइज्जति

केटाकेटीका लागि कथा वाचन

अन्य अवस्थामा कथा वाचन

पारिवारिक भेला

सामुदायिक भेला

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

मैथिली भाषीमा सबैजसो वैयक्तिक क्रियाकलापमा नेपाली र अन्य भाषाको तुलनामा अत्यधिक रूपमा मैथिली भाषाकै प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। ठट्टा गर्दा, पूजा तथा प्रर्थना गर्दा, गणना गर्दा, छलफल गर्दा, भैभगडा गर्दा, गाली वेइज्जति गर्दा, केटाकेटीका लागि कथा वाचन गर्दा, पारिवारिक भेला र सामुदायिक भेला हुँदा मैथिली भाषी वक्ताले मैथिली भाषाको बढी प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ। किनमेल गर्दा उनीहरूले नेपाली भाषाको बढी प्रयोग गर्छन्। घरभित्र वा घर बाहिर गीत गाउँदा हिन्दी भाषाको बढी प्रयोग हुने गरेको छ। गुणात्मक सूचना विश्लेषण गर्दा पनि मैथिली भाषीको वैयक्तिक जीवनमा मैथिली भाषाको अधिक प्रयोगको पुष्टि हुन्छ। उदाहरणका लागि एक जना पाँच वर्षको शिक्षण अनुभव गरिसकेकी २५ वर्षकी शिक्षकको भनाइ छ, “हामलाई हाम्रो घर परिवार र समाजमा आफ्नै मैथिली भाषाको आवश्यक छ। यसै भाषाका माध्यमले हामी हाम्रा सामाजिक विषयमा सहज सञ्चार गर्न सक्छौं” (अन्तरवार्ता, फेब्रुवरी, २०१८ इ.सं.)। अर्का एक जना ५० वर्ष उमेरका शिक्षक भन्नुहुन्छ, “हामीलाई नेपाली र मैथिली भाषा दुबैको उत्तिकै आवश्यकता छ, नेपाली भाषा भएन भने हाम्रा केटाकेटीलाई बाहिरी संसारसँग सम्बन्ध राख्न कठिन हुन्छ” (अन्तरवार्ता, फेब्रुवरी, २०१८ इ.सं.)।

३.१.३.२. औपचारिक कार्य

तलको तालिकाले औपचारिक कार्यमा मैथिली भाषी समुदायले प्रयोग गर्ने भाषा देखाएको छ।

कार्य	मैथिली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (११ जना सूचना दाता)				
	मैथिली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
पढाइ लेखइ	२	११		३	
कामको खोजी	३	११		३	
परीक्षा	३	११	१	२	
शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी	२	११	१	३	
वैदधिक वर्गसँग कुराकानी	४	११	१	२	
कार्यालय र कार्यस्थल	२	१०	१	२	
सामाजिक तथा राजनैतिक गतिविधि	५	९	१		
सार्वजनिक समारोह	६	७	२		
प्रशासनिक कार्य (कागत पत्रको काम)		११			

फिल्ड सभै (२०१८ इ.सं.)

माथि देखाइएका सबै क्रियाकलापमा मैथिली भाषाको तुलनामा नेपाली भाषा अधिक रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । पढाइ लेखाइ गर्दा, कामको खोजी गर्दा, परीक्षामा भाग लिदा, शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी गर्दा, वैदधिक वर्गसँग कुराकानी गर्दा र कार्यालय र कार्यस्थलमा मैथिली केही मात्रामा प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ, तर नेपालीको तुलनामा धेरै कम प्रयोग हुन्छ । मैथिलीको प्रयोग सार्वजनिक समारोहमा निकै बलियो देखिन्छ, तर प्रशासनिक कार्यमा यसको प्रयोग कति पनि देखिदैन । अङ्ग्रेजी र हिन्दी भाषा पनि औपचारिक कार्यमा केही मात्रामा प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । हिन्दीको तुलनामा अङ्ग्रेजी भाषाको केही बढी नै हुने गरेको देखिन्छ ।

३.१.३.३. मिडिया र मनोरञ्जन

मैथिली भाषाका वक्ताले कुन कुन भाषाका मिडियाको प्रयोग गर्छन् भन्ने कुरा तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

मिडिया र मनोरञ्जका कार्यक्रम	मैथिली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (११ जना सूचना दाता)				
	मैथिली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	भोजपुरी
टेलिभिजन सिरियल हेराइ	२	७	१०	२	
टेलिभिजन समाचार हेराइ	३	९	७	२	
सङ्गीत सुनाइ	५	६	९		१

समाचार सुनाइ	७	८	५		
अन्तरवार्ता सुनाइ हेराइ	५	९	६	१	
अखवार पढाइ	४	११	१	३	
रासीफल पढाइ	२	१०	२	१	

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएका सबै खालका मिडिया र मनोज्ञनमा मैथिली भाषीले मैथिली, नेपाली र हिन्दी भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । सङ्गीत सुन्न, समाचार सुन्न, अन्तरवार्ता सुन्न र हेर्न मैथिली भाषाको पनि उल्लेख्य प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । तर नेपाली भाषा नै सबै सबै खालका मिडिया र मनोज्ञनमा मुख्य रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ । तालिकामा दिएअनुसार हिन्दी भाषाको प्रयोग सिरियल हेराइ र सङ्गीत सुनाइमा उल्लेख्य देखिन्छ । मैथिली भाषीमा टेलिभिजन समाचार हेर्न अखवार पढनमा अङ्ग्रेजी भाषाको पनि केही मात्रामा प्रयोग भएको देखिन्छ ।

३.१.३.४. धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप

तलको तालिकामा मैथिली भाषाका वक्ताले धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्यमा प्रयोग गर्ने भाषा देखाइएको छ ।

धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप	मैथिली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (११ जना सूचना दाता)				
	मैथिली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
धार्मिक पर्व	१०	२	१		
आम समुदायको साँस्कृतिक कार्यक्रम	९	६			
मृत्यु संस्कार तथा अन्य संस्कार	१०	२			
विवाह बर्याँती	१०	४	१		
जन्मोत्सव	१०	३			
साँस्कृतिक पर्व	१०	२	१		

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएका सबै धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलापमा मैथिली भाषीले मैथिली भाषाको सर्वाधिक प्रयोग गरेको देखिन्छ । आम समुदायको साँस्कृतिक कार्यक्रम, विवाह बर्याँती, जन्मोत्सव आदिमा नेपाली भाषा पनि केही मात्रामा प्रयोग भएको पाइन्छ । तर मैथिलीको तुलनामा

नेपालीको प्रयोग त्यति व्यापक देखिदैन । मैथिली भाषामा हिन्दी भाषाको पनि प्रयोग त देखिन्छ तर यो भाषा नगन्य छ ।

३.१.३.५. परिवार साथीभाइ

तलको तालिकामा मैथिली भाषाका वक्ताले परिवार साथीभाइ भेटघाट तथा भेलामा प्रयोग गर्ने भाषा देखाइएको छ ।

परिवार तथा साथीभाइ	मैथिली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (११ जना सूचना दाता)				
	मैथिली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
बुवा	१०	१			
आमा	१०	१			
दाजुभाइ	१०	४			
श्रीमान् र श्रीमती	८	४			
घरमा साथीभाइ आउँदा	८	९	१		
घर बाहिर साथीभाइ भेट हुँदा	९	८	१		

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएअनुसार मैथिली भाषाका वक्ताहरू परिवार र साथीभाइसँग मैथिली भाषाको उल्लेख्य प्रयोग गर्छन भन्ने देखिन्छ । तालिकाबाट आमा, बुवा, केटाकेटी र श्रीमान् तथा श्रीमतीसँग कुराकानी गर्दा मैथिली भाषीले मैथिली भाषाको अत्यधिक प्रयोग भएको देखिन्छ । घरमा साथीभाइ आउँदा र घरभन्दा बाहिरको वातावरणमा भने साथीभाइसँग कुराकानी गर्दा मैथिली र नेपाली भाषा बराबर जस्तो प्रयोग भएको देखिन्छ । परिवार तथा साथीभाइसँग हुने कुराकानीमा हिन्दीको प्रवेश देखिए पनि अङ्ग्रेजीको प्रयोग सुन्य देखिन्छ ।

३.१.४. नेवार भाषाका वक्तामा भाषिक अपसरण

३.१.४.१. वैयक्तिक क्रियाकलाप

। तलको बार डायग्रामले नेवार भाषा बोल्ने वक्ताले विभिन्न वैयक्तिक क्रियाकलापमा नेवार भाषा के कति प्रयोग गरेका छन्, त्यसको स्थिति देखाउँछ ।

नेवार भाषाका वक्ताले वैयक्तिक क्रियाकलापमा प्रयोग गर्ने भाषा

ठट्टा

घरभित्र गीत गाउँदा

घर बाहिर गीत गाउँदा

पूजा तथा प्रार्थना

गणना

छलफल

भैँभगडा

किनमेल

गाली बेइज्जति

केटाकेटीका लागि कथा वाचन

अन्य अवस्थामा कथा वाचन

पारिवारिक भेला

सामुदायिक भेला

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

डाएग्राममा देखाइएअनुसार नेवार भाषी वक्ताले ठट्टा गर्दा, भैँभगडा गर्दा, गाली बेइज्जति गर्दा, पारिवारिक भेला र सामुदायिक भेला हुँदा नेवार भाषाको बढी प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । उनीहरूमा घरभित्र वा घर बाहिर गीत गाउँदा, गणना गर्दा, छलफल गर्दा र किनमेल गर्दा नेपाली भाषाको बढी प्रयोग हुने गरेको छ । घरभित्र वा घर बाहिर गीत गाउँदा हिन्दी भाषा पनि उल्लेख्य मात्रामा प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । गणना र छलफलमा अङ्ग्रेजी भाषा पनि प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । डायग्रामबाट प्रार्थना गर्दा, केटाकेटीलाई कथा भन्दा र बाहिरतिर कथा भन्दा नेवार र नेपाली भाषा समान रूपमा प्रयोग हुने जानकारी हुन्छ ।

डाएग्रामको गहिरो अवलोकन गर्दा र फिल्डमा समूह छलफल तथा व्यक्तिगत अन्तरवार्ता गरेर लिएको सूचनाअनुसार नेवार भाषी समुदायमा नेपाली भाषाको प्रयोग क्रमसः बढेर गएको बुझिन्छ । एक जना ५६ वर्षका सूचनादाताले भने “हामी नेवार समुदायका मानिस परिवार, समुदाय र आफ्नो गाउँ ठाउँमा नेवार भाषाकै प्रयोग गर्दछौं तर जब हामी केटाकेटीको स्कुलमा जान्छौं, किनमेलका लागि सहर जान्छौं त्यहाँ हामी नेपाली भाषा बोल्दछौं । त्यसैले भाषाको प्रयोग आवश्यकताअनुसार फरक फरक हुन्छ ” (

अन्तरवार्ता, फेब्रुवरी, २०१८ इ.सं.) । नेवार समुदायका यी मानिसको भनाइले नेवार भाषा नेपाली भाषा तर्फ अपसरण हुँदै गएको सङ्केत गर्दछ ।

३.१.४.२. औपचारिक कार्य

तलको तालिकाले औपचारिक कार्यमा नेवार भाषी समुदायले प्रयोग गर्ने भाषा देखाएको छ ।

कार्य	नेवार मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१२ जना सूचना दाता)				
	नेवार	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
पढाइ लेखइ	१	१०		६	
कामको खोजी	१	१०		४	
परीक्षा		११		७	
शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी	५	९		१	
वैदिक वर्गसँग कुराकानी	४	१०		२	
कार्यालय र कार्यस्थल	३	१०		३	
सामाजिक तथा राजनैतिक गतिविधि	६	१०		१	
सार्वजनिक समारोह	७	८			
प्रशासनिक कार्य (कागत पत्रको काम)		१२			

फिल्ड सभै (२०१८ इ.सं.)

माथि देखाइएका सबै क्रियाकलापमा नेवार भाषाको तुलनामा नेपाली भाषा अधिक रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । पढाइ लेखाइ गर्दा, कामको खोजी गर्दा, परीक्षामा भाग लिदा, शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी गर्दा, वैदिक वर्गसँग कुराकानी गर्दा, कार्यालय र कार्यस्थलमा कुराकानी गर्दा र सामाजिक तथा राजनैतिक गतिविधिमा नेपाली भाषाको अधिक प्रयोग हुन्छ । बुढा पाकाको भनाइमा यसरी नेवार भाषा नेपाली भाषा तर्फ अपसरण हुँदै जानुको मुख्य कारण हालमा विद्यालयमा नेवार भाषा विषय पढ्न पाइने व्यवस्था नरहेकाले हो । प्रशासनिक कार्यमा नेवार भाषीले यसको प्रयोग गर्न नपाएका कारण पनि यो भाषाको प्रयोग घटेर गएको कुरा माथिको तालिकाले पनि सङ्केत गर्दछ । कतिपय कुरामा नेवार भाषा भन्दा अङ्ग्रेजी भाषाको बढी प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । नेवार भाषी समुदायमा नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग बढनाले नेवार भाषा नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषा तर्फ अपसरण हुँदै गएको प्रष्ट हुन्छ ।

नेवार मातृभाषी समुदायमा नेपाली भाषाको प्रयोग बढ्दै गएको सूचना दाताको व्यक्तिगत जीवन कहानीबाट पनि पुष्टि हुन्छ। एक जना ६५ वर्षकी नेवार महिला भन्नुहुन्छ “हिजो आज केटाकेटी कि त नेपाली बोल्छन् कि अङ्ग्रेजी बोल्छन्। तिनीहरू बाबु आमा र हजुर बुवा हजुर आमाले नेवारी बोलेका बेला मात्र नेवारी बोल्छन्। तर पनि तिनीहरू नेवार भाषालाई प्राथमिकता दिदैनन् र नेपाली र अङ्ग्रेजी शब्द मिसाएर नेवार भाषा बोल्छन्।” (अन्तरवार्ता, फेब्रुवरी, २०१८ इ.सं.)।

३.१.४.३. मिडिया र मनोरञ्जन

नेवार भाषाका वक्ताले कुन कुन भाषाका मिडियाको प्रयोग गर्छन् भन्ने कुरा तलको तालिकामा देखाइएको छ।

मिडिया र मनोरञ्जक कार्यक्रम	नेवार मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१२ जना सूचना दाता)				
	नेवार	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
टेलिभिजन सिरियल हेराइ	५	९	१०	३	
टेलिभिजन समाचार हेराइ	३	१२	१		
सङ्गीत सुनाइ	६	९	८	१	
समाचार सुनाइ	१	९	१	१	
अन्तरवार्ता सुनाइ हेराइ	१	८	३	१	
अखवार पढाइ	१	१०		३	
रासीफल पढाइ		८		१	

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएका सबै खालका मिडिया र मनोरञ्जनमा नेवार भाषीले नेवार भाषाको तुलनामा नेपाली भाषाको प्रयोग बढी गर्ने गरेको देखिन्छ। माथिको तथ्याङ्क हेर्दा नेवार भाषीले टेलिभिजन सिरियल हेर्दा, टेलिभिजन समाचार हेर्दा र सङ्गीत सुन्दा नेवार भाषा प्रयोग गरे पनि नेपाली भाषाको प्रयोग भन्दा थोरै देखिन्छ। समाचार सुन्नु, अन्तरवार्ता सुन्नु र हेर्नु तथा रासिफल पढ्नु नेवार भाषी समुदायले नेपाली भाषा कै व्यापक रूपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ। हिन्दी भाषाको प्रयोग सिरियल हेराइ र सङ्गीत सुनाइमा उल्लेख्य देखिन्छ। नेवार भाषीले टेलिभिजन हेर्नु र अखवार पढ्नुमा अङ्ग्रेजी भाषाको पनि केही मात्रामा प्रयोग गरेको देखिन्छ। तर पनि नेवार भाषीमा हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग नेपाली भाषाको तुलनामा निकै कम छ।

३.१.४.४. धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप

तलको तालिकामा नेवार भाषाका वक्ताले धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्यमा प्रयोग गर्ने भाषा देखाइएको छ ।

धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप	नेवार मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१२ जना सूचना दाता)				
	नेवार	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
धार्मिक पर्व	११	३			
आम समुदायको साँस्कृतिक कार्यक्रम	१०	६			
मृत्यु सँस्कार तथा अन्य सँस्कार	१२	१			
विवाह बयाँती	१०	५			
जन्मोत्सव	१०	४			
साँस्कृतिक पर्व	१०	६			

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएका सबै धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलापमा नेवार भाषीले नेवार र नेपाली भाषाको प्रयोग गरेको देखिन्छ । तर नेपालीको तुलनामा नेवार भाषाको प्रयोग व्यापक देखिन्छ । अङ्ग्रेजी र हिन्दी भाषाको प्रयोग सून्य छ ।

३.१.४.५. परिवार साथीभाइ

तलको तालिकामा नेवार भाषाका वक्ताले परिवार साथीभाइ भेटघाट तथा भेलामा प्रयोग गर्ने भाषा देखाइएको छ ।

परिवार तथा साथीभाइ	नेवार मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१२ जना सूचना दाता)				
	नेवार	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
बुवा	१०	२			
आमा	१०	२			
दाजुभाइ	१०	३			
श्रीमान् र श्रीमती	९	२			
घरमा साथीभाइ आउंदा	१०	४			

घर बाहिर साथीभाइ भेट हुँदा	५	१०			
----------------------------	---	----	--	--	--

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएअनुसार नेवार भाषाका वक्ताहरूले परिवार र साथीभाइसँग नेवार र नेपाली भाषाको प्रयोग गरेको देखिन्छ। उनीहरूले घरभन्दा बाहिरको वातावरणमा साथीभाइसँग कुराकानी गर्दा मुख्यतः नेपाली भाषा घरमा साथीभाइ आउँदा मुख्यतः नेवार भाषा प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ। परिवारका सदस्य जस्तो आमा बुवा श्रीमा श्रीमती र केटाकेटीसँग कुराकानी गर्दा नेवार भाषा नै बढी प्रयोग भएको पाइन्छ।

३.१.५. थारू भाषाका वक्तामा भाषिक अपसरण

३.१.५.१. वैयक्तिक क्रियाकलाप

। तलको वार डायग्रामले थारू भाषा बोल्ने वक्ताले विभिन्न वैयक्तिक क्रियाकलापमा थारू भाषा के कति प्रयोग गरेका छन्, त्यसको स्थिति देखाउँछ।

थारू भाषाका वक्ताले वैयक्तिक क्रियाकलापमा प्रयोग गर्ने भाषा

ठट्टा

घरभित्र गीत गाउँदा

घर बाहिर गीत गाउँदा

पूजा तथा प्रर्थना

गणना

छलफल

भैँभगडा

किनमेल

गाली बेइज्जति

केटाकेटीका लागि कथा वाचन

अन्य अवस्थामा कथा वाचन

पारिवारिक भेला

सामुदायिक भेला

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

डाएग्राममा देखाइएअनुसार थारू भाषी वक्ताले घरभित्र गीत गाउँदा, भैरुगडा गर्दा, गाली बेइज्जति गर्दा, पारिवारिक भेला हुँदा थारू भाषाको बढी प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ। उनीहरूमा ठट्टा गर्दा र पूजा प्रार्थना गर्दा नेपाली र थारू बराबर जस्तो प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। र थारू भाषा व्यवहारिक भाषाशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट नेपाली भाषा तर्फ अपसरण हुँदै गएको अनुभव गर्न सकिन्छ। थारू भाषामा नेपाली भाषाका धेरै शब्द मिसिएका भेटिन्छन्। दाइका थारू भाषी समुदायमा नेपाली भाषाप्रतिको आकर्षण बढेको छलफलमा प्रष्ट देखिन्थ्यो। घरभित्र वा घर बाहिर गीत गाउँदा, गणना गर्दा, छलफल गर्दा र किनमेल गर्दा नेपाली भाषाको बढी प्रयोग हुने गरेको छ। यस समुदायमा घर बाहिर गीत गाउँदा, किनमेल गर्दा, बाहिरी वातावरणमा कथा भन्दा, सामुदायिक भेला छलफल आदिमा नेपाली भाषा उल्लेख्य मात्रामा प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। थारू भाषीले घर बाहिर गीत गाउँदा र किनमेल गर्दा हिन्दी भाषाको पनि प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ। गणना गर्दा, केटाकेटीलाई कथा भन्दा र गाली गलौज गर्दा थारू भाषी समुदायले अङ्ग्रेजी भाषा पनि प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। तर अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग नेपाली र थारू भाषाको तुलनामा नगन्य देखिन्छ।

परिमाणत्मक तथा गुणत्मक तथ्याङ्क विश्लेषणले थारू भाषी समुदायमा नेपाली भाषा व्यापक रूपमा प्रयोग हुने गरेको सङ्केत गर्दछ। गुणात्मक सूचनामा नेपाली भाषा सजिलै बुझिने र यस भाषाको प्रयोगबाट विभिन्न फाइदा हुने बताइएको छ। एक जना होटल व्यावसायी भन्दछन् “अहिले नेपाली भाषा सबैले बुझ्दछन् पनि। यो पेसामा धेरै भाषा जानेपछि निकै सजिलो हुने रहेछ।” (अन्तरवार्ता, अप्रिल, २०१८ इ.सं.)। थारू भाषाको फिल्ड अध्ययन विभिन्न भाषिक समुदायको बसोबास भएको नगरोन्मुख क्षेत्रमा भएकाले त्यहाँ प्रष्ट रूपमा थारू भाषा नेपाली भाषा तर्फ अपसरण हुँदै गएको ख्याल हुन्थ्यो।

३.१.५.२. औपचारिक कार्य

तलको तालिकाले औपचारिक कार्यमा थारू भाषी समुदायले प्रयोग गर्ने भाषा देखाएको छ।

कार्य	थारू मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (१० जना सूचना दाता)				
	थारू	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
पढाइ लेखइ		१०		२	

कामको खोजी		९	१	४	
परीक्षा	१	८		४	
शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी	१	१०		३	
वैदधिक वर्गसँग कुराकानी	१	१०	१	४	
कार्यालय र कार्यस्थल		१०		२	
सामाजिक तथा राजनैतिक गतिविधि	३	१०			
सार्वजनिक समारोह	५	१०	१		
प्रशासनिक कार्य (कागत पत्रको काम)		१०			

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि देखाइएका सबै क्रियाकलापमा थारू भाषाको तुलनामा नेपाली भाषा अधिक रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ। परीक्षामा भाग लिदा, शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी गर्दा, वैदधिक वर्गसँग कुराकानी गर्दा, सामाजिक तथा राजनैतिक गतिविधि र सार्वजनिक समारोहमा केही मात्रामा थारू भाषाको प्रयोग भए पनि नेपालीको तुलनामा थारू भाषा समुदायमा नेपाली भाषा कै अत्यधिक प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। पढाइ लेखाइमा, परीक्षामा भाग लिदा, शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी गर्दा, वैदधिक वर्गसँग कुराकानी गर्दा, कार्यालय र कार्यस्थलमा थारू भाषा समुदायले अङ्ग्रेजी भाषाको पनि उल्लेख्य प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ।

३.१.५.३. मिडिया र मनोरञ्जन

थारू भाषाका वक्ताले कुन कुन भाषाका मिडियाको प्रयोग गर्छन् भन्ने कुरा तलको तालिकामा देखाइएको छ।

मिडिया र मनोरञ्जका कार्यक्रम	थारू मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा				
	थारू	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	मैथिली
टेलिभिजन सिरियल हेराइ	१	८	९	१	
टेलिभिजन समाचार हेराइ		१०	१	२	
सङ्गीत सुनाइ	४	८	९		
समाचार सुनाइ		१०	२	१	१
अन्तरवार्ता सुनाइ हेराइ	१	१०	२	१	
अखवार पढाइ		१०		३	
रासीफल पढाइ		१०		१	

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएका सबै खालका मिडिया र मनोरञ्जनमा थारू भाषीले नेपाली भाषाको प्रयोग बढी गर्ने गरेको देखिन्छ। माथिको तथ्याङ्क हेर्दा थारू भाषीले टेलिभिजन सिरियल हेर्दा, टेलिभिजन समाचार हेर्दा र सङ्गीत सुन्दा, अन्तरवार्ता सुनाइ हेराइमा, अखवार र रासीफल पढ्दा नेपाली भाषाको व्यापक रूपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ। हिन्दी भाषाको प्रयोग सिरियल हेराइ र सङ्गीत सुनाइमा उल्लेख्य देखिन्छ। थारू भाषीले मिडिया र मनोरञ्जका कार्यक्रममा अङ्ग्रेजी भाषाको पनि केही मात्रामा प्रयोग गरेको देखिन्छ तर अङ्ग्रेजी भाषा हिन्दी भाषाको तुलनामा निकै कम छ। थारू भाषीले सङ्गीत सुनाइमा थारू भाषाको प्रयोग गरेको देखिए ता पनि नेपाली र हिन्दीको तुलनामा निकै कम देखिन्छ।

३.१.५.४. धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप

तलको तालिकामा थारू भाषाका वक्ताले धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्यमा प्रयोग गर्ने भाषा देखाइएको छ।

धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप	थारू मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा				
	थारू	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
धार्मिक पर्व	१०	२			
आम समुदायको साँस्कृतिक कार्यक्रम	१०	५			
मृत्यु सँस्कार तथा अन्य सँस्कार	१०	२			
विवाह बर्याँती	९	६			
जन्मोत्सव	१०	४			
साँस्कृतिक पर्व	८	७	२		

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएका सबै धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलापमा थारू भाषीले थारू भाषाको व्यापक प्रयोग गरेको देखिन्छ। सबै धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलापमा नेपाली भाषाको पनि केही न केही प्रयोग भएको देखिन्छ। साँस्कृतिक पर्वमा नेपाली भाषा पनि बराबर जस्तो प्रयोगमा देखिन्छ तर समग्रमा थारू भाषाकै स्थान माथि छ। हिन्दी भाषाको प्रयोग एकदम न्यून छ।

३.१.५.५. परिवार साथीभाइ

तलको तालिकामा थारू भाषाका वक्ताले परिवार साथीभाइ भेटघाट तथा भेलामा प्रयोग गर्ने भाषा देखाइएको छ ।

परिवार तथा साथीभाइ	थारू मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा				
	थारू	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
बुवा	१०	२			
आमा	१०	३			
दाजुभाइ	१०	६			
श्रीमान् र श्रीमती	६	३			
घरमा साथीभाइ आउँदा	१०	९			
घर बाहिर साथीभाइ भेट हुँदा	३	१०			

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएअनुसार थारू भाषाका वक्ताहरूले परिवार र साथीभाइसँग थारू भाषाको प्रयोग पर्याप्त गरेको देखिन्छ । आमा बाबु, श्रीमान श्रीमती, केटाकेटी र घरमा साथीभाइ आउँदा उनीहरूले मुख्यतः थारू भाषा कै प्रयोग गरेको देखिन्छ । सवैसँगको कुराकानीमा नेपाली भाषाको पनि केही न केही प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । घरभन्दा बाहिरको वातावरणमा साथीभाइसँग कुराकानी गर्दा मुख्यतः नेपाली भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । हिन्दी भाषाको प्रयोग भने सून्य छ ।

३.१.६. नेपाली भाषाका वक्तामा भाषिक अपसरण

यस एकाइमा यस अध्ययनले समेटेका भाषा प्रयोगका विभिन्न क्षेत्रमा नेपाली भाषाको अन्य भाषा तर्फको अपसरणको अवस्था पहिल्याउन खोजिएको छ ।

३.१.६.१. वैयक्तिक क्रियाकलाप

तलको बार डायग्रामले नेपाली भाषा बोल्ने वक्ताले विभिन्न वैयक्तिक क्रियाकलापमा नेपाली भाषा के कति प्रयोग गरेका छन्, त्यसको स्थिति देखाउँछ ।

नेपाली भाषाका वक्ताले वैयक्तिक क्रियाकलापमा प्रयोग गर्ने भाषा

ठट्टा

घरभित्र गीत गाउँदा

घर बाहिर गीत गाउँदा

पूजा तथा प्रर्थना

गणना

छलफल

भैभगडा

किनमेल

गाली बेइज्जति

केटाकेटीका लागि कथा वाचन

अन्य अवस्थामा कथा वाचन

पारिवारिक भेला

सामुदायिक भेला

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

डाएग्राममा देखाइएअनुसार नेपाली भाषी वक्ताले सबैजसो वैयक्तिक तथा सामाजिक कार्यमा नेपाली भाषाको बढी प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । यस्ता कार्यमा हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषा पनि प्रयोग भएको देखिन्छ तर कुनै पनि कार्यमा यी दुई भाषा नेपालीभन्दा अगाडि आएको देखिदैन । घरभित्र वा घर बाहिर गीत गाउँदा हिन्दी भाषाको प्रयोग केही अगाडि आएको देखिन्छ । गणना गर्दा र छलफल गर्दा अङ्ग्रेजी भाषा पनि प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ ।

३.१.६.२. औपचारिक कार्य

तलको तालिकाले औपचारिक कार्यमा नेपाली भाषी समुदयले प्रयोग गर्ने भाषा देखाएको छ ।

कार्य	नेपाली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (२८ जना सूचना दाता)						
	संस्कृत	भोजपुरी	मैथिली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	अन्य
पढाइ लेखइ			१	२७		११	
कामको खोजी			१	२४	१	११	
परीक्षा	१			२७		१५	
शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी		१		२४	१	१३	
वैधिक वर्गसँग कुराकानी				२७	१	६	
कार्यालय र कार्यस्थल		१		२४	१	११	

सामाजिक तथा राजनैतिक गतिविधि		२	२	२८	१	३	
सार्वजनिक समारोह		२	२	२८	३	३	
प्रशासनिक कार्य (कागत पत्रको काम)		२		२७		५	

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि देखाइएका सबै क्रियाकलापमा नेपाली भाषी वक्ताले नेपाली भाषा अधिक रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ । तर पढाइ लेखाइमा, कामको खोजी गर्दा, परीक्षामा भाग लिदा, शिक्षक प्राध्यापकसँग कुराकानी गर्दा, बौद्धिक वर्गसँग कुराकानी गर्दा र कार्यालय तथा कार्यस्थलमा अङ्ग्रेजी भाषा पनि केही न केही प्रयोग हुन थालेको देखिन्छ । तर यसको प्रयोग नेपालीको तुलनामा कमै देखिन्छ । मैथिली तथा भोजपुरी भाषी क्षेत्रका नेपालीले भोजपुरी तथा मैथिली भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको पनि देखिन्छ तर यी भाषाको प्रयोग निकै कम छ ।

३.१.६.३. मिडिया र मनोरञ्जन

थारू भाषाका वक्ताले कुन कुन भाषाका मिडियाको प्रयोग गर्छन् भन्ने कुरा तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

मिडिया र मनोरञ्जक कार्यक्रम	नेपाली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा (२८ जना सूचना दाता)					
	मैथिली	भोजपुरी	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी	तामाङ
टेलिभिजन सिरियल हेराइ		१	२५	२०	११	१
टेलिभिजन समाचार हेराइ			२८	९	१०	
सङ्गीत सुनाइ	१	१	२७	२०	११	१
समाचार सुनाइ	१	१	२५	८	८	१
अन्तरवार्ता सुनाइ हेराइ	१	१	२७	७	७	
अखवार पढाइ	१		२६	६	११	
रासीफल पढाइ		१	२५	४	६	

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएका सबै खालका मिडिया र मनोरञ्जनमा नेपाली भाषीले नेपाली भाषाको प्रयोग बढी गर्ने गरेको देखिन्छ । त्यसपछि हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषा प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । हिन्दी भाषाको

प्रयोग सिरियल हेराइ र सङ्गीत सुनाइमा उल्लेख्य देखिन्छ। टेलिभिजन समाचार हेर्न र रेडियो समाचार सुन्न र अन्तरवार्ता सुन्न र हेर्नमा हिन्दी र अङ्ग्रेजी बराबर प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ। भोजपुरी भाषी क्षेत्रमा भोजपुरी भाषा थोरै मात्रामा प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। मैथिली र तामाङ भाषाको प्रयोग भने नगन्य देखिन्छ।

३.१.६.४. धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप

तलको तालिकामा नेपाली भाषाका वक्ताले धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्यमा प्रयोग गर्ने भाषा देखाइएको छ।

धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप	नेपाली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा					
	साँस्कृत	भोजपुरी	मैथिली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी
धार्मिक पर्व	१	१	१	२८	१	
आम समुदायको साँस्कृतिक कार्यक्रम		२	१	२६	४	१
मृत्यु संस्कार तथा अन्य संस्कार		२	२	२७	१	१
विवाह बर्याँती		३	२	२६		
जन्मोत्सव	१	१	३	२६		
साँस्कृतिक पर्व		१	२	२७	२	१

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएका सबै धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलापमा नेपाली भाषीले नेपाली भाषाको व्यापक प्रयोग गरेको देखिन्छ। साँस्कृत, मैथिली, भोजपुरी, हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषा पनि प्रयोगमा देखिन्छ तर यी भाषाको प्रयोग एकदम न्यून देखिन्छ।

३.१.६.५. परिवार साथीभाइ

तलको तालिकामा नेपाली भाषाका वक्ताले परिवार साथीभाइ भेटघाट तथा भेलामा प्रयोग गर्ने भाषा देखाइएको छ।

परिवार तथा साथीभाइ	नेपाली मातृ भाषीले प्रयोग गर्ने भाषा					
	तामाङ	भाजपुरी	मैथिली	नेपाली	हिन्दी	अङ्ग्रेजी
बुवा			१	२७		३

आमा			१	२८		२
दाजुभाइ			१	२८		६
श्रीमान् र श्रीमती				२२		३
घरमा साथीभाइ आउँदा		३	१	२८	१	३
घर बाहिर साथीभाइ भेट हुँदा	१	३	१	२८	४	६

फिल्ड सर्भे (२०१८ इ.सं.)

माथि तालिकामा देखाइएअनुसार नेपाली भाषाका वक्ताहरूले परिवार र घरमा साथीभाइसँग नेपाली भाषाकै प्रयोग गरेको देखिन्छ। घर बाहिर साथीभाइसाग कुराकानी गर्दा पनि नेपाली भाषाको प्रयोग पनि त्यतिकै गरेको देखिन्छ। घर परिवारमा, साथीभाइ घरमा आउँदा होस र घर बाहिर भेट हुदा अङ्ग्रेजी भाषाको पनि प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ तर यस भाषाको प्रयोग नेपालीको तुलनामा निकै कम छ। खास खास क्षेत्रमा मैथिली, भोजपुरी तमाङ र हिन्दी भाषाको पनि न्यून प्रयोग भएको पाइन्छ।

३.२ भाषिक अपसरणको पुस्तागत प्रभाव

यस भाषा अपसरण सम्बन्धी अध्ययनको एउटा मुख्य सरोकार विषय एउटा पुस्ता र अर्को पुस्ताका मानिसले एक भन्दा बढी भाषाको छनौट कुन रूपमा गरेका छन् भन्ने हो। यस सन्दर्भमा नया पुस्ताका मानिसले आफ्नो मातृभाषा र अन्य भाषाहरू कुन रूपमा अज्ञाएका छन् भनेर हेर्नुपर्ने हुन्छ। भाषाको पुस्तागत अपसरणको स्थिति हेर्ने कुरामा भाषा प्रयोगका विभिन्न क्षेत्र नहेरेर केवल वैयक्तिक प्रयोगका क्षेत्र मात्र विश्लेषण गरिएको छ।

केही वैयक्तिक क्रियाकलापमा भाषाको प्रयोग हेर्दा भाषिक अपसरण प्रष्ट देख्न सकिन्छ। घरभित्र गीत गुनगुनाउने कुरामा १५-२५ उमेर समूहका युवा पुस्ताले जुम्लेली भाषाको प्रयोग गरेको देखिँदैन। तर पाको पुस्ताका जुम्लेली मानिसले यस काममा जुम्लेली भाषा कै प्रयोग गरेको देखिन्छ। (परिशिष्ट पाँच हेर्नुहोस)

डोट्याली, जुम्लेली, थारू तथा नेवार भाषी समुदायमा गणनामा प्रयोग हुने भाषा हेर्दा चाख लाग्दो चित्र देखिन्छ। डोट्याली र जुम्लेली भाषी समुदायका १५-२५ उमेर समूहका युवा पुस्ताले गणनामा उनीहरूको भाषा प्रयोग गरेको पाइँदैन तर पाको उमेर समूहकाले भने आफ्नै भाषा प्रयोग गरेको पाइन्छ। त्यसैगरी थारू र नेवार भाषी समुदायका १५-२५ उमेर समूहका युवा पुस्ताले पनि गणनामा

उनीहरूको भाषा प्रयोग गरेको पाइँदैन तर यस समुदायका पनि पाको उमेर समूहकाले भने आफ्नै भाषा प्रयोग गरेको पाइँन्छ । नेवार भाषी समुदायका १५-२५ उमेर समूहका युवा पुस्तासँग अन्तरवार्ता गर्दा यस पुस्ताले गणनामा नेवार भाषामा प्रयोग हुने शब्द जस्तो छर्का, न्यार्का, स्वर्का प्यार्का आदिको प्रयोग गर्ने गरेको पाइँएन । पाको उमेरका नेवार भाषी आफ्नो दैनिक जीवनमा गणनाको काम पर्दा यिनै शब्द प्रयोग गर्दछन् ।

फिल्ड रिसर्चको क्रममा नेवार भाषी समुदायका पाको पुस्ताका मानिससँग अन्तरवार्ता गर्दा उनीहरू आफ्नो पुस्तामा नेवार भाषामै कुराकानी गर्ने तर नयाँ पुस्तासँग कुराकानी गर्दा नेपाली भाषा प्रयोग गर्ने कुराको जानकारी हुन आयो । यस भाषाका युवा पुस्ता सञ्चार प्रविधिको यपयोगका कारण नेपाली तथा अङ्ग्रेजी भाषा तर्फ अपसरण हुँदै गएको पुष्टि हुन्छ । नेवार भाषीमा पुस्तागत भिन्नता टडकारो रूपमा देखिन्छ । यस भाषाका ५६ वर्ष उमेरका एक जना सूचनादातासँग अन्तरवार्ता उनले भने “ मेरो परिवारमा म र मेरी श्रीमती नेवारी टेलिभिजन कार्यक्रम हेर्न चाहान्छौं तर हामी छोरी हिन्दी सिरियल मन पराउछे, छोरो भने अङ्ग्रेजी खेलकुद कार्यक्रम हेर्न मन पराउँछ ” (अन्तरवार्ता, फ्रेब्रुअरी, २०१८) ।

थारू भाषी समुदायमा पनि यही स्थिति पाइँन्छ । यस भाषीमा पनि पाको उमेरका मानिस थारू भाषामै कुराकानी गर्न चाहान्छन् भने नयाँ पुस्ता यस भाषाको कम प्रयोग गर्दछन् । भाषाको पुस्तागत अपसरणका बारेमा कुराकानी गर्दा एक जना ६२ वर्ष उमेरका थारू सूचना दाताले भने “ के गर्ने सर हामी त बोल्छौं नि, अहिलेका केटाकेटी बोल्न मान्दैनन्, अब बोर्डिङ पढेका त अङ्ग्रेजी बेल्छन् ” (अन्तरवार्ता, अप्रिल, २०१८) । केही अल्प सङ्ख्यक समुदायका वक्ताको परिमाणत्मक सूचना तथा तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा पनि पुस्तागत अपसरण पाइँन्छ । उदाहरणका लागि डोट्याली र थारू भाषी समुदायका १५-२५ उमेर समूहका मानिसले केटाकेटीलाई कथा सुनाउँदा आफ्नो भाषा प्रयोग गर्दैनन् तर यस भाषाका पाको उमेरका मानिस भने आफ्नै भाषा प्रयोग गर्ने गरेका छन् । त्यसैगरी थारू भाषाका कथा ६० वर्ष माथिकाले मात्र भन्ने गर्छन् भन्ने जानकारी हुन आयो ।

नेपाली र मैथिली भाषीको कुरा गर्दा यस भाषाका १५-२५ वर्ष उमेर समूहका युवाले पनि सबै प्रकारका वैयक्तिक क्रियाकलापमा आफ्नै भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको पाइँयो । मैथिली भाषाका वक्ताले धार्मिक साँस्कृतिक र कतिपय औपचारिक कार्यमा समेत आफ्नै भाषाको प्रयोग गर्नेगरेको देखिन्छ । नेपाली भाषाका वक्ताले पनि सबै जसो कार्यमा नेपाली भाषाकै प्रयोग गर्दछन् । तर पनि आजको

भुमण्डलिकरण, शिक्षा, बसाइँसराइ, व्यपार, सञ्चार प्रविधि आदि कुराले गर्दा यी भाषाका युवा पुस्ता पनि विश्वका प्रभावी भाषाको प्रयोग उन्मुख देखिन्छन् ।

निष्कर्ष

साधारणतः यस अध्ययनमा समेटिएका नेपाली भाषा बाहेकका भाषा खास गरी परिवार र साथीभाइसँग कुराकानी गर्दा र धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्यमा बढी प्रयोग हुने गरेको र सार्वजनिक स्थान, व्यपार, किनमेल आदि कार्यमा कम प्रयोग हुनेगरेको देखिन्छन् । अझै भन्ने हो भने यी भाषा औपचारिक शिक्षा र कार्यालय तथा कार्यस्थलमा निकै कम प्रयोगमा देखिन्छन् । घरको वातावरणमा आफ्नो भाषा र बाहिरको वातावरणमा दोस्रो भाषाको प्रयोगले स्थान पाएको देखिन्छ । पुस्तागत प्रयोगको सन्दर्भमा कुरा गर्दा नेपाली भाषा बाहेकका भाषाका युवा पुस्ताले आफ्नो मातृभाषाको कम प्रयोग गर्ने र पाको पुस्ता भने आफ्नै भाषा प्रयोग गर्न रुचाउने प्रष्ट देखिन्छ ।

परिच्छेदः चार

भाषिक अपसरणका कारण र प्रभाव

तेस्रो परिच्छेद मुलतः भाषा प्रयोगका विभिन्न क्षेत्रमा नेपालका भाषाको अपसरणका स्थितिका बारेमा केन्द्रित थियो । यस परिच्छेदमा यस अध्ययनमा समेटिएका भाषाहरू र विशेषत नेपाली भाषाका अपसरणका कारण र यसको प्रभावका बारेमा खोजतलास गरिएको छ । फिल्ड अध्ययनका क्रममा भएका समूह छलफल, अन्तरवार्ता तथा अवलोकनका आधारमा भाषिक अपसरणका कारण प्रभाव निम्नानुसरार देखिएका छन् ।

४.१ भाषिक अपसरणका कारण

४.१.१. मिडिया, बसाइँसराइ र विवाह (Media, migration and marrigr (M3))

प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा विभिन्न कुराले भाषिक अपसरणलाई टेवा दिएको देखिन्छ । मुलतः मिडिया, बसाइँसराइ र विवाह यसका मुख्य कारण देखिन्छन् । अहिलेका मानिस विभिन्न प्रकारका इलेक्ट्रोनिक तथा छापा मिडियाको उपयोग गर्दछन् । यसले ती उपभोक्तालाई मिडियामा प्रयोग भएका क्षेत्रीय तथा विभिन्न मुलुकमा प्रयोग हुने भाषा बुझ्ने र सिक्ने अवसर हुन्छ । यहाँ नेपाली, हिन्दी तथा अङ्ग्रेजी भाषाका टेलिभिजन च्यानलको अधिक प्रभाव देखिन्छ । यो कुरो नेपाली भाषाको च्यानलबाट प्रसारण हुने समाचार, मनोरञ्जनका कार्यक्रम र नेपाल भित्रका साजिक, साँस्कृतिक तथा राजनैतिक गतिविधिको कार्यक्रममा दर्शकको बढ्दो सङ्ख्याबाट ख्याल गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी मनोरञ्जनका लागि हिन्दी टेलिभिजन च्यानल र मनोरञ्जन, खेल तथा अन्तर्राष्ट्रिया गतिविधि बुझ्न अङ्ग्रेजी च्यानलका दर्शकको बढ्दो सङ्ख्याले पनि यो कुरा पुष्टि गर्दछ । विभिन्न भाषिक समुदायका मानिसले सम्भव भएका मिडियाको उपभोग गर्नु आवश्यक छ भन्ने पनि ठानेका छन् । मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र अध्ययनरत एक जना तामाङ भाषी विद्यार्थी आफ्नो अनुभव सुनाउँछिन् “अहिलेको युग मिडिया र प्रविधिको युग हो । त्यसैले म समाचार हेर्न नेपाली टेलिभिजन

च्यानल हेर्न निकै समय दिन्छु, सिरियल हेर्न हिन्दी टेलिभिजन च्यानल हेर्छु र बाहिरी संसारका बारेमा जानकारी राख्न बी.बी.सी., सी.एन.एन., नेसनल ज्योग्राफी टेलिभिजन च्यानल र एनिमल प्लानेट हेर्छु । यसबाट मैले स्वभाविक रूपमा तामाङ भाषाको सट्टा नेपाली, हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषा सिक्दछु । म आफ्नो तामाङ भाषा सिक्न चाहन्छु तर यस भाषामा यस्ता च्यानल उपलब्ध छैनन् । ” (पूजा, अन्तरवार्ता, अप्रिल, २०१८) । पूजाको यस भनाइले नेपालका विभिन्न भाषा समुदायका वक्ता कसरी प्रभावी भाषा तर्फ अपसरण हुँदैछन् भन्ने देखाउँछ । यसको कारण उनीहरूले आफ्नो भाषा मन नपराएर होइन, आफ्नो भाषामा विभिन्न कुरा सिक्ने र जान्ने सिमित अवसर भएर हो ।

माथि भनिए भैं बसाइँसराइ भाषिक अपसरणको अर्को प्रमुख कारक हो । नेपालको इतिहासमा अहिले अत्यधिक आन्तरिक तथा बाह्य मुलुक तर्फ बसाइँसराइ भएको पाइन्छ । नेपालमा आन्तरिक बसाइँसराइ शिक्षा, स्वास्थ्य र अरू सुविधाका लागि गाउँबाट शहरोन्मुख तथा शहरी क्षेत्रमा भएको पाइन्छ । बाह्य मुलुक तर्फ बसाइँसराइ विशेषतः रोजगारी तथा आय आर्जनका लागि नेपालबाट खाडी मुलुक, भारत, मलेसिया, कोरिया, जापान आदि मुलुकमा हुने गरेको छ । शिक्षा, व्यापार व्यावसाय र रोजगारीसमेतका लागि संयुक्त राज्य अमेरिका, बेलायत तथा युरोपेली मुलुक र अष्ट्रेलिया तर्फ पनि नेपालबाट बसाइँसराइ हुने गरेको छ । जसको कारण नेपालका भाषाले अपसरण खेपेका छन् । यस अध्ययनको तथ्याङ्क विश्लेषणले आन्तरिक बसाइँसराइबाट नेपालका विभिन्न भाषाहरू विशेषतः नेपाली तथा हिन्दी भाषामा र नगन्य रूपमा अङ्ग्रेजी भाषामा अपसरण हुँदै गरेका देखाउँछ । बाह्य मुलुक तर्फ बसाइँसराइले मुलतः नेपालको कुल जनसङ्ख्याको ४४ प्रतिशत रहेका नेपाली मातृभाषी अङ्ग्रेजी, हिन्दी, कोरियन, जापानी भाषा तर्फ अपसरण हुँदै गएका पाउन सकिन्छ । उदाहरणका लागि जुम्लेली भाषी कल्पना अधिकारी प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा अध्ययन गर्न काठमाण्डौ आइन् र आफ्नो मातृभाषा छोडेर आफूलाई नयाँ ठाउँमा समायोजित गर्न स्तरिकृत नेपाली भाषा बोल्न थालिन । कल्पना भन्छिन् “ म मेरा आमा बुवा, छिमेकी र गाउँका मान्छेसँग जुम्लेली खस भाषा बोल्छु, तर म यहाँ काठमाण्डौको समाजमा समायोजित हुन मेरो आफ्नो भाषाको सट्टा स्तरिकृत नेपाली बोल्छु ” (अन्तरवार्ता, फेब्रुवरी, २०१८) । त्यसैगरी ६५ वर्षका एक जना नेपाल सरकारका पूर्व प्रहरी तामाङ भाषी आफ्नो अनुभव सुनाउँछन् “ मेले जागिरको सिलसिलामा विभिन्न ठाउँमा जानु पयो, कहिले धादिङ, कहिले, बारा, कहिले डोटी । यसले गर्दा मैले केही न केही मात्रामा त्यहाँका स्थानीय भाषा सिक्नु पयो ।” (अन्तरवार्ता, अप्रिल, २०१८) ।

बाह्य बसाइँसराइबाट पनि भाषिक अपसरण हुने कुरा सूचनादाताका अनुभवमा पाइन्छ। उदाहरणका लागि एक जना २१ वर्षकी नेपाली भाषी युवतीले आफ्नो भविष्य सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यका लागि जापानी र अङ्ग्रेजी भाषा सिकेको कुरा बतउँछिन् “मेरा जापानमा रहेका आफन्त जापानी र अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग गर्छन्। म उनीहरूसँग यी भाषामा सञ्चार गर्छु। म भविष्यमा जापान जाने योजनामा भएकाले जापानी भाषा सिक्नु छ र जापानमा रहेका उहाँहरूसँग यसै भाषामा कुराकानी गर्छु।” (अन्तरवार्ता, सन्तोषी, अप्रिल, २०१८)। यस्तै प्रकारको भनाइ आठ वर्षदेखि कतारमा काम गरिरहेका ४२ वर्षका नेवार भाषी राजमान्को पनि रहेको छ। उनी भन्छन् “हामा यहाँ काम पाउँदैनौं। हामले श्रमिकको रूपमा काम गर्न विदेश जानुपर्छ। त्यसैले हामीले काम गर्ने ठाउँमा समायोजन हुन त्यहाँको भाषा सिकनुपर्छ।” (अन्तरवार्ता, फेब्रुवरी, २०१८)।

सन्तोषी र राजमानका यी भनाइ त उदाहरण मात्र हुन्। यस्तै भनाइ राख्ने सूचनादाता अरू धेरै छन्। यस्ता खालका कथाले बाह्य बसाइँसराइले कसरी स्थानीय भाषी मानिस विश्वका क्षेत्रस्तर वा अन्तराष्ट्रिय स्तरका भाषामा अपसरण हुन्छन् भन्ने कुरा प्रष्ट पारेका छन्।

मान्छेको बसाइँसराइ हुने अर्को कारण विवाह पनि हो। फरक फरक भाषी व्यक्तिका विचमा हुने वैवाहिक सम्बन्धका कारण भाषिक अपसरण हुने अवस्था आउँछ। यहाँ विजय लक्ष्मी नामकी ४८ वर्ष उमेरकी तामाङ भाषी महिलाको कथा जोड्नु प्रासङ्गिक हुन्छ। तिस वर्ष पहिले मकवानपुरकी विजय लक्ष्मीले काठमाण्डौंको नेवार भाषी पुरुषसँग विवाह गरिन्। विवाहका सुरु वर्ष उनका लागि त्यति सहज भएनन्। विजय लक्ष्मीकी सासु केवल नेवार भाषा मात्र बोल्दथिन् र परिवारका अन्य सदस्य पनि नेवार भाषा नै बोल्दथे। यसले विजय लक्ष्मीलाई निकै गारो अवस्था बनायो। तर उनले नेवार भाषी कुन वस्तुलाई के भन्दा रहेछन् भनेर ख्याल गर्न थालिन। अहिले त उनी नेवार भाषा नेवारी मातृभाषीले जस्तै गरेर बोल्ने भएकी छन्। अहिले त उनी आफ्ना छोरीहरू र बोर्डिङ स्कूल पढ्ने नेवार समुदायका केटाकेटीलाई नेवार भाषा सिक भनेर हौसला पनि दिने भएकी छन्। फिल्ड अध्ययनको क्रममा फिल्ड रिसर्चले विजय लक्ष्मी जस्ता अरू पात्र पनि फेला पारेका थिए। तर पनि विजय लक्ष्मीको केस विवाहका कारण एउटा भाषी (तामाङ) मानिस कसरी अर्को भाषा (नेवार)मा अपसरण हुन्छ भन्ने निकै राम्रो उदाहरण बनेको छ (अन्तरवार्ता, विजय लक्ष्मी, मार्च, २०१८)। विजय लक्ष्मी जस्तै मैथिली भाषी सोना नाम भएकी महिला हिन्दी भाषी पुरुषसँग विवाह गरेपछि मैथिली भाषाबाट हिन्दी भाषामा

अपसरण भएकी छन् । यसरी विवाह कारण भाषामा अपसरण हुने गरेको विषय महिलाहरूमा प्रसस्त पाउन सकिन्छ ।

४.१.२. शिक्षा

भाषिक अपसरणको अर्को मुख्य कारक शिक्षा पनि हो । शिक्षामा प्रभावी भाषालाई माध्यम बनाउने राज्यको नीति छ भने माध्यमअनुसार बाल बालिका स्वभाविक रूपमा सरकारी काम काजको भाषा वा क्षेत्र स्तरको भाषा वा अन्तर्राष्ट्रिय भाषा तर्फ अपसरण हुने गर्दछन् । यस अध्ययनले नेवार, तामाङ, मैथिली, भोजपुरी, जुम्लेली, डोट्याली लगायतका भाषा स्थानीय स्तरमा प्रयोगमा रहेका देखाउँछ । तर जन चाहाना, सरकारको माध्यम भाषा सम्बन्धी नीति, अभिभावकको आफ्ना बाल बालिकालाई नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषा सिकाउने चाहाना आदिका कारण बाल बालिकालाई मातृभाषामा शिक्षाको व्यवहारिक अभ्यास हुन सकेको देखिदैन । यसको सट्टा “अभिभावकमा आफ्ना बाल बालिकालाई अङ्ग्रेजी माध्यमका विद्यालयमा पढाउनाले उनीहरूको भविष्य बन्छ र समाजमा आफ्नो आर्थिक हैसियत राम्रो रहेछ भन्ने ठानिन्छ भन्ने भ्रम छ ।” (देवकोटा, २०१८, पृ १११) र उनीहरू सम्भव भएसम्म मातृभाषाको सट्टा आफ्ना बाल बालिकालाई अङ्ग्रेजी माध्यमका विद्यालयमा पढाउने प्रयास गर्छन् ।

समूह छलफल चाहे त्यो जुम्ला गएको होस वा काठमाण्डौ, तराइको मैथिली बाहुल्य क्षेत्र वा थारू बाहुल्य क्षेत्र दाङ, तामाङ बाहुल्य क्षेत्र काभ्रे वा नेवार बाहुल्य क्षेत्र काठमाण्डौ सहभागीहरूले आफ्ना बाल बालिकालाई कसरी आफ्नो मातृभाषा सिकाउन सकिन्छ भन्दा पनि कसरी उनीहरूलाई नेपाली र अङ्ग्रेजी सिकाउन सकिन्छ भन्ने बारेमा कुरा उठाएका थिए । काठमाण्डौका ७५ वर्षका नेवार भाषी बट्टी लाल महर्जन भन्छन् “पहिले विद्यालयमा नेपाली, अङ्ग्रेजीका साथै नेवार भाषा विषयको पढाई हुन्थ्यो । तर हिजो आज नेवार भाषा विद्यालयमा पढाइदैन, नेपाली र अङ्ग्रेजी मात्र पढाइन्छ । त्यसमा पनि अङ्ग्रेजी भाषालाई विशेष जोड दिइन्छ, अनि कसरी हाम्रा केटाकेटीले नेवार बोलून् त !” (अन्तरवार्ता, फेब्रुवरी २०१८) एक जना ६८ वर्ष उमेरका विरेन्द्र थकाली अहिलेको शिक्षा एकदमै बजारमुखी भएकाले र बाल बालिका स्वतः आफ्नो मातृभाषाको सट्टा बजारलाई चाहिने भाषामा आकर्षित भएका बताउँछन् । उनी भन्छन् “अहिलेका केटाकेटी हाम्रो आफ्नो माफा थकाली भाषा बेल्दैनन् । हामी बुढाबुढी मात्र बोल्छौं । विद्यालयमा थकाली भाषा पढ्नु पर्दैन । विद्यालयले आफ्ना विद्यार्थी नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषा मात्र सिकून् भन्ने चाहान्छन् । त्यसैले हाम्रा केटाकेटी नेपाली र

अङ्ग्रेजी भाषा बोल्छन् थकाली चाहीं बोल्दैनन्” (अन्तरवार्ता, मार्च २०१८) । यी दुई जनाको भनाइले विद्यालय शिक्षामा प्रयोग हुने माध्यम भाषा वा विषयका कारण भाषिक अपसरणमा बल पुगेको छ । विद्यालयले प्रभावी वा सरकारी काम काजको भाषा वा अन्तर्राष्ट्रिय भाषामा जोड दिनासाथ केटाकेटी स्वभाविक रूपमा आफ्नो मातृभाषाको सट्टा ती भाषा सिक्न र प्रयोग गर्न थाल्दछन् ।

४.१.३. बजार र आर्थिक लाभ

बजार मानिसको आर्थिक लाभसँग सम्बन्धित हुन्छ । यस अध्ययनमा विभिन्न ठाउँको फिल्ड अवलोकनबाट मानिस व्यापार व्यवसाय तथा आर्थिक गतिविधिका कारण आफ्नो मातृभाषाबाट बहुसङ्ख्यकले बोल्ने भाषा तर्फ अपसरण भएका देखिएको छ । उदाहरणका लागि एक ५६ वर्षका होटल व्यावसायी थारू भाषी मानिस भन्छन् “हामी त सबै भाषा बोल्छौं र बुझ्दछौं पनि । म हिन्दी, थारू, अङ्ग्रेजी, उर्दू र अली अली मगर पनि बोल्छु । यो होटेल पेसामा धेरै भाषा जानेपछि निकै सजिलो हुने रहेछ । अब नेपाली त सबैले बुझ्छन् र बोल्छन् पनि तर यतातिरको नेपाली काठमाण्डौको जस्तो मिठो छैन” (अन्तरवार्ता, अप्रिल, २०१८ इ.सं.) । मानिसलाई भाषा आफ्नो रुचीको भन्दा पनि आफ्नो व्यापार व्यवसाय अनुकूलको चाहिने देखिन्छ । एक जना ५२ वर्षका टनकपुर निवासी भन्दछन् “बोल्न त आफ्नै भाषामा पर्छ तर के गर्नु व्यावसायका कारण हिन्दी र नेपाली बढी मात्रामा बोलिन्छ । अब त छोराछोरी पनि हाम्रो आफ्नो भाषा बोल्न छाडे । ” (अन्तरवार्ता, अप्रिल, २०१८ इ.सं.) । यी दुई जना मानिसको भनाइबाट व्यापार व्यवसायका कारण भाषालाई कसरी अपसरण तर्फ डोहोर्न्याउँदो रहेछ भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

अहिले बजार विभिन्न प्रकारले भाषा अपसरणका लागि कारक बनेको छ । अहिलेको नेपाली समाजका बाहिरी मुलुकमा रोजगारीका लागि जाने लहर आएकाले नेपाली युवा अन्य कुराको ख्याल नगरी त्यहाँको समाजको आवश्यकताअनुसारको भाषा सिक्ने गर्दछन् । यसले अन्ततः नेपालका भाषाको भाषिक अपसरण गराउने हो । एक जना ४४ वर्ष उमेरका काठमाण्डौका मानिस आफ्नो अनुभव सुनाउँछन् “मेरो विचारमा अहिलेको भूमण्डलिकरणको ठुलो प्रभाव भाषामा परेको छ । उदाहरणका लागि म नेपाली भाषा बोल्छु तर मैले अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा राम्रो काम पाउन अङ्ग्रेजी भाषा सिक्नै पर्ने हुन्छ । ” (अन्तरवार्ता, फेब्रुवरी, २०१८ इ.सं.) । त्यसैगरी पोखराका एक जना ३८ वर्ष उमेरका गुरुङ भाषी व्यक्ति भन्छन् “हाम्रा गुरुङ, तामाङ, थकाली आदि भाषा कहाँ छन् । हामी मिडियामा हाम्रा स्थानीय

भाषाको सट्टा नेपाली, अङ्ग्रेजी र हिन्दीसमेत हेर्ने र सुन्ने गर्दछौं । हामी विज्ञापन, मेनु र उपभोग्य वस्तुमा अङ्ग्रेजी, हिन्दी र चाइनिज भाषा पढ्छौं र सामान किन्छौं । हामी काम गर्न र अध्ययन गर्न विदेश जानुपर्छ । यी कारणले गर्दा हामी हाम्रा भाषा सिक्न पाउँदैनौं, यस अवस्थामा हाम्रा भाषाको हालत के हुन्छ ?” (अन्तरवार्ता, अप्रिल, २०१८ इ.सं.) । सहभागीका यी भनाइबाट नेपालका मानिसलाई अहिलेको बजारको बलले प्रभावी भाषा जस्तो नेपाली, अङ्ग्रेजी र अन्य क्षेत्रस्तरका भाषा सिक्न प्रोत्साहन गरेको कुरो प्रष्ट हुन्छ ।

४.१.४. राजनैतिक बिचार र हस्तक्षेप

राज्यको राजनैतिक बिचार र राज्यबाट हुने हस्तक्षेप पनि भाषिक अपसरणको प्रमुख कारक हुनजान्छ । नेपालको एकीकरणदेखि नै नेपाली भाषालाई सामाजिक सदभाव, राष्ट्रिय एकता आदिका रूपमा प्रचारमा ल्याइयो । यसैगरी यस भाषालाई मात्र शिक्षाको माध्यम भाषा, मिडियाको भाषा र औपचारिक भाषाको स्थान दिइयो । यसले गर्दा नेपाली भाषाको नेपाल भर प्रचार र विस्तार भयो । यस अध्ययनको समूह छलफलबाट नेपाली भाषालाई मात्र शिक्षाको माध्यम भाषा, मिडियाको भाषा र औपचारिक भाषाका रूपमा अधिक प्रयोगमा ल्याइएकाले यहाँका अरू विभिन्न भाषा नेपाली भाषा तर्फ अपसरण हुँदै गएको जानकारी हुन आएको छ । यस अध्ययनमा विभिन्न भाषिक समुदायबाट छलफलमा सहभागी हुने महानुभावले जीवन व्यवहार चलाउन नेपाली भाषाको प्रयोग गर्नुपर्ने भएकाले आफूहरू नेपाली भाषा तर्फ अपसरण हुँदै गएको बताएका छन् । यस अध्ययनको तेस्रो परिच्छेदमा विभिन्न पाँच भाषाका वक्ता कुन काममा आफ्नो भाषा र कुन काममा नेपाली भाषा प्रयोग गर्छन् भन्ने कुरा देखाइएको छ ।

४.२. भाषा अपसरणको प्रभाव

४.२.१. अवधारणागत प्रभाव

यस अध्ययनमा नेपालका विभिन्न भाषी समुदायमा भाषा अपसरणको कस्तो प्रभाव परेको छ भनेर देखाउने प्रयास पनि भएको छ । सूचना तथा तथ्याङ्कले देखाएअनुसार नेपालका विभिन्न मातृभाषा सम्बन्धित समुदायको घर वरिपरिको वातावरणमा सिमित हुन पुगेको देखाएको छ । पहिले छलफल गरिएअनुसार मैथिली, थारू, नेवार लगायतका भाषा मुख्य रूपमा सम्बन्धित भाषीको वैयक्तिक कार्य तथा धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्यमा प्रयोग भएको पाइन्छ । यस प्रकारका कार्यमा पनि पुस्तागत दुरी पाउन सकिन्छ । युवा पुस्ता घर परिवार भित्र र धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्यमा समेत नेपाली भाषाको

प्रयोग तर्फ लागेका कुरो पनि देखिन्छ । अहिले यहाँका कतिपय भाषा प्रयोगभन्दा पनि आफ्नो जातिय पहिचान र सम्बन्धित भाषीको सामाजिक एकतामा सम्बन्धित हुन पुगेका छन् । यहाँका भाषा नेपाली भाषा तर्फ अपसरण हुँदा सम्बन्धित भाषीको दैनिक व्यवहार केही सजिलो र अन्तर साँस्कृतिक सम्बन्ध केही फराकिलो भएको हुनसक्तछ ।

४.२.१. उत्प्रेरणागत प्रभाव

अघिल्ला परिच्छेदमा छलफल गरिएअनुसार मानिस बाहिरी वातावरणमा सहज सञ्चारका लागि आफ्नो घरमा बोलिने भाषाभन्दा बहुसङ्ख्यक मानिसले बोल्ने र औपचारिक कार्यमा प्रयोग हुने भाषा सिक्न चाहान्छन् भन्ने देखिन्छ । सिमित सामाजिक परिवेस र परिवारमा प्रयोग हुँदासम्म वक्तालाई आफ्नो भाषाले आफ्नो धर्म सँस्कृति सञ्चालन गर्न सहयोगी भएको अनुभव हुन्छ । यसका अतिरिक्त वक्ताले आफ्नो भाषा औपचारिक कार्य र सरकारी काम काजमा पनि सान्दर्भिक हुनुपर्छ भन्ने ठान्दछन् । तर उनीहरूले आफ्नो भाषा शिक्षा, औपचारिक कार्य र सरकारी काम काजमा प्रयोग गर्न सकिने कुरामा आसा गर्न सक्तैनन् । थारू, मैथिली तथा नेवार भाषी समुदायका सहभागीसँग समूह छलफल गर्दा नेपाली भाषा औपचारिक कार्य र अन्तर भाषी मानिसहरू बिचमा सञ्चार गर्न प्रयोग हुने भनियो । भाषाको सिमित प्रयोगका कारण यी भाषा नेपाली भाषा तर्फ अपसरण हुँदै जाने र नेपाली भाषीको सङ्ख्य बढ्ने हुन्छ । स्थानीय भाषा औपचारिक कार्यमा नआउँदा ती भाषाका वक्तमा आफ्नो भाषाभन्दा नेपाली भाषा उच्च स्थानमा छ भन्ने ठान्दछन् । यस प्रकारका अवधारणका कारण स्थानीय भाषा भक्त भक्त सिमित सामाजिक परिवेस र परिवारमा खुम्चिदै जान्छ ।

निष्कर्ष

नेपालका भाषाहरूको भाषिक अपसरणका कारण र प्रभावको खोज अध्ययन गर्दा भाषाहरू बिचको सम्पर्कको परिणामका रूपमा पाउँछौ । भाषिक अपसरका पछाडि विभिन्न कारण: मिडिया, बसाइँसराइ, विवाह, शिक्षा बजारको माग, आर्थिक उपलब्धि र राजनैतिक बिचार तथा हस्तक्षेप आदिको उल्लेख्य भूमिक देखिन्छ । यस्ता कारक तत्वले भाषामा गम्भीर प्रभाव पार्दछन् । हामीले छलफल गरेअनुसार मातृभाषाहरू कुनै प्रभावी भाषा तर्फ अपसरण हुँदै जाँदा, यस अध्ययनमा नेपाली भाषा तर्फ यहाँका अन्य भाषा अपसरण हुँदै गएका देखिन्छन्, वक्तमा अवधारणगत तथा उत्प्रेरणागत प्रभाव पर्ने देखिन्छन् । मानिसहरू आफ्ना व्यवहारिक आवश्यकता जस्तो शिक्षा आर्जन गर्ने, रोजगारी पाउने, अन्तरसाँस्कृतिक

अन्तरक्रिय बढाउने, आफूलाई आफ्नो समुदाय बाहिरको ठुलो समूहसँग जोड्ने प्रायस स्वरूप प्रभावी भाषा तर्फ अपसरण हुँदै जान्छन् । भाषिक अपसरणको उत्प्रेरणागत प्रभावले सम्बन्धित भाषीको जातिय पहिचानमा आँच पुऱ्याउन पनि सक्छ ।

परिच्छेदः पाँच

अध्ययनका प्राप्त र सिफारिस

यो अध्ययन नेपालमा भाषिक अपसरणको स्थिति, यसका कारण र प्रभावमा केन्द्रित छ । अपसरणका स्थिति कस्तो छ भन्ने सम्बन्धमा भाषा प्रयोगका विभिन्न क्षेत्रमा सम्बन्धित भाषाका वक्ताले आआफ्नो भाषाको प्रयोगका आधारमा परिच्छेद तिनमा खोज गरिएको छ । भाषा अपसरणका कारण र प्रभावका बारेमा सम्बन्धित भाषाका वक्ताको भोगाइ र अनुभवका आधारमा परिच्छेद चारमा छलफल गरिएको छ । अध्ययनमा सङ्कलित परिमाणात्मक तथा गुणात्मक तथ्याङ्क विश्लेषणका आधारमा यस अध्ययनका प्राप्त वा उपलब्धि तल उल्लेख गरिएका छन् ।

भाषा अपसरणको स्थिति सम्बन्धी प्राप्त

- सम्बन्धित भाषीले आफ्नो परिवार र सामाजिक परिवेसका अनौपचारिक तथा वैयक्तिक कार्यमा आआफ्नै मातृभाषाको प्रयोग गरेको देखिन्छ । अध्ययनबाट डोट्याली, जुम्लेली, थारू, मैथिली, नेवार भाषी वक्ताले आफ्नो परिवार र परिवेस भित्रको सञ्चारमा आआफ्नै भाषा प्रयोग गरेको पाइयो । विभिन्न भाषी समुदायका बिचमा सञ्चार गर्ने सम्बन्धमा भने यी भाषा नेपाली भाषा तर्फ अपसरण हुँदै गएको पाइन्छ ।

- डोट्याली, जुम्लेली, थारू, मैथिली, नेवार भाषाका सन्दर्भमा कुरा गर्दा यी भाषा समुदायका वक्ता ठट्टा गर्दा, घरभित्र गीत गाउँदा, भैँभगडा गर्दा, परिवार भेला हुँदा, केटाकेटीलाई कथा सुनाउँदा र धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्य गर्दा आआफ्नै भाषा प्रयोग गर्ने गर्दछन् । यी भाषाका वक्ताले गणना गर्दा, घर बाहिर गीत गाउँदा, किनमेल गर्दा, सामाजिक भेला भएका बेला र बाहिरी परिवेसमा कथा भन्दा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको देखियो ।
- औपचारिक काम जस्तो पठाइ लेखाइ गर्दा, कामको खोजी गर्दा, परीक्षा दिँदा, शिक्षक प्राध्यापक तथा बौद्धिक वर्गसँग कुराकानी गर्दा, कार्यालय तथा कार्यस्थलमा कुराकानी गर्दा, सामाजिक तथा राजनैतिक गतिविधि र प्रशासनिक कार्यमा विभिन्न भाषाका वक्ताले आआफ्नो मातृभाषा नेपाली भाषा प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ ।
- मनोरञ्जन र मिडियाका सन्दर्भमा टेलिभिजन सिरियल हेर्दा, टेलिभिजन समाचार हेर्दा, सङ्गीत सुन्दा, अन्तरवार्ता हेर्दा वा सुन्दा, अखवार पढ्दा र अखवारमा रासीफल पढ्दा विभिन्न भाषाका वक्ताले आआफ्नो मातृभाषा: डोट्याली, जुम्लेली, थारू, मैथिली, नेवार भन्दा नेपाली भाषा प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । मनोरञ्जन र मिडियामा यहाँका विभिन्न मातृभाषा नेपाली भाषा र हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषासमेतमा अपसरण हुँदै गएको अनुभव गर्न सकिन्छ ।
- परिवार र साथीभाइमा आआफ्ना मातृभाषा र नेपाली भाषा सराबरी प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । बाबु, आमा, घरका केटाकेटी, श्रीमान् श्रीमती र घरमा आउने साथीसँग कुराकानी गर्दा आआफ्ना मातृभाषाको अधिक प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ भने घर बाहिर भेट हुने साथीभाइसँग कुराकानी गर्दा भने नेपाली भाषा प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ ।
- नेपाली भाषा समुदायमा भाषा प्रयोगका विभिन्न क्षेत्रमा नेपाली भाषाको अधिक प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । तर पनि मिडिया र मनोरञ्जन अन्तर्गत टेलिभिजन सिरियल हेर्न हिन्दी भाषाको र औपचारिक कार्यमा अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग हुने गरेको देखिदा नेपाली भाषामा पनि हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषा तर्फ अपसरणको सङ्केत देखिन्छ ।
- यस अध्ययनमा तिन समूहका सूचना दाता वा सहभागी: १५ देखि २५ वर्ष उमेर समूह, ३० देखि ५५ वर्ष उमेर समूह र ६० वर्षभन्दा माथिको उमेर समूह, रहेका छन् । कुनै पनि भाषाका तल्लो उमेर समूह वा नया पुस्ताका वक्ता आफ्नो भाषाभन्दा दोस्रो भाषा तर्फ अपसरण हुँदै गएका पाइन्छन् । उनीहरू आफ्नो मातृभाषामा राम्रो दखल बढाउनेभन्दा पनि आफ्ना भाषाका केही शब्द मिसाएर दोस्रो भाषा प्रयोग गर्ने गरेको अनुभव गर्न सकिन्छ ।

भाषा अपसरणका कारण र प्रभाव सम्बन्धी प्राप्ति

मिडिया, बसाइँसराइ र विवाह भाषिक अपसरणमा प्रभाव पार्ने मुख्य तत्व देखिन्छन् । बजारको माग र आर्थिक फाइदा भाषा अपसरणको अर्को कारक देखिन्छ । राज्यको अवधारणा र राजनैतिक हस्तक्षेप, जसबाट शिक्षा सञ्चालन हुन्छ पनि भाषा अपसरणको मुख्य कारण देखिन्छ । यसबाट बाल बालिकाले प्रभावी भाषा जस्तो सरकारी काम काजको भाषा वा क्षेत्रस्तरको भाषा वा अन्तराष्ट्रिय स्तरको भाषा सिक्नुपर्ने हुन्छ ।

“राष्ट्र भाषा” भन्ने राज्यको अवधारणा वा एकल भाषी नीति र राजनैतिक हस्तक्षेपका कारण यहाँका विभिन्न भाषा नेपाली भाषा तर्फ अपसरण हुँदै गएका पाइन्छन् ।

बजारको आवश्यकताका कारण आर्थिक फाइदाका लागि मानिस यान्त्रिक कार्य गर्न त्यसैअनुसारको भाषा सिक्छन् र बासाइँसराइ पनि गर्छन् । नेपालमा यो अवस्था बढेर गएकोले यहाँका विभिन्न भाषा दोस्रो भाषा तर्फ अपसरण हुने क्रममा छन् ।

भाषिक अपसरणका कारण नेपालका विभिन्न भाषा जातिय पहिचान र जातिय एकताका प्रतिकका रूपमा रहने र दैनिक जीवन व्यवहारका लागि नेपाली भाषा र कतिपय अवस्थामा अङ्ग्रेजीको प्रयोग हुने जस्तो अवधारणत्मक प्रभाव देखिन्छ ।

नेपालमा भाषा अपसरणको उत्प्रेरणत्मक प्रभावका रूपमा नेपाली भाषा तथा क्षेत्रस्तर र अन्तराष्ट्रिय स्तरका प्रभावी भाषाले अन्तर जातिय वा अन्तरभाषी सञ्चार र व्यवहारिक वा यान्त्रिक मूल्य ग्रहण गर्ने देखिन्छ । अहिलेको बजारको अन्तरिक तथा भूमण्डलिकरणको प्रभाव स्वरूप नेपालका सबै जसो भाषा भाषीका मानिस रोजगारी शिक्षा आदिका लागि नेपाली, अङ्ग्रेजी र सम्बन्धित स्थानका अन्य भाषा सिक्न उत्प्रेरित भएका अनुभव गर्न सकिन्छ ।

सुभाव

यस अध्ययनबाट निम्नअनुसारका सिफरिस गरिएका छन्:

थप अध्ययन अनुसन्धान

- भाषिक सम्पर्कका कारण भाषिक अपसरण स्वभाविक हुन जान्छ । नेपाल जस्तो बहुभाषिक मुलुकमा यहाँका भाषा एक अर्कोको सम्पर्क र प्रभावमा हुने भएकाले नेपालको भाषिक अपसरणका सन्दर्भमा एउटा वृहत अध्ययन हुनु आवश्यक छ ।

- भाषिक अपसरणको प्रकृति एकै प्रकारको नभएर भाषाअनुसार, भौगोलिक क्षेत्रअनुसार र सामाजिक अवस्थाअनुसार फरक फरक हुने गर्दछ। त्यसैले यस कुराको अध्ययनका लागि कुनै भाषा वा क्षेत्रमा केन्द्रित हुनु आवश्यक देखिन्छ। यसबाट मात्र नेपालका भाषाको अपसरका बारेमा गहिरो अध्ययन हुन सक्तछ।
- भाषा अपसरणको बहुआयामिक प्रक्रिया हुन्छ। भाषिक अपसरण भाषाको विभिन्न प्रयोगमा मात्र देखिने होइन। भाषिक अपसरण उच्चारण, शब्द र व्याकरण तथा वाक्य संरचना आदिमा पनि देखिन्छ। भाषिक अपसरणको अध्ययन गर्दा भाषा शास्त्रीय दृष्टिकोणबाट यस प्रकारका विभिन्न अवयवसमेतमा अध्ययन हुन आवश्यक छ।
- पुस्तान्तरअनुसार भाषा अपसरणको स्थिति फरक फरक देखिन्छ। भाषिक अपसरणको अध्ययन गर्दा कुनै खास भाषा विशेषमा उमेर अवस्थाका आधारमा गर्दा अध्ययन उपलब्धि राम्रो पाउन सकिन्छ।
- भाषिक अपसरणका कारण र प्रभाव समाजका विभिन्न पक्षसँग सम्बन्धित हुनसक्छन् उदाहरणका लागि शिक्षा, विवाह, बसाइँसराइ, व्यापार व्यवसाय, मिडियाको उपभोग, अपसरणको प्रकृति आदि। यी कुराको अल्पसङ्ख्यकले बोलिने भाषा नेपाली भाषातर्फ अपसरण गराउन कतिसम्मको भूमिका रहन्छ भनेर पनि अध्ययन हुनु आवश्यक छ।

नीति निर्माण

भाषिक अपसरणका कारण कतिपय भाषा लोप हुन सक्ने हुन्छन्। यो अवस्था आउन नदिन र अल्पसङ्ख्यक समुदायका भाषा संरक्षणका लागि राज्यले भाषिक अपसरणमा नियन्त्रण गर्नु आवश्यक हुन्छ। यसका लागि राज्यले सभै आदिका माध्यमबाट बृहत रूपमा स्थिति विश्लेषण गरी यहाँका अल्पसङ्ख्यक समुदायले बोल्ने भाषाको अवस्था र तिनको नेपाली वा अङ्ग्रेजी भाषा तर्फ हुँदै गएको अपसरणको स्थिति पहिचान गर्नु आवश्यक छ।

नेपाल सरकारले यहाँको मातृभाषाको प्रयोगमा प्रोत्साहन गर्नु आवश्यक छ। नेपालको सम्बन्धानको मर्म र भावनाअनुसार अल्पसङ्ख्यक समुदायका भाषालाई मातृभाषामा शिक्षा वा बहुभाषिक शिक्षा वा समावेसी शिक्षाको दायरामा ल्याउन आवश्यक छ।

भाषा आयोगले मातृभाषामा शिक्षा र मातृभाषाका लागि सचेतना कार्यक्रम सञ्चालनका लागि अवधारणगत सभै र सम्भाव्यता अध्ययन गर्नु आवश्यक छ।

भाषा आयोगले नेपालमा भाषिक अपसरणको स्थिति र प्रकृतिबारे जानकारी गर्न यस अध्ययनमा नसमेटिएका भाषामा आधारित भएर यस प्रकारका लघु अध्ययन गर्नु आवश्यक छ ।

यो अध्ययन सामान्य साङ्केतिक अध्ययन मात्र हो । भाषा आयोगले यस विषयमा बृहत अध्ययन गर्नु आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामग्री

अभी अनभिता (सन.१९९६). ल्याङ्गवेज ट्राइभल एण्ड इण्डिजिनियस पिपुल अफ इण्डिया (इडी.) ल्याङ्गवेज कन्ट्याक्ट इन फारखण्ड (पृ १३१-१४७) मोतिलाला बनारसीदास पब्लिसर्स, देली ।

ब्लुर एम एण्ड उड एफ (सन.२००६). कि वर्डस इन क्वालिटेतिभ मेथोड: अ भोक्याबुलरी अफ रिसर्च कन्सेप्ट्स. लण्डन, सेज पब्लिकेसन ।

सेन्ट्रल ब्युरो अफ स्ट्याटिस्टिक (.सन २०११). पपुलेसन सेन्सस (सन २०११) काठमाण्डौ: अथर

क्रिसवेल जे. डवलयु (सन.२००९). रिसर्च डिजाइन: क्वालिटेतिभ, क्वालिटेतिभ एण्ड मिक्स मेथोड अप्रोचेज (थर्ड इडी) न्यु देली: सेज पब्लिकेसन ।

क्रिसवेल जे. डवलयु (सन.२०१२). एजुकेसनल रिसर्च ल्यानिङ: ल्यानिङ, कन्डक्टिङ एण्ड इभ्यालुएटिङ क्वालिटेतिभ एण्ड क्वालिटेतिभ रिसर्च (फेर्थ इडी) बोस्टन पर्सन ।

डेजिन एल के एण्ड लिन्कोलन वाइ. एस (इडिएस) (सन.२०११). द सेज हेण्डबुक अफ क्वालिटेतिभ रिसर्च (फेर्थ इडी) न्यु देली: सेज पब्लिकेसन ।

देवकोटा कमल राज (सन.२०१८). नेभिगेटिङ एक्सल्कुजनरी-इन्ल्कुलजन: एक्सपेरियन्स अफ दलित स्कुल चिल्ड्रेन इन रुरल नेपाल. ग्लोब: जर्नल अफ ल्याङ्गवेज, कल्चर एण्ड कम्युनिकेसन, भोल्युम ६ (पृ.१०६-१२०). अल्बोर्ग: अल्बोर्ग युनिभर्सिटी प्रेस ।

ढकाल दुवी नन्द (सन.२०१४). *कन्ट्याक्ट इण्डउस चेज्ज इन बराम नर्थइस्ट इण्डयन ल्याङ्गिबिस्टिक्स* (एन.इ.आइ.एल) ६, १६७-१९०, क्यान्वेरा, अस्ट्रेलियन नेसनल युनिभर्सिटी: एसिया प्यासिफिक ल्याङ्गिबिस्टिक्स ओपेन ।

फिसरम्यान जे.ए. (सन.१९७२). *द सोसिओलोजी ल्याङ्गवेज: एन इन्टरडिसिप्लिनरी सोसियल साइन्स अप्रोच टु ल्याङ्गवेज इन सोसाइटी*. रोले, एमए. न्युबुरी हाउस ।

फिसरम्यान जे.ए. (सन.१९९१) *रिभाइजिड ल्याङ्गवेज सिफ्ट: थेयरी एण्ड प्राक्टिस अफ एसिसटेन्स टु थ्रिटेण्ड ल्याङ्गवेज* ल्किभेडोन, मल्टिल्याङ्गुअल म्याटर्स ।

फिलक यु (सन.२००९). *एन इन्ट्रोडक्सन अफ क्वालिटेटिभ रिसर्च* (फेर्थ इडी) न्यु देल्ही: सेज पब्लिकेसन ।

फ्यान्कफर्ट-नाचमियाज सी. ए (सन.२०००). *रिसर्च मेथोड इन सोसियल साइन्सेज* न्युओर्क मार्टिन प्रेस ।

गौतम भिम लाल (सन.२०१२). *कन्ट्याक्ट नेपाली इन कामाण्डौ भ्याली: कन्भर्जेन्स बिट्विन टी.बीं एण्ड आइ. ए. ल्याङ्गवेज*, नेल्सज ल्याङ्गिबिस्टिक्स भोल्जुम २७, २०१२, पृ ३८-४२ ।

हिल्डेब्रान्ट, ए क्रिस्टिन (सन.२००८). *हाउ लो क्यान यु गो ? कन्ट्याक्ट इन मनाङ्गो(सिनो टिवेटन, नेपाल)* <http://www.google.com> ।

लुइटेले बिनोद (सन.२००५). नेपाली एमड्ग द नेल्सज डायस्पोरा: एन अब्जर्भेसन इन द इण्डयन सिटी अफ हैदरावाद. ए पेपर प्रजेन्टेड इन द एन्युवल नेसनल कन्फरेन्स अफ ल्याङ्गिबिस्टिक्स सोसाइटी अफ नेपाल अन २६-२७ नोभेम्बर, २००५, काठमाण्डौ ।

मुनन माइकेल (सन.२००८). *जिनेटिक क्ल्यासिफिकेसन अफ ल्याङ्गवेज कन्ट्याक्ट* <http://www.google.com> ।

मुनन माइकेल (सन.२००३). *रिसेन्ट ल्याङ्गवेज कन्ट्याक्ट इन द नेपाल हिमालय* इन डेभिड ब्रेड्ली, रेण्डी लापोला बोइडमिचाइलोभस्की एण्ड ग्रहम थुरगुड, इडिएस, ल्याङ्गवेज भेरिएसन: पेपर अन

भेरिएसन एन्ड चेन्ज इन द सिनोस्फेयर एण्ड इन्डोस्फेयर इन अनर अफ जेम्स ए मतिसोफ, ६५-८८, क्यान्बेरा प्यासिफिक ल्याङ्ग्विस्टिक्स

फ्याक प्रेम (सन.२०१६). फर आवर चोःथुलुडः डिक्लोनाइजिड ल्याङ्ग्वेज आइडियोलोजिज एण्ड इम्याजिनिड मल्टिल्याङ्ग्वेल इजुकेसन पोलेसीज एण्ड प्राक्टिसेज इन नेपाल (अनपब्लिस्टड पिएचडी डिजर्टेसन, युनिभर्सिटी अफ हवाई एट मानो ।

रोस्टागी कविता (सन.२०१५). ल्याङ्ग्वेज कन्ट्याक्टः अ केस स्टडी अफ राजी, नेप्लिज ल्याङ्ग्विस्टिक्स भोल्युम २९, काठमाण्डौ, ल्याङ्ग्विस्टिक्स सोसाइटी अफ नेपाल ।

रेग्मी दान राज (सन.२०१३). कन्ट्याक्ट इण्डउस चेन्ज इन भुजेल नेप्लिज ल्याङ्ग्विस्टिक्स भोल्युम २८, २०१३, पृ ३२-३४ ।

टेलर एस. जे. एण्ड बोगडन आर. (सन.१९९८). एन इन्ट्रोडक्सन अफ क्वालिटेटिभ रिसर्च मेथोड, न्युओर्क, जोन विली एण्ड सन्स आइएनसी ।

टर्नर आर एल (सन.१९८५). इण्डो आर्यन ल्याङ्ग्विस्टिक्सः कलेक्टेड पेपर (सन.१९१२-१९७२).(इडी) फर्दर स्पेसिमेन इन नेपाली (१५६-१७२) दिशा पब्लिकेसन देहली ।

टर्नर आर एल (सन.१९८५). इण्डो आर्यन ल्याङ्ग्विस्टिक्सः कलेक्टेड पेपर (सन.१९१२-१९७२).(इडी) द इन्फिनिभ इन नेपाली (पृ. ७६-८७) दिशा पब्लिकेसन देहली ।

अनुसूचि: एक

सर्भे फारम

भाषा प्रयोग र भाषा सोचाइ बारे समाज भाषा वैज्ञानिक प्रश्नावली

प्रश्न	उत्तर
१. अन्तर्वार्ता संख्या	
२. मिति	
३. अन्तर्वार्ता	
४. नाम	

५. सूचकको नाम.....

(क) पुरुष (ख) महिला

६. उमेर समूह:

(क) १५-२५ (ख) ३०-५५ (ग) ६०+

७. तपाईंको शैक्षिक स्थिति बताउन हुन्छ की ?

(क) अनपढ (ख) अनौपचारिक शिक्षा (ग) औपचारिक शिक्षा

८. तपाईंले कति पढ्नु भएको छ (यदि औपचारिकता मात्र)?

(क) प्राथमिक (ख) निम्न माध्यमिक (ग) माध्यमिक (घ) उच्च (सबभन्दा माथिल्लो तह)

९. पेशा.....

१०. वैवाहिक स्थिति:

(क) वैवाहिक (ख) एकल (ग) पारपाचुके

११.(वैवाहिक भए) तपाईंको बच्चा छन् ?

(क) छन् (ख) छैन

१२.जात जाति समूह/उप समूह

१३.तपाईंको मातृभाषा

१४.तपाईंको आमाको मातृभाषा

१५.तपाईंको बुबाको मातृभाषा

१६.तपाईंको श्रीमति/श्रीमानको मातृभाषा

१७.तपाईं कहाँ बस्नु हुन्छ ?

(क) वार्ड नं. (ख) गाउँ/टोल (ग) गा.वि.स./नगरपालिका (घ) जिल्ला (ङ) अञ्चल

१८.हाल कहाँ बस्नु हुन्छ ?

१९.यहाँ के कारणले बस्नु भएको ?

२०.एक वर्ष भन्दा बढी कतै बस्नु भएको छ ?

२१.(छ भने) कहाँ, कहिले र कति समय ?

२२.तपाईं नेपाली बोल्नुहुन्छ ?

२३.(बोल्ने हुन्छ भने) तपाईंले कहाँ सिक्नु भयो ?

(क) परिवार (ख) छिमेकी (ग) विद्यालय (घ)काम गर्ने ठाउँ

२४.तपाईं हिन्दी बोल्नु हुन्छ ?

२५..(यदि बोल्नु हुन्छ भने) तपाईंको कहाँ सिक्नु भयो ?

ख भाषा प्रयोग

२६.तपाईंले तलको कार्य गर्दा कुन भाषा प्रयोग गर्नु हुन्छ ?

क्रियाकलाप भाषा	मातृभाषा	नेपाली	अंग्रेजी	हिन्दी	अन्य
साथी बनाउदा					
लेखपढ गर्दा					
जगिर खोज्दा					
टेलिफोन गर्दा					
किनमेल गर्दा					
परीक्षा दिँदा					
कामदार सित कुराकानी गर्दा					
शिक्षक/प्राध्यापकसित कुरा गर्दा					
बौद्धिक वर्ग सित छलफल गर्दा					

२७.तपाईं आफ्नो नातेदार र साथीहरु सित कुन भाषा बोल्नु हुन्छ ? (व्यक्तिगत)

सम्बन्ध	सधैँ मातृभाषा	मातृभाषा तर नेपाली बढी	नेपाली तर मातृभाषा बढी	सधैँ नेपाली	नेपाली र अंग्रेजी	नेपाली र हिन्दी	अन्य
बुबा							
आमा							
दाजु/भाई							
श्रीमान/श्रीमति							
घरमा साथीहरु सित							
बहिर साथीहरु सित							

२८.तलका अवस्थाहरुमा कुन भाषा बढी प्रयोग गर्नुहुन्छ ? (सामूहिक क्रियाकलाप)

अवस्था	मातृभाषा	नेपाली	अंग्रेजी	हिन्दी	अन्य
धार्मिक चाडपर्व					
साँस्कृतिक कार्यक्रमहरु					

मृत्यु संस्कार					
विवाह					
जन्म संस्कार					
सांस्कृतिक चाडपर्व					

२९. तलको अवस्थामा कुनै भाषा बढी प्रयोग गर्नुहुन्छ? (अफिसियल र उत्सव)

अवस्था	मातृभाषा	नेपाली	अंग्रेजी	हिन्दी	अन्य
अफिस/काम गर्ने ठाउँ					
राजनैतिक / सामाजिक मेल					
सार्वजनिक क्रियाकलाप/उत्सवहरु					
प्रशासन					
अपरिचित व्यक्तिहरु					

३०. कुन भाषा तपाईं तलका क्रियाकलाप गर्नुहुन्छ ? (आम संचार सम्बन्धी क्रिया)

क्रियाकलाप/भाषा	मातृभाषा	नेपाली	अंग्रेजी	हिन्दी	अन्य
टि.भि./सिरियल हेर्दा					
टि.भि.मा समाचार हेर्दा					
संगित सुन्दा					
समाचार सुन्दा					
अन्तवार्ता सुन्दा					
खबर पत्रिका पढ्दा					
राशीफल पढ्दा					

ग भाषा प्रयोग

३१. तल दिएका उद्देश्य प्राप्तिको लागि कुनै भाषा प्रयोग गर्नु हुन्छ ? (व्यक्तिगत)

	क्षेत्र	भाषा
क	ठूट्यौली गर्दा	
ख	मनमनै गाउँदा	
ग	वहिर गाउँदा	
घ	प्राथना गर्दा	

ड	गन्ति गर्दा	
च	छलफल / वादविवाद गर्दा	
छ	भगडा गर्दा	
ज	मोलतोल / किनबेच गर्दा	
झ	गाली गर्दा	
ञ	केटाकेटीलाई कथा सुनाउदा	
ट	अरुलाई कथा सुनाउँदा	
ठ	परिवारिक भेला	
ड	गाउँ / समुदायको बैठकमा	

३२. तपाईंलाई सबै भन्दा बढी मनपर्ने भाषा कुन हो र किन ?

.....

.....

अनुसूचि: दुई
अन्तवार्ता निर्देशिका

परिचयात्मक प्रश्न

(फिल्ड अनुसन्धन कर्ताले अनुसन्धान सम्बन्धी छोटो परिचय दिएर तलका प्रश्नको उत्तरका लागि उत्प्रेरित गर्ने)

तपाईं आफ्नो दैनिक जीवनमा कुन कुन भाषाहरू प्रयोग गर्नुहुन्छ ? (परिवारका सदस्य र नातेदारहरू, छिमेकीहरू, सरकारी, गैरसरकारी संस्थाहरूमा) जानकारी दिनुहुन्छ, कि ?

मुख्य प्रश्न

(फिल्ड अनुसन्धन कर्ताले यहाँभन्दा तलका प्रश्न सोधेर अन्तरवार्ता लिने)

१. कृपया तपाईंको परिचय दिनुहोस् । (उमेर, शिक्षा, परिवार तथा हालको तपाईंको पेशा एवम् रोजगारी)

२. तपाईं यहाँ बसाई सरेर आउनुभएको हो ? हो भने, किन वा के कारणले आउनुभयो ?

३. तपाईं कुन कुन भाषा बोल्नुहुन्छ ?

४. तपाईं दैनिक प्रयोगमा आफ्नो मातृभाषा कति प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

५. तपाईं कुन कुन कार्यहरूमा मातृभाषाको प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

तपाईं किन ती कार्यहरूमा आफ्नो मातृभाषाको प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

६. मातृभाषा बाहेक आफ्नो दैनिक जीवनमा अन्य भाषा प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

गर्नुहुन्छ भने, कुन कुन भाषा प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

७. ती भाषाहरू कुन कुन परिस्थितिहरूमा गर्नुहुन्छ ? कृपया बताउनुहोस् ।

८. कुन समय सन्दर्भ र परिस्थितिमा कुन कुन भाषा प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

बिभिन्न सम्बन्धका मानिससँग कुराकानी गर्दा

बाबु आमा, हजुरबुबा हजुरआमाहरूसँग

आफू बसेको समुदायका साथीसंगीहरूसँग

आफ्नो स्कुल, कक्षा वा अफिसका साथीसंगीहरूसँग

सरकारी तथा गैरसरकारी कार्यालयहरूमा

घरमा स-साना केटाकेटीहरूसँग

आफ्नै मातृभाषा बोल्ने व्यक्तिहरूसँग

अन्य मातृभाषा भएका छिमेकीहरूसँग

सामाजिक परिस्थितिहरू

धार्मिक एवम् सांस्कृतिक रीतिरिवाजसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरूमा

विद्यालय वा कक्षाकोठा तथा सरकारी गैरसरकारी कार्यालयहरूमा

गाउँमा हुने भेला एवम् सांस्कृतिक चाडपर्वहरूमा

घरमा शाब्दिक विवाद वा भैँभगडा परेमा

गाउँ समुदायमा शाब्दिक विवाद एवम् भैँभगडा परेमा

विद्यालयका प्राङ्गणमा वा कक्षा कोठा बाहिर

गाउँघरका खेलमैदान तथा सामूहिक भेला हुने ठाउँहरूमा

आफ्नै भाषा सम्प्रदायका सदस्यहरूसँग

अन्य भाषा सम्प्रदायका सदस्यहरूसँग

लेखन कार्य र कार्यक्रमहरूमा (Mode)

साहित्यमा कथा कविता आदि लेख्दा लेख्नु परेमा

समाज एवम् समुदायमा मन्तव्य दिँदा

कार्यालयसँग सम्बन्धित निवेदन, माइन्ट एवम् रेकर्ड लेख्दा वा लेख्नु परेमा

व्यक्तिगत दैनिकी वा दैनिक विवरण लेख्दा

पूजा आजा गर्दा

आफ्नै समुदायका मानिसहरूसँग शिष्टाचार भेट गर्दा

अन्य समुदायका मानिसहरूसँग शिष्टाचार भेट गर्दा

स्थान

आफ्नै भाषा समुदायमा बातचित गर्नुपर्दा

अन्तरसमुदायमा बातचित गर्नुपर्दा

नजिक वा टाढाका सहरहरूको भ्रमण गर्दा

विद्यालय एवम् सरकारी गैरसरकारी कार्यालयहरूमा भ्रमण गर्दा

आफ्नै भाषा समुदायका मानिसहरूसँग समुदाय भन्दा बाहिर भेट्दा

९. तपाईंलाई आफ्नो भाषा बाहेक अन्य भाषा प्रयोग गर्न मन पर्छ ?

पर्छ भने कुन भाषा किन ?

पर्दैन भने किन ?

१०. कुन कुन कुराहरुले आफ्नो मातृभाषा बाहेक अन्य भाषा बोल्न वा सिक्न आवश्यक परेको महशुस गर्नुहुन्छ ?

नेपाली

अंग्रेजी

हिन्दी

अन्य कुनै भाषा

११. तपाईंलाई अन्य भाषाहरुको प्रयोगले आफ्नो मातृभाषाको प्रयोगमा असर/प्रभाव परेको महशुस गर्नुहुन्छ ?

गर्नुहुन्छ भने किन ? कसरी ?

१२. के तपाईंलाई त्यस्तो प्रभाव ठिक लाग्छ ?

लाग्छ भने किन ?

लाग्दैन भने किन ?

१३. तपाईंले तपाईंको भाषा प्रयोग गर्दा पाको उमेरका र कम उमेरका मानिसहरुको प्रयोगमा फरक पाउनुभएको छ ?

लाग्छ भने भाषा प्रयोगको कुन कुन पक्षहरुमा फरक लाग्छ ? तपाईंको अनुभव बताउनुहोस् ।

१४. तपाईंको जीवनमा नेपाली भाषाको प्रयोग कस्तो छ ?

नेपाली भाषा तपाईंको मातृभाषा हो ?

नेपाली भाषा तपाईंको जीवनमा कति प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

कुन कुन सामाजिक परिस्थितिमा नेपाली भाषाका प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

नेपाली भाषा प्रयोग गर्न कतिको इच्छुक हुनुहुन्छ ?

नेपाली भाषा बाहेक कुन कुन परिस्थितिहरुमा अन्य भाषा प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

निष्कर्ष प्रश्न

तपाईं आफ्नो जीवनमा आफ्नो मातृ भाषाबाट दोस्रो भाषामा अपसरण हुँदै गएको महसुस गर्नुहुन्छ ?
बताउनुहोस् ।

गर्नुहुन्छ भने कुन भाषा तर्फ ?

यसका कारण के के हुन ?

- अन्य भाषाका मानिसहरूसँग बातचित गर्नुपर्ने वाध्यात्मक परिस्थिति परेर
- सामाजिक इज्जत एवम् प्रतिष्ठाको कारण
- सामाजिक/आर्थिक फाइदाको कारण
- साथीसँगको प्रभाव

तपाईंको उक्त भाषा प्रतिको मोह वा धारणा के छ ?

यस अन्तर्वार्तामा भाग लिनुभएकोमा धन्यवाद ।

अनुसूचि: तिन
समूह छलफलका लागि निर्देशिका

सहभागी

यस अध्ययनमा १० ओटा स्थानमा ३० ओटा समूह छलफल हुनेछन् । अध्ययनमा समावेश गरिने प्रत्येक भाषा समुदायका सहभागीको कम्तिमा पनि एउटा समूह छलफल हुने छ । एउटा समूहमा पाँचदेखि सात जना सहभागी हुनेछन् र सहभागीहरू लिङ्ग, उमेर, पेसा, शिक्षा आदिका आधारमा उद्देश्यमूलक प्रक्रियाबाट छनौट गरिनेछन् ।

सहभागीहरूलाई पालैपालो परिचय दिन अनुरोध गर्ने	आफ्नो नाम, मातृभाषा, दोस्रो भाषा, तेस्रो भाषा, अभिभावकको भाषा, जातीयता, बसोबास स्थान, शिक्षा एवम् रोजगारीसहित परिचय दिनुहोस्
अध्ययनबारे जानकारी	यस अध्ययनको मूल उद्देश्य नेपालमा भाषा अपसरणका अवस्थाबारे अध्ययन गर्ने हो । यस अध्ययन अल्पसङ्ख्यक भाषा समुदायका भाषा सरकारी कामकाजको भाषा तर्फ र नेपालका समग्र भाषा क्षेत्रस्तर र अन्तराष्ट्रिय भाषातर्फको अपसरणको स्थिति जानकारी गर्न केन्द्रित हुने छ ।
समूह छलफलका उद्देश्य र विषय वस्तु	यस छलफलमा तपाईंको भाषाको प्रयोग, भाषा प्रयोग प्रतिको दृष्टिकोण एवम् तपाईंको सामाजिक तथा सांस्कृतिक परिस्थितिहरूमा भाषा प्रयोगको बारेमा छलफल गर्नेछौं

परिचयात्मक चरण	छलफलको आचार संहिता	एक पटकमा एक जना सहभागीले मात्र बोल्नुहुने, एकले बोलेका बखत अर्कोले नबोल्ने, बोल्नका लागि हात उठाएर पालो पर्खने, एकले अर्को सहभागी र उसको धर्म सँस्कृति, भाषा र वैयक्तिक जीवनको सम्मान गर्ने, आफूलाई लागेको कुरा खुल्ला रूपमा राख्न पाइने, अर्कोले बेलेको कुरामा तर्क गर्न पाइने
	परिचयात्मक प्रश्न	<ul style="list-style-type: none"> ● तपाईंले आफ्नो दैनिक जीवनमा के कति भाषाहरु प्रयोग गर्नुहुन्छ ? ● तपाईं आफ्नो मातृभाषा बाहेक अन्य भाषा पनि बोल्नुहुन्छ ? ● तपाईं यस ठाउँमा बसाई सराई गरेर आउनुभएको हो ? हो भने, किन ? वा के कारणले बसाई सन्नुभयो ? बताउनुहोस् । ● तपाईं बसाई सन्नु अघिको ठाउँमा प्रयोग गर्नुभएको भाषा यहाँ पनि प्रयोग गर्नुहुन्छ ?
सघन छलफल चरण	१	समय परिस्थिति, प्रयोगको लेख्य वा कथ्य विधि, स्थानको बारेमा थप सोध्न सकिन्छ जस्तो: <ul style="list-style-type: none"> ● ती भाषाहरु प्रयोग गर्नुहुन्छ भने किन गर्नुहुन्छ ? ● कुन भाषा कुन कुन समय/परिस्थितिहरुमा गर्नुहुन्छ ?
	२	तल उल्लेखित अवस्थामा कुन कुन भाषा प्रयोग गर्नुहुन्छ ? <ul style="list-style-type: none"> ● बुबाआमा, हजुरबुबा हजुरहजुरआमासँग बातचित गर्न ● आफूभन्दा अघिल्लो उमेर समूहसँग बातचित गर्न ● आफ्नै भाषा समुदायका आफ्नो उमेर समूहका मानिससँग बातचित गर्न ● आफ्नो भाषासमुदाय भन्दा पृथक भाषासमुदायका आफ्नै

		<p>उमेर समूहका मानिसहरूसँग बातचित गर्न</p> <ul style="list-style-type: none"> ● आफ्नै भाषा समुदायका आफू भन्दा कम उमेर समूहसँग बातचित गर्न ● आफ्नो भाषा समुदाय भन्दा पृथक भाषा समुदायका आफूभन्दा कम उमेर समूहसँग बातचित गर्न ● आफ्नै भाषा समुदायका व्यक्तिहरूसँग टाढा भेट हुँदाको परिस्थितिमा ● आफ्नो भाषा समुदाय भन्दा पृथक भाषा समुदायका व्यक्तिहरूसँग टाढा भेट हुँदाको परिस्थितिमा <p>किन ? कृपया आफ्नो व्यक्तिगत जीवनमा भएका भाषा प्रयोगका घटनाहरू बताउनुहोस् ।</p>
३		<p>कुनकुन समय परिस्थितिहरूमा तल उल्लेखित भाषा बोल्न वा सिक्न चाहानु हुन्छ ?</p> <ul style="list-style-type: none"> ● मातृभाषा ● नेपाली ● अङ्ग्रेजी ● हिन्दी ● अन्य भाषा <p>ती भाषाहरू कुन कुन परिस्थितिहरूमा कतिको प्रयोग गर्नुहुन्छ ? अनुभव बताउनुहोस् ।</p> <p>तपाईं आफ्ना बालबालिकालाई आफ्नो मातृभाषा सिकाउन चाहनुहुन्छ ? किन ? कसरी ?</p>

४	<p>तपाईं अन्य भाषाको तुलनामा आफ्नो मातृभाषा कम प्रयोग गर्नुहुन्छ ?</p> <p>किन ? आफ्नो जीवनको अनुभव बताउनुहोस् ।</p> <p>तपाईं आफ्नो मातृभाषाको प्रयोगमा अनिच्छुक हुनुहुन्छ ? किन ? के कारणले तपाईं मातृभाषा कम सिक्नु वा बोल्नु पर्थ्यो होला ?</p> <p>तपाईंले नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा अन्य भाषाका शब्द वा वाक्यहरूको प्रयोग गरेको अनुभव गर्नुभएको छ? आफ्नो अनुभव बताउनुहोस् ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● कक्षाकोठामा शिक्षक वा साथीसंगीहरूसँग वातचित गर्नुपर्दा ● समुदायका मानिसहरूसँग वातचित गर्दा ● विदेश वा आफ्नो समुदायका मानिसहरूसँग वातचित गर्नुपर्दा औपचारिक संघ संस्थाहरूमा वातचित गर्नुपर्दा <p>नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा अन्य भाषा: अंग्रेजी हिन्दीको शब्दको प्रयोगलाई कसरी लिनुहुन्छ ? स्वभाविक हो वा अनावश्यक ?</p> <p>तपाईंको व्यक्तिगत जीवनमा घटेका भाषा प्रयोगका घटनाहरू बताउनु हुन्छ ?</p>
५	<p>तपाईंको भाषा प्रयोगमा अन्य भाषाको तुलनामा मातृभाषाको प्रयोगलाई कसरी लिनुहुन्छ</p> <p>मातृभाषाको तुलनामा नेपाली, हिन्दी वा अंग्रेजी भाषाको प्रयोग बढी गर्न मन पराउनुहुन्छ ?</p> <ul style="list-style-type: none"> ● नेपाली भाषा, किन ? ● अंग्रेजी भाषा, किन ? ● हिन्दी भाषा, किन ?

		तपाईंको अुभवमा अंग्रेजी वा हिन्दी भाषा नेपाली वा तपाईंको मातृभाषा भन्दा बढी प्रयोग हुने के के कारण होलान ?
निष्कर्ष	निष्कर्ष प्रश्न	तपाईं एक भन्दा बढी भाषाको प्रयोगलाई कसरी लिनुहुन्छ ? तपाईं आफ्नो दैनिक जीवनमा कुन भाषा प्रयोग गर्न बढी सजिलो महसुस गर्नुहुन्छ ? किन ?
	धन्यवाद	समय र सहयोगका लागि धन्यवाद !